ԿԱՐԳ ՄԿՐՏՄԱՆ ՄԵՐՈՒԹԻՒՆ

կամ

ՈՒՍՄՈՒՆՔ

ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ԿՐԹՈՒԹԵԱՆ

ՎՐԴԱՐՈՒԹԻՒՆ

ԿԱՄ

ՈՒՍՈՒՄՆ ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ԿՐԹՈՒԹԵԱՆ

ԴՈՐԱ ՄԵԾԱՆՈՒՆ ՃՕՅԱ ՓԻԼԻՍՈՓԱՅԻՆ ԻՏԱԼԱՑԻՈՅ

ԹԱՐԳՄԱՆԵԱՑ ՊԱՏՈՒԵԼԻ ՅՈՎՀԱՆՆԷՍ ՏԷՐ ԿԱՐԱՊԵՏԵԱՆ ՀԱՄՈՒՐՃԵԱՆՑ ՊՐՈՒՍԱՑԻ

ՏՊԵՑԱՒ ՀՐԱՄԱՆԱՒ ՂԵՀԱՓԱՒ ՊԱՏՐԻԱՐԳԻ ՏԵԱՒՆ ԱՍՏՈՒԱԾԱՏՐՈՅ ԱՐՔ ԵՊԻՍԿՈՊՈՍԻ

ՀԱՏՈՐ Ա

Ի ԿԱՈՍՏԱՆԴՆՈՒՊՕԼԻՍ

Ի ՏՊԱՐԱՆԻ ԱՐԱՊԵԱՆ

1842 = ՌՄԴԱ

Ա/809

ՀԱՅԿ ՆԱՀ ՕՐԻՍՏՈՍԻ ԱՌԱՔԵԼԱՑ
ՏՈՒՆԱՀԱՅԵՑՈՑ ՎԱՆԴԱՆ
ԱՌԱՔԵԼԱՑԻՆ

ՅԱՆԿ

ՆՐԿՐՈՐԴ ՀԱՏՈՐՈՑ

ԱՌԱՋԱԲԱՆՈՒԹԻՒՆ • Բարեբեղծութեան և այլեղծութեան ընելու վրայ։ Թուղթ 1

ԳԼՈՒԽ • Ա • Բարեաւալծութ վրայ։ 1

1 • Բարեբեղծութեան կերպերուն վրայ պատմական տեղեկութիւններ։ 2

2 • Պատմած սովորութիւններուս վրայ խորհրդածութիւններ։ 9

3 • Բարեկամութեան սեռական եղած բացատրութիւններ։ 12

ԳԼՈՒԽ • Բ • Նոյն նիւթոյն վրայ։ 16

1 • Սովորութիւններուն ճիշդ քանիին օրինաւոր ըլլալը։ անպ

2 • Բարեբեղծութեան պակասութիւնները։ 18

ԳԼՈՒԽ • Գ • Քաղաքավարութեան զրուցվածքներ։ 22

1 • Քաղաքավարութեան զրուցվածքին պայմանները։ 24

2 • Քաղաքավարական խօսքեր ըսողին պարտականութիւնները։ 30

ԳԼՈՒԽ • Դ • Անբեղծութեան երեսք։ 34

1 • Անբեղծութ գայդողին պարտականութիւնները։ 35

ա • Տեսութեան երեսքը հագուստ։ 36

ՔԻ • Այցելութեան երթալու ժամանակ։ 38
ՔԻԻ • Այցելութեան կերպը։ 40
ՔԻԻԻ • Այցելութիւնը ծրքան պիտի քըշէ։ 43
2 • Այցելութեան մարդ ունեցողին պարտականութիւնները։ 47
3 • Տրտում մարդոց տեսութենէ երթալու վրայ։ 52
ԳԼՈՒԽ • Ե • Թղթակցութիւն։ 58
ԳԼՒՐՔ • Ք • Մասնաւոր քաղաքավարութիւններու վրայ։ 65
ԳԼՈՒԽ • Ա • Տղոց հետ վարվելու կերպ։ տե՛ս
ԳԼՈՒԽ • Բ • Ձերոց հետ վարվելու կերպ։ 85
ԳԼՈՒԽ • Գ • Կանանց հետ վարվելու կերպ։ 89
ԳԼՈՒԽ • Դ • Բարեկամաց հետ վարվելու կերպ։ 102
1 • Բարեկամութեան էութիւնը ի՞նչէ։ տե՛ս
2 • Բարեկամութեան օգուտները։ 108
3 • Բարեկամաց պարտականութիւնները։ 111
4 • Բարեկամութե՛ն դէմ անքաղաքավարութիւնները։ 119
ԳԼՈՒԽ • Ե • Վար մարդոց հետ վարվելու կերպ 121
ԳԼՈՒԽ • Զ • Իշխանաւորներուն երեցց հպատակաց հետը վարվելու կերպ։ 129
1 • Պաշտօնին վրայ ամբարտաւանելը խելքին կրնան աւելի զօրաւոր ըլլալ ցըցնող սովորութիւնները։ տե՛ս
2 • Խելացի կարդադրները՝ մեծութե՛ն պատճառով եկած ամբարտաւանութեանէն զօրաւոր ցըցնող սովորութիւնները։ 135

ԳԼՈՒԽ • Է • Հպատակներուն իրենց մեծե-
ըուն հետ վարվելու կերպը։ 145
1 • Իշխանին յարգութի՛ տալը բանաւոր է։ 153
2 • Ծառայական և կամ օտար, Եւրոպայի ար-
քունիքներուն սովորութիւններուն ան-
նըման սովորութեանց վրայ։ 159
3 • Կոպիտ և ընտանեկար սովորութիւնեըուն վը։ 167
ԳԼՈՒԽ • Ը • Օտար ազգեր իրարու հետ
վարվելու կերպ։ 169
1 • Բարբարոս ազգերուն ունեցած սովորու-
թիւնին՝ օտար ազգ մարդոց համար։ 170
2 • Կրթեալ կամ կրթեալ կարծըված ազգե-
ըուն՝ օտարազգի մարդոց հետ վարվելնին։ 173
3 • Վերոգրեալ սովորութեց պատճառները։ 177
ա • Մարդուս բնաւին եղած կասկածոտ բարքը։ անդ
բ • Ծովասպատակութե՛ վտանգը՝ մշակութիւն
աւելի պատուաւոր սեպվիլը։ 179
գ • Կրօնից տարբերութիւն։ 180
դ • Քաղաքական իրաւունք։ 181
ե • Վաճառականութեան նախանձաւորութի՛։ 182
զ • Շատ անգամ կռուով ըլլալնին։ անդ
է • Յաղթողներուն կասկածը։ 183
ը • Տգիտութեան ատեն հասարակութե՛ բար-
քին ավելած ըլլալը։ 184
4 • Ազգային քաղաքավար սովորութիւններ։ 185
5 • Մէկ առարկութեան մը պատասխան։ 191
ԳԼՈՒԽ • Գ • Մասնաւոր քաղաքավարութի՛։ 196
ՄԱՍՆ • Ա • Իրարու հետ տեսնըվելու համար

Ռիկ տեղ ժողովելու վրայ։ անդ
ԳԼՈՒԽ • Ա • Այս կերպ ժողովելուն սկիզբը
և կերպերը։ անդ
ԳԼՈՒԽ • Բ • Կենցաղավարութեանց օգուտն
ու հարկաւորութիւնը։ 209
1 • Կենցաղավարութիւնը ընկերական եղջան-
կութեան ազդելուն վրայ։ 210
2 • Կրթուէ վասյօք կենցաղավարուէ օգուտը։ 214
3 • Բարուց և սովորութեանց վրայ կենցաղա-
վարութեան ազդելը։ 219
4 • Բարոյական գործոց վրայ կենցաղավարու-
թեան ազդելը։ 221
5 • Արուեստից վը կենցաղավարուէ ազդելը։ 224
ԳԼՈՒԽ • Գ • Կենցաղավարուէ ընարուի ընել։ 227
ԳԼՈՒԽ • Դ • Կենցաղավարութեանց մէջ լսո-
ւելու խօսքի նիւթ։ 237
1 • Զանձրութեի տրվող խօսքի առարկայնեը։ 243
2 • Անհամ բարկութիւննեը։ 248
3 • Խօսքի զուարճալի նիւթեը։ 251
4 • Ընկերուէ մէջ ձիծաղիլ տվող պատճառնեը։ 257
ԳԼՈՒԽ • Ե • Ընկերութեան մէջ խաղցված
խաղեը։ 267
1 • Խաղեուն քանի՛ տեսակ ըլլալը և օ-
գուտնեը։ անդ
2 • Խաղալու ատեն պահելու քաղաքավարու-
թեան կանոնները։ 272

ՄԱՍ Ա.

Բարեւելու եւ ողջունելու վրայ։

ԳԼՈՒԽ Ա.

Բարեւ տալու վրայ։

Ա. Ինքան մարդոց բազմութեան ու որ ձամբան պէմըդ կելլեն կամ ուկ ընկերութեանմը կամ ուկ թեադրոյիմը ու կը տեսնես, քանի մը հոգի միայն կըրնաս տեսնել որ՝ հետերնին ծանօթութիւն կամ բարեկամութիւն ունենաս, կամ յարգելու եւ մեծարելու պարտականութիւնմը ունենաս, կամ ազգակութիւնմը տեսած ըլլաս, ուրիշներուն առջեւ հետաձ քուկին կըցորդութիւնդ ուկ լոկ ընկերական կապմը կցորդութիւն է։ Մէկուն քովը մօտենալու կամ անկէց հեռանալուատենըդ՝ քուկին

սըտինդ կինքը կամ սէրը կամ բարեկամութիւնը կամ մեծարանքը կամ շնորհակալութիւնը յայտնելու համար ըրած խօսքդ կամ գործդ՝ բաւական կըսվի • և աւոր վրայ պիտի խօսինք հիմա։

2 • ԲԱՐԵԻԵԼՈՒ ԿԵՐՊԵՐՈՒՆ ՎՐԱՅ ՊԱՏՄԱԿԱՆ ՏԵՂԵԿՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

Ա՛ալա կըզնին բնակիչները բնաւ խրարուս հաւատարմութիւն չունենալով՝ ոլ տեսանէն չէռքերնին մէկը դանակին կը տանին։ Կեղծաւոր և խեղճփցած Հինայլիները մէկը տեսնելու ըլլան՝ հազար կերպ խոնարհութիւններով առաջը ծունկ կը չոքեն, անանկ կը բարևեն։ Ասոնք երկուքը ծայր են • աւոնց մէջ տեղը շատ կերպ բարևելու եղանակներ կան որ՝ ոմանք Ճավայուց և ոմանք Հինայուց բարևներուն քիչ շատ կը մօտենան։ Շատ ալ սովորութիւններ կան որ՝ ազգին մէջ քաղաքավարութեան տեղ մտած են • ուրիշ ազգ անոր վրայ կը խնդայ։

Հռոմիներուն մէջ սովորութիւն եղած խօսքեր կային իրար բարևելու • առտըվանց ուրախ լեր, և իրկըվընեըը ալ եղիր կըսէին։ Եւ Դաւիտանուս զուարճախօս փիլիսոփան անգամ մը սխալելով՝ և իրկըվան տալու բարևը առտըվանց տալով՝ ամբո-

ցաւ և կարմրերեցաւ։ Իրեն պարտաւորները կըսէին որ՝ գլխարկը ոտքը կը հագնի և կօշիկը գլուխը կանցընէ. ուստի քիչ մը իրեն միխթարութիւն գլուխը հասար մէկ պըզտիկ ձառը շինեց որ՝ առաջնութիւնը ուրախութէ առաջ պէտք ըլլալուն համար՝ ոչ ըլլալու բարեմաղթութիւննալ ուրախ կեղնալու բարեմաղթութենէն առաջ ըլլալ պէտք է. ուստի առաւելանց ՝ոչ եղիր ըսելու է, և իրիկունը՝ ուրախ լեր։

Հռոմի քաղաքը մէկը բարևեալու առեղը սովորութիւն էր՝ որ բարև տըվողը իր ձեռքը առաջ իր բերնին տանէր, և եռքը իր բարեկամին երկընցընէր։ Կուռքերուն արձաններուն առաջնալ գացած առեղնին ասանկ ընելու էին։ Իսյց դատաւորական աստիճան ունեցող մարդոց առաջը գըլուխնին ալ բանալու էր։ Թէ որ քաղաքացի մը իր ձամբան երթալն լքէն ատոնց մէկին հանդիպէրնէ՝ պէտք էր կայնիլ. և դատաւորը առաջէն անցած առեղը յարգութեան համար ձեռքը պագնել։ Հիւպատոսները անցած առեղը հասարակութիւնը անոնց ձամբա կը բանար. և ձի հեծած գլանըվոլը պէտք էր որ ձիէն ինջնայ։ Պատերազմականներուն բարևը՝ զէնքերնին վար ինջեցընելն էր հիմակվան պէս։

Թէ Յունաց և թէ Հռոմայեցւոց սովորութիւնը կը պահանջէր որ՝ մէկուն բարև տըրված առեղը անոր անունը և մականունը գրուցվէր, յայտնելու համար որ՝ այն մարդը սիրելիներս կամ յարգելով-

նիա՝ անուն ու միաբերնիա պահած եմք *։

Անանկ ազգեր կային որ՝ իրարու բարև տալեր-
նին իրարու անկաճը քաշելն էր կըսե Պղատոս։
Նախնի Քալէտոնացւոց ** պատերազմական-
ները իրարու հետ հաշտած և բարեկամ ըլլալնին
հաստըտելու համար՝ նիզակնին (մղզրականին) իրա-
րու ոտքի առաջ կը ձգէին։ Վար մարդիկ կամ նե-
ղութեան տակ եղողները իրենց մեծերէն կամ հզօր
մարդոյմէ օգնութիւն ուզելնին՝ ինկ ձեռքերնին
արձնուլ ներկած վահանմը՝ և ինկալ ձեռքերնին
կոտրած նիզակմը կառնէին և անանկ կերթային։
Վահանին արնանելվա ըլլալը՝ իրենց բարեկամնե-
րուն մեռած ըլլալը կը ցըցնէր։ և նիզակին կոտ-
րածութիւնը՝ իրենց խեղճ և ողորմելի վիճակը։

ծա։ * Ուրիշ պատճառ մը նայ կըմնար ըլլալ։ որպէս
թէ բարևողը գինքը կը ճանչնայ։ սխալմանբ ու-
րիշ մարդ կարծելով բարև չի տար։ Եւ որով-
հետև առն մարդու անուն միտք պահել դժար
էր՝ Հռոմայեցիները յատուկ տպատար կը բռե-
նէին տար համար՝ որ պէմերնին ելող մարդուն
անունը իրենց գրուցէ։ և տանց Լատին լեզուով
Նօմինքլատօռ կըսէին, որ Անունը գրուցող
ըսել է։

ծա։ ** Ինկիլիթէռայի մեծ կղզին հիւսիսային
կողմը Սքօցիա կամ Էքօս գաւառին հին բնա-
կիչներն են։

Փառքները՝ որ հին Փառասիրութեան մէկ կեր-
էին, մէկը բարեւել ուզէին նէ՝ երեսը գլխէն մաղ
մը կը փըրցընէին և անոր կերկընցընէին: Ասով
ըսել կուզէր բարեւ տըլողը որ՝ ձիս քու գերին
պէս կըլնաս բանեցընել. քանզի հին աւեները մէկը
մէկուն գերի ըլլալնէ, գլխուն մազերը առնել
կըտրելու և ծառայը տալու էր:

Ծուխեզերք ոսկւոյ ըսված երկիրը՝ որ Ափրիկէի
արեւմտեան կողմերը կնայ, բնակող կընիկ մարդիկ
երեսնց մազերուն մէջ երկու մատուլ սանտր կանգ-
նեն. քուլերնին մէկը երթալու ըլլայնէ՝ անիկայ
բարեւելու մըտօք ձախ ձեռքովին այն սանտրը
գլխէն կը հանեն:

Ճաբօնցի մէկմը երեսն մէկ բարեկամը կամ ճանչ-
վորը տեսնէն՝ բարեւելու մտօք ոտքին սամանե-
րուն մէկը ոտքէն կը հանէ: Հինաստանցիք երա-
րուս մօտաք բըռնելով՝ երար կը բարեւեն:

Մօնթէնեը կը պատմէ որ՝ կըռնակնին երարու
դարձընելով՝ երար բարեւող ազգ ալ կայ:

Առաքանցիք * երկու ձեռքերնին երար կը կա-
պեն՝ գագաթին (թէբէին) վրայ կը տանին և բոլոր
անձերնին կը ծռեն. բարեւնին այս է:

Փիլիպպեան կըղզիներուն բնակիչները՝ մէկ կամ
երկու ձեռքերնին մէկէն երեսանելուն վրայ կը դը-

ծ.ա: * Առաքան՝ Հինաստան գտնվող ծովեզերեայ
արեւելեան ծովեզերքը մէկ Թագաւորութեան մը
նէր, հիմա Ինդիանիներուն ձեռքն է:

նեն . ռկ ծուռնկերնին ծլուելով՝ ոտքերնին վեր կը վերցընեն , և ոչքերնին ալ շատկկ ծլուելով՝ անանկ բարև կուտան :

Նոր Կուինէա կղզին բնակիչները՝ մեր կանանչ տերև կը դնեն գլուխնին , որ իրենց ոչը խաղաղութեան և բարեկամութեան նշան է : Մեծ Ձնքլատեան լսած կղզիներուն ռկին ոչը սովորութիւնը անանկ կը պահանջէ որ՝ ռկը բարևել ուզեանէ՝ անոր գլխուն վրայ ջուր ցըցընէ :

Մեծ Ովկիանոսի կղզիներուն բնակիչներուն շատը , և հիւսիսային բևեռին մօտերը բնակող ազգերը՝ քիթ քրթի քըսելով բարև կուտան : Մույն Թօնկա կղզին ռկ տարբերութիւն մը կայ որ՝ բարև տրվող մարդը քիթը բարևած մարդուն ձակատը կը դպցընէ : Անանկ քիթ քրթի քըսելով բարևելուն սովորութիւնը կըսկըսի Սանտվիչ կղզիներէն և կուգայ մինչև նոր Ձէլանտա : Այսինքա լսած աղգը՝ բարև տրված մարդուն անկաճը կը փըչէ , և անոր ձեռքը բռնելով՝ կամացուկ մը իրեն սրտին վրան կը շփէ :

Նոյն Ովկիանոսի կղզիներէն Սանլօռէնցօ կըղզիին բնակիչները ռկուն շատ մեծ սէր և բարեկամութիւն ցըցընել ուզենանէ՝ կոպտութէ իրենց ձեռքին ոչը կը թըքնեն . և աւելի կոպտութեամբ՝ այն ձեռքով բարևած մարդերնուն երեսը կը շոյեն :

Ափրիկէի Սոքօտօրա կղզիին մարդիկը իրարու ուս համբուրելով կը բարևեն . Հօռն կղզիներն ալ՝ փարերնուն վրայ գետինը կը փըռվին կը պառկին :

Փլևոպեան կղզիները մօտ Լամուռէք կղզին բնակիչները՝ և Բալաօսցիք պատուել ուզած մարդուն ձեռքը կամ ոտքը կը բռնեն և իրենց երեսին կը քսեն։

Սևամորթ ազգերուն շատը՝ բարևելու մարդուն մէկ մատը կամ ամէն մատվիներն ալ կը բռնեն կը քաշկռտեն կը չթռցնեն։

Ձինացիք այնպէս սովորութիւն ունին որ՝ երկու մարդիկներն երկու ձեռքերնին մէկ տեղ բերելով՝ կուրծքերնուն վրայ կը տանին, և վայելուչ կերպով մը կը շարժեն. քիչ մը նալ գլուխնին կը ծռեն ||իշին իշին|| ըսելով։ Պատուաւոր մարդ մը տեսնելէն՝ երկու ձեռքերնին իրար կը կապեն վեր կը վերցնեն, և իրենք մինչև գետինը կը ծռին։ Թէ որ երկու բարեկամ շատ առեն չ՚ի վեր իրար տեսած չըլլալով իրարու հանդիպելնին՝ երկուքն ալ ծունկի վրայ կուգան. գլուխնին մինչև գետինը կը ծռեն. և այս արարողութիւնը երկու կամ երեք անգամ կը կրկնեն։ Ո՛վ որ Եւրոպայի կերպով բարև տայ՝ իր փոշոյին կառավարիչը՝ որ Մանտարին կըսվի, անոր իրան՝ եղեգնեայ գաւազանով (նամիշ ատֆնեկով որ պատիւ ըսված նամիշէն կը շինեն), յետոն գաւազան կը զարնէ։

Նոր Օռլեանոս կղզին բնակիչները իրենց ազգին գլխաւորին առաջը երբեմն՝ բարևելու տեղ շան պես կուտան։ Անկէց Թագաւորին բնակած հիւղին ներսի դին կը մտնեն՝ ուշ աչք կողմերնին նայելով և ուշադրութեամբ, այն տեղ երկարած անգամ

կը բարևեն Թևերնին գլխարնուն վրայ վերցընելով և երեք անգամ ոռնալով։ Թագաւորը հառաչելու պէս կամաց ձայն մը կը հանէ՝ անոր նըշանը ըսելու նշան • և Թագաւորին առջեն մէկ բան հարցընելուն հպատակը՝ պատասխան տալէն առաջ հարկ է անգամ մը ոռնայ • դուրս ելած ատեննալ նեղս մտած ատեննին պէս պիտի ընէ։

Հինտխտանի մէջ բարև տըվողը՝ բարևած մարդին ծըքան հեռու կայնինէ՝ այնքան եվել յարգութեան նշան է։ Երբ որ մէկ Պռամինը անցնի, որ իրենց քուրմերնին կամ ճգնաւորնին է, կամ ինքը կը պօռայ հեռուէն կամ ուրիշ մը պօռալ կուտայ որ՝ թէ որ ճամբուն վրան անմաքուր չեղէ մէկ մը կայնէ՝ ճամբէն դուրս ելլէ և պէտքին չափ հեռու կեցայ։ Ամեն մէկին հեռու կեցնալուն չափը հաստատուն որոշված է • և չեղնին աստիճանին մեծութեանը կամ չածութեանը համեմատ քիչ կամ շատ հեռու պիտի ըլլայ։ Չկօ կամ Դուկը ըսված չեղնին մէկը 64 քայլաչափ հեռու կեցնալու է • ասոնցմէ վար չեղերը, ինչպէս են Գուլայա (չօրապ) հիւսուղները և Բարիա և Բուլիա ըսված չեղերը՝ 128 քայլաչափ։

Եւրոպացին մէկը գործով պատուել և յարգել ուզելով գլուխը կը բանայ • Արևելցիները գոց կը պահեն։ Եւրոպացին եվելիկ ուզը մը ցըցընելու համար՝ քիչը գլուխն ու բոլոր անձը կը ծըռէ • Արևելցին մինչև գետնին կը ծըռի աւանց գլուխ բանալու։

Ինկիլիզները չափազանց սէր և մտերմութիւն և բարեկամութիւն ունենալու վրայ ուրախութիւն ցոյց-նել ուզեն նէ՝ բարեկամին թևէն կը բռնեն, ա-նանկ ուժով կը թօթվեն որ՝ գիտես թէ թևը տե-ղէն պիտի հանեն. բայց առնուալ անանկ մէկ ցըր-տութիւնով մը որ՝ երեսը նայելով չես կրնար հաս-կընալ, իրաւու բարեկամ են մի՝ թշնամի՞ են մի: Կարծես թէ բոլոր սիրտը և հոգին թևին ուժ տը-վելուն որ անանկ աստիկ թօթվէ բարեկամին թևը: Այս բեռնակրի կերպով բարևելըս՝ Փռանսըզնե-րուն և Իտալացիներուն բարևած տեսնը՝ իրարու ձեռք բռնելուն տեղը պիտի ըլլայ:

2. ԳԱՏՄԱՃ ՍՈՎՈՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐՆՈՒՍ ՎՐԱՅ ԽՈՐՀՐԴԱԾՈՒԹԻՒՆ

Ա՛մբնալուն ձիշդ նշանը՝ երեանելուն կար-մըրին է. վախի նշան է անդամքներուն դողդոջալը և երեանելուն դէմնիլը. բայց մէկը պատուել ցը-ցընելուն՝ և գլուխ բռնալուն մէջ մէկ յարմար կա-պակցութիւն մը չկայ: Ասոր Եւրոպացւոց բա-րևելուն կերպը կերևի որ՝ առանց պատճառի հը-նարված հին արարողութիւնէ մը առնված է. կա-րելի է հին Հռոմայեցիներէն ըլլայ, որ մինչև երեսնց գերիները ազատ չընդունէին՝ թող չէին տար որ

գլուխին վարագ (բէռչիմ) ունենան, և վիճակին յայտնի ըլլալու համար գերիներուն գլուխը բաց պիտի ըլլար. այն առենէն՝ի վեր գլուխը գոց պահելը՝ ազատ մարդ ըլլալու նշան սեպվիլ սկսաւ:

Երեսը գոյելը՝ ինկ մարդը շատ պատուելու բնական նշան մըն է. ամբչնալուա՛ն նշանը այս է. քանզի ամբչցողը միշտ երեսը պահել կուզէ. ուստի առանկ ընելը՝ կատարեալ և խոնարհ խոստովանութիւն է թէ, քովին ունեցած կատարելութիւններուդ առաջը ես իմ անկատարութիւնովս երևելու երես չունիմ: Ես ընդհանրապէս ամբչնալն ու վախնալը՝ պատուելու հետ շատ մօտաւորութիւն ունին: Ես յիրաւի պինտ ծանրագլուխ և յուրտ Եւրոպացին՝ ինկը յարգել ուզէնդ՝ անոր առաջը աչքը գետինը կը տընկէ, գլուխս թէ երեսը նայելու չի համարձակիր:

Երբ որ ինկուն կարողութիւնը մերինին հետը բաղդատելով անիկա մեզմէ վեր գտնենք նէ, վախէն զատ ի՞նչ կրնք կըսենայ ծնանիլ մեր սրտին մէջ: Ես երբ որ չենք կրնար մեր անկատարութիւնը մեզմէ աւելի կատարեալ եղողին աչքէն ծածկել, այն առեն՝ա՛լ ամբչնալ կուգայ մեզի. և այս երկիւղը և ամօթը մեզ ուրիշին աչքէն հեռանալու կամ փախչելու կը բռնադատեն:

Ասկէց կը հետևի որ՝ ինկը պատուելուն բնական և յատուկ նշանը՝ մարմինը ցածցընել և պզտիկնալը պիտի ըլլայ:

Այս նշանակ չափազանցութեան ծայրը մը ունի

„տաւտան և հպարտ մարդիկ, որ ուրիշի վրայ իշխա-
„նութիւն և մեծութիւնը ցրցրնել կուզեն, գը-
„լուխնին վեր կը տընկեն. շըւխնքնին կերկրնցը-
„նեն. ոտքերուն մատվընելուն վրայ կսյնածի պէս
„կընեն, որ իրենց բնականէն մեծ երևին. ասիկայ
„ամէն ազգի և ամէն երկրի համար լըսված է:
„Ուստի Տանէթ բանաստեղծը՝ դժոխքին մէջ հը-
„պարտներուն պատիժ այս կը կեղծէ որ՝ գագաթ-
„ներնուն քարով պիտի զարնեն որ ծըռին *:

Անանկ է նէ՝ վերը պատմած ամէն սովորութի-
ներուս մէջ՝ վար ծըռելու սովորութիւն չըլլալը՝
յարգութիւն տալու պակասութիւնը կըցրցընէ.

ծ: * Մեր հայերէնին մէջնալ բարձր՝ ի գլուխ
պնալ ըսելը՝ հպարտութեամբ գըլուխ տընկելուվ
քալել ըսելէ:

ուսուի գլուխ բանալը՝ մեր ցըցընել ուզած յարգութեանը և պատուոյն հետ յարմարութի՛ւն չունի։

Այս սովորութիւնս՝ որ քանի՛ որ կըկենայնէ յարգել պէտք է, կըրնայ վընասմընալ հասցընել մեզ. քըրտընած առեննիս գլուխնիս պաղ կառնէ, և բարեկամի խաթեր համար հարբուշխի (զիւքքեամի) կըհանդիպիմք՝ թէ որ շատ մարդ մէկէն բարեւել հարկ ըլայ։ Ուսուի կուզէի որ այս գլուխ բանալու սովորութիւնը Եւրոպացւոց մէջէն վերնար, և ատոր տեղը անանկ մէկ սովորութի՛ւն մը մըտնէր որ՝ առանց քիչ անհանգստութիւն տալ՝ և աւելի բնական և յարգութիւն ցըցընելու յարմար ըլլար։ 1819 Թուին կազէթաները կը պատմեն որ՝ Մատտէպուռկի և Օլոմպուռկի բնակիչները շափլա հանելով բարև տալը խափանեցին, մէկին բարև տալու ըլլանանէ՝ ձեռվընին անոր կերկընցընեն։ Նէմչէատանի ուրիշ քաղաքները, և յատկապէս Պռէմա քաղաքը ասոնց կը հետեւին կոր։

3. ԲԱՐԵԿԱՄՈՒԹԵԱՆ ՍԵՊՀԱԿԱՆ ԵՂԱԾ ԲԱՑՏՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

Լինկէլ կըսէ. «Բարեկամութենիս մէկուն յայտնելու համար՝ երեք երեւելի գործ կայ. ձեռք ձեռքի պպչընել. լուր համբուրել՝ և գըրկըվիլ։

“Առաջինը ամէնէն տկարն է. քանզի բոլոր մարմ-
“նոյն միայն երկու ծայրերը լրար կը դրպչին։
“Վերջինը՝ որ է գերկրվիլը, ամէնէն զօրաւորն է.
“որ երկու բարեկամի մարմին ամբողջ լրարու կը
“դրպչին. և ձեռվընները լրար կը պատեն։ Մեծ
“մարդիկ՝ որոց վարքը պալատականներուն վար-
“քերուն նման է, իրենց հնարած մէկ սովորութե-
“մը վրայ կը պարծին, որպէս թէ իրենք միայն գիտ-
“ցած ըլլան մարդավարութիւնը և ընկերութեան
“հետ ապրելուն կերպը. բայց իրօք նայելու ըլլաս
“նէ՝ ուրիշ բան չէ, լրարու ծառայ և բարեկամ
“ձևանալու կերպ մըն է. որով ինչ բան որ ընկե-
“րական կեանքի մէջ թերթև պիտանութիւն մը ունի՝
“չափազանցութեան աստիճանը հասած է։ Ուստի
“միայն լոկ ուրախութիւն մը ցոյցնելու տեղը՝ ու-
“րախութենէն խելքը թըռցնելու, աշխարհք
“իրեն ըլլալու խօսքեր կան. միայն գլուխը քինէ մը
“ծըռելով շնորհակալութիւնը բաւական սեպվելու
“տեղը՝ չափէն աւելի մէկ խոնարհութիւն մը ծը-
“ռիլ մը կը ցոյցնեն։ Իրենց միտքը յայտնելու հա-
“մար երկու քայլափոխ առաջ երթալը բաւական
“է, և իրենք առաջ կը վազեն, ձեռվընին բարեկա-
“մին ձիւտը կը ձըգեն, և ասանկով ամէն բան չա-
“փազանցութեան կը տանին։ Ուստի ինչ շարժ-
“մունք որ ընեն և ինչ ձայնի եղանակ որ բանե-
“ցընեն, ամէնն ալ կեղծիք (Թախիծ) և պաղ բան
“մը կըլլայ. իրենց զգայմունքը ըրած գործքերուն
“հետ համեմատութիւն մը չունենալով՝ գիտես թէ

“ըլլալնին իրենց ձեռքէն ոտքէն կը թափթփին։
“գեղացին ալ՝ որ բնականին կը հետևի և շատ ավ-
“րլված չէ, այն ալ գըրկըվիլ գիտէ • բայց ասկայ
“սիրոյ մեծութեան աստիճանը ցըցընելն ալ գիտ-
“նալով շատ ուրախութիւն ունենալը յայտնելու
“համար կը պահէ • լալով իրմե զատված տըղան նո-
“րէն քովը գալը տեսանէ՝ անոր հետ կը գրկըվի։
“Այն ալ բարեկամութիւն ընել գիտէ • և բարե-
“կամութիւնը ցըցընելու համար իր ձեռքը կեր-
“կընցընէ պէտ՝ի բարեկամին ձեռքը • բայց ի՛նչոր
“իրօք իր սրտին մէջը կիմանայնէ՝ միայն անկայ
“բայատրելով՝ անոր ըրածին վրայ անկեղծութիւն
“և ճշմարտութիւնմը կերևի։ Այս իրարմե տար-
“բեր բաներուս բուն հարկաւոր եղած պարագայ-
“նները գիտէ, որ երկու բարեկամ իրարու մօտե-
“նալը՝ բարեկամութեան գլխաւոր նշանն է • այն
“ալ հասկըցած է որ մօտենալը՝ իրարմե տարբեր
“աստիճաններ ունի • և ատոր պատճառն է երկու
“բարեկամի պատուով և աստիճանով իրարմե տար-
“բերութիւն ունենալը, իրարու ելլել կամ պակաս
“մտերմութիւննին • զգայման և սիրոյ շատութիւը
“կամ քիչութիւնը • արուայայութեան աշխոյժը
“կամ պաղութիւնը • և այլն։ Մատակաբար կըս-
“զնին բնակիչները՝ սիրոյ և բարեկամութե զգայ-
“մունքը մեզի չափ աստիկ չունենալով, բաւա-
“կան կը համարին ձեռվընին բարեկամին ձեռքին
“վրան դնել • ձեռք սեմել չունին • գրկըվիլ ամե-
“նևին սովորութիւն չէ մէջերնին։ Նոր ծանո-

«տայն բնակիչները՝ քիթ քթի դրպցնելով՝ ի-
«րենց աչերը կը ցրցրնեն, ինչպես որ Եւրոպացիք
«կընեն՝ բերան բերնի դրպցնելով։

Ձեռք ձեռքի դրպցնելը՝ բարեկամութեան ա-
նանիկ մէկ բնական նշանն մըն է որ՝ հին Պարսիկնե-
րուն մէջը թէ որ մէկը ուրիշի մը ձեռքը բռնած
ինքն բան մը խոստացած ըլլար և ետքը խոստմուն-
քին վրան չի կենար՝ ձեռք չի բռնած ինքն
տրված խօսքն ետ դառնալուն կրկինը կը սեպվէր
անոր յանցանքը *։ Հռովմայեցւոց գունդերուն
մէջը ալ ձեռքերու պարզև կար։ Եւ ասիկայ ոսկի
կամ արծաթէ կամ ուրիշ նիւթէ շինված բան մը
նէր, որ երկու ալ ձեռք իրար բռնած կը ձևացը-
նէր, և ասիկայ հիւրասիրութեան և հաւատարմու-
թեան և երկուքին միրտը մէկ ըլլալու նշանն պէս
պարզև կը տրըվէր։ Ետու հին ըստակներու վրայ
կը գըտնըվի այս նշանը. և բոլորը գըրված կըլլայ
FIDEI CONCORDIAE. հաւատարմութիւն զօրաց։

ծա։ * Այս սովորութիւնս մինչև հիմայ կայ Ասիացւոց մէջ. մէկ ծախու բան մը առնելու մտադրուն տրված գլնովը ծախողը տալ խոստանայ նէ՝ առնողն ու ծախողը ձեռք ձեռքի կուտան, և սակարկութիւնը՝ անկէց ետքը հաստատուն և անջնջելի կը սեպվի։

ԿԱՆՈՆ

Նոյն նիւթին վրայ։

1. ՍՈՎՈՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐՈՒՆ ՄԷԿ ՔԱՆԻՒՆ ՕՐԻՆԱԻՈՐ ԸՆԴՀԱՆՐԸ

ա. Աւրուպացւոց ընդհանուր սովորութիւնը կը պահանջէ որ՝ ձամբէն յարգի կամ մեզի բարեկամ մարդ մը անցնելը տեսած ատենիս թէ որ տունն ելլենէ՝ պատուհանը (բէնճերէն) կը բանամք, կառքի ձիէ ելլենէ՝ կառքին դուռը կը բանամք, քալելով կերթանէ՝ քալայատակ ելլ ձամբէն (եայա խալտըրըմէն) վար կիջնենամք։ Քաղաքավարութեան այս վերջին գործքըս սա պատճառներուն վրայ հիմնած է։

1. Մեր գըտնըված տեղէն վար տեղ իջնենալենիս՝ հանդիպած մարդերնուս մէկ յարգութիւն մը տալու նշան եղած կըլլայ։

2. Ճամբան ելլ ըլլալով որովհետև մենք չիջնանանէ՝ այն պիտի իջնայ. այս աշխատութենէս ազատել կըլլայ անիկայ։

3. Ելլ ճամբաներուն սովորաբար վրան գոյ ըլլալով՝ անձրևոտ ժամանակը ցուրտ (չամուռ) չըլլար. բայց օրն ալ՝ արև չի գալնէը։

4. Ելլ ճամբաներուն մէջ տեղը գըտնըված

լայն ճամբէն ձիերը անցնել սովորութիւն ըլլալուն համար աղտոտ կըլլայ։

Բ. Երեւելի մարդ մը անցած առեներ նստած ըլլանք նէ՝ սովորութիւնը կը պահանջէ որ ոտքի վրայ ելլանք։ իշխանութեան տէր է կամ մեր վրայ իշխանութիւն ունի նէ՝ կայնինք, անոր ճամբայ տանք, և անոր եաւէն քալենք։ Թօնիկա կըլլայ ասոր հակառակն է. ուր մարդ մը չի կըլլար իր մեծին առաջը ոտքի վրայ կայնիլ, հարկ է որ նստի. ասոնց այս աղէկ է որ՝ աստիճանաբար վար եղող մարդը մեծին առաջը հանդիստ կըլլայ կոր ըլլալ։ Բայց մեր ունեցած սովորութիւնը երկու պատճառ ունի.

1. Մեր պատուաւոր մարդոցն հրամանը կատարելու՝ մեզ պատրաստ ցըցընելը։

2. Դէմը այնպէս կենալով՝ անկայ յարգելնին՝ ուրիշներուն ալ ցըցընելը։

Գ. Թէ որ բարեւելէդ ետքը քիչ մընալ հետը պիտի երթանէ՝ անմիջապէս քովէն մի՛ քալեր. քիչ մը եաւաշ ձնալ պէտք է։ ասոր

1. Ան մարդը դիւրաւ ուրիշները կտեսնէ և ուրիշներուն կը տեսնըվի։

2. Կը ցըցընէ որ դուն անկէց վար և անոր ծառայութեանը պատրաստ կը խոստովանիս քեզ։ Ապրիանոս կայսրը տեսնելով որ գերութենէ ազատած ռէկմը երկու ծերակոյտի հետ գըռնըվելով երկուքինալ քովէն և ձեռքէն կը քալեր, քովիններուն ռէկը խըրկեց ապտակ մը զարնել տըվաւ անոր՝ որ իր յարգը և աստիճանը ճանչնայ։

2 · ԲԱՐԵՒԵԼՈՒՆ ՊԱԿԱՍՈՒԹԻՒՆՆԵՐԸ

Բարևելու վերաբերեալ երեք պակասութիւն կըլինայ ըլլալ· 1· բարևը խնայել։ 2· Բարևի տեսակ ըլլալ։ 3· Բարևելու շըփոյած կերպը ունենալ։

Մէկուն բարև տալը կամ բարևը առնելը խնայելուն պատճառ կը սեպվի

ա· Իրօք մեծ ուրիշ բանի տրված ըլլալը, կամ կեղծեօք անանկ ցըցընելը։ Շիտակը լսեինք նէ խելքը գլուխը չըլլալը կամ ուրիշ բանելու մտածմունք ունենալ պատճառելը՝ շատ գէշ և անարգ պատճառ մընէ։ Քանզի մարդին տկարութէնէն ալ ուրիշ բան չի ցըցըներ։ Եւ սանկ մարդը սա ըսել կուզէ ար, «Մխքըս այնքան պըզտիկ է որ «ինչ բան որ ըլլայ նէ բաւական է զոլորովին գը«բաւել անիկայ, և մինչև զայն ուրիշ գործա«ծութիւնն ալ խափանել· ուստի այն առնելը քո«վէս անցնողները չեմ կըրնար տեսնել և ճանչնալ։

Գէշն այն է որ՝ ումանք սանկ խորունկ մըտածմունքի զբաղիլ (տալմիշ ըլլալ) կեղծելով բարև չեն տար· հասկըցընել կուզեն որ՝ մեծ գործով պարապած են, մտածմունքնին շատ է· հոգ շատ ունին· բայց ճանչցողները աղէկ գիտեն որ՝ այս գլխուն պին Թուչտող Թիթեռներէն (քէբէնէկներէն) և ճանճերէն եվել հոգի տէր մարդիկ չեն։

բ· Հպարտութիւն։ Այս ախտը ունեցող մար-

պէ՛ որ ուրիշին աչքին լինք զինք պըզտիկ չի ցը-
ցընելու համար մէկուն բարև տալ կամ բարև առ-
նելը չուզէր, մէկ մարդուն արժանի եղած յարգու-
թիւնը ինչպէս ըլլալը չի գիտնալ ցոյցընելով՝ ի-
րաւի լինքը զինքը կը պըզտիկցընէ. ուստի շատ ան-
գամ բարև չի տալուին ալ՝ տալուին ալ՝ տեսնուլը վը-
րան կը լինդացընէ: Լուդովիկոս չորեքտասաներորդ
Ֆռանսըզի Թագաւորը Ըթռասպուռկ մուտ ատենը
քուլը մէկ Ֆռանսըզ արքեպիսկոպոս մը կար. ասի-
կայ Ջվիցկէռցուց կողմէն եկող պատգամաւորնե-
րուն հետ Պազիլէայի եպիսկոպոսը տեսնելով՝ և
խեղճ և հասարակ մարդ մը կարծելով՝ պատուոյ և
յարգութեան նշան մը չի ցցցուց: Բայց երբ լը-
սելով որ՝ այն իրեն ոչինչ սեպած մարդը հարիւր
հազար լիրէ եկամուտ ունի, անանկ հնէ արհուա-
կան մարդ է եղեր ըսաւ, և այն ատենը սկսաւ յար-
գութիւն ընել: Այս կը ցցցընէ որ՝ այդ արքե-
պիսկոպոսը մէկ մարդուն մեծութիւնը ըստակ շատ
ունենալէն կը հասկընար, և ընելու յարգութիւնը
յարգած մարդուն ինչքերուն յարմարել կուզէր:

Անանկ մարդիկ կան որ՝ քեզ տեսած ատեննին
բարևներէն խալըսելիք չունիս. խելմը անշան բա-
ռերով գլուխըդ կը ցաւցընեն: Հազար կերպ նու-
էլքներ կը խոստանան իրենց բարեկամութենէ նշան.
բայց միշտ իրենց արտին փափաքը այն է որ հին մէ-
կը չընդունիք: Հեղինակաբանութիւնս կայսրը՝ քիչմը
նայ չափը կանցընէր այս բանիս վրայօք. պատասխան
արած՝ նատուշներուն պատիւ ըլլայ ոչխն՝ երբեմն

վերչն վար վերանչն անուշահոտ ծաղիկ կը թափէր, բայց այնքան շատ կը լար որ՝ գլուխ մչը կը թաղ-վչչն վարը գետնըվոյնելը։

Բարև տալու կամ առնելու կոշչն առատ ըլլա-լու պատճառ կըլնան ըլլալ։

ա. Սնափառութիւն. Ինքը զինքը ցոյցընել։ Ումանք ուիկ ընկերութեան մը կամ խօսակցութեան մը մչջ մտնելով, առչն ուիկին զատ զատ յարգութիւններ՝ խոնարհութիւն՝ բաւուել ոտիկներուն հարցընել կընենն՝ ուրիշ պատճառ մը չունչն, բայց թէ՝ ա-նունքն ալ նոյնը ուրեմն ընեն. և ուրեմն քաղաքավա-րութեան ազնիւ կերպերուն հաւնչն (աֆէրիմ) ըսեն։ Տեսեր կըսէ թէ՝ այն մարդուցը կը պատ-նան որ ուրիշներուն ամէնուն ալ խունկ կը ծխեն, որ անունքն ալ ուրեմն խունկ ծխեն։

բ. Անորոշ յոյս կամ երկիւղ ունենալ։ Այն մարդիկը՝ որ առ հասարակ ամչն մարդը միակերպ կը պատուեն, կը յարգեն, բարեկամութեան նշան կը ցոյցընեն, ազնիւ բարքի նշան տալու տեղը՝ ա-ւելի ուիկ ցածութեան և անարգ մարդ մը ըլլալու նշան կուտան. և այն պարզամիտ կինկանը կընմա-նչն՝ որ Մկրտչէ հրեշտակապետչն պատկերչն ա-ոաջը մոմ վառելչն ետքը՝ մոմ մը նաև սատանայչն առաջը վառեց, որ սովորաբար հրեշտակապետչն պատկերչն քովը կը գրեն. և քահանայն նեղչնա-լով յանդիմանեցնէ՝ պատասխան տըվաւ. «Հա-տերէն լսած եմ որ ամչն տեղ ուիկ բարեկամ ունենալ պէտք է, և չեմ գիտեր թէ ուր պիտի

ելիաամ ‖ : Բանաստեղծ մը կըսէ • ‖ Մեծ մարդ մը
« խեղճ ալ ըլլայ , անգին ինչ՝ Թէրոյին տեսնելով
« մինչև գետնին կը ծռուի զանոնք բարեւելու • դոյն
« (իօվան) ալ անանկ է • լեցվելու համար մինչև հո-
« րին տակը կինջնայ ‖ : Այս առանկ ընելով՝ մէկ
կողմէն ինչ վատաբկելու ակնկալութիւն ունէինք
նէ՝ մեա կողմէն կը կատարելագործուէինք • քանզի յաճ և
պէշ մարդոյն ալ պատիւ և յարգութիւն տալեր-
նիս՝ աղէկ և պատուոյ արժանի մարդուկը ծանր կու-
գայ , և մեզ կամ վախկոտ և մարդեւոյղ կը կըսէնէ ,
կամ չի ճանչցող , կամ հէմ ան հէմ ան :

Զափէն աւելի ազնիւ և մարդասէր երեւելուժ
վտանգը՝ բարեւելու կերպերուն մէջն ալ խեղեփ-
նալ կատարելու է : Ուսոյ հետեւելու բան չէ այն ազնիւ
կանանց ըրածը , որ որպէս թէ աչքերնուն կէտովը

և ծայրովը կամայմը կընային , և բարեւելու տեղ քիչմը գլուխնին կը ծըռեն , շըլլինքնին կոլորեն . պըռըշանքնին ծըռմըռկելով ալ խնդալմը կը ցըցնեն : Ազնիւ մարդը իր գըտնըլած երկրին խելացի մարդոցը վրայ ինչ կերպ և սովորութիւնը տեսնէ նէ՝ անոր հետեւելու պատրաստական է . բայց չափազանցութիւններուն և պակասութիւններուն ալ ետ պիտի կենայ : Գիտնալ պէտք է որ՝ ինչպէս որ բարեւելու արժանի մարդէն բարեւը խնայելը անքաղաքավարութիւն է . նոյնպէս և աւելի մեծ անքաղաքավարութիւն է որ՝ ինկը սիրով և յարգութեամբ մեղ բարեւէ , և մենք անոր բարեւը չընդունինք :

Գ Լ ՈՒ Խ · Գ

Քաղաքավարական զրուցվածքներ :

Ա յսքան ինկ խօսքմը որ՝ ինկուն ունեցած բարեկամութիւնդ կը յայտնէ , կամ ինկը պատուելու կամ ուրախակից ըլլալու կամ ցաւակցութեան համար կը խօսալի , քաղաքական զրուցվածք կըսվին : Անոնցմով հասկըցընել ուզածնիս ամ առարկաները կըլուան ըլլալ :

1 · Ինկուն բարեբաղդութեանը համար ուրախակից ըլլալ :

2 · Գլուխը եկած փորձութիւնը յաւակից ըլլալ։

3 · Մէկէն աւեաց ալէկութիւններուս չնորհակալ ըլլալ։

4 · Մէկուն գործոյն յաջողութիւն մաղթել։

5 · Ի՛նչ բանի ձէջ ըլլայնէ՝ ձեռք յարդել և ձեծարել։

Ըսածներէս կը հասկընաս որ՝ իմ լսած քաղաքավարական խօսքերըս հասարակութեան ըսածներէն քիչ մը տարբերութիւն ունին։ հասարակութիւը քաղաքավարական զրուցվածք ըսելով՝ խելմը անընշան բաներ և ոչեր կիմանայ, որ խօսողին միտքինը չեն բացատրեր · կամ աղնուութիւն և մարդավարութիւն ցուցընելու համար անանկ շարժմունքներ ընել, երեսները անանկ ծըռմըռակել կը հասկընայ, որ բանի մը օգուտ չունին։ ընողին մեծ աշխատութիւն կուտան, և ի՛նչ բան որ պիտի հասկըցընեն՝ անոր հետ ալ յարմարութիւնը չունին։ Ա յս մըտքիս վրայ՝ երևելի քարոզիչը Լուդովիկոս չորեքտասաներորդ Փռանսըզի Թագաւորին ներկայութեանը քարոզ ատլու կոչնած ատենը լսաւ · Թագաւոր · ձեր վեհափառութեանը առաջ քաղաքավարական խօսքեր չունիմ ընելու · որովհետև ես աւետարանին ձէջ անանկ խօսք չեմ գտած։

1. ՓԱՂԱՓԱՎԱՐԱԿԱՆ ԶՐՈՒՑՎԱԾՔԻՆ ՊԱՏՄԱՆՆԵՐԸ

ա. Քաղաքավարական զրուցվածքը պիտի ըլլայ սուր և ազդու։ Գանգի այս խօսքերով ՌԿԻՆ հետ ունեցած բաղեկամութիւնդ կամ անկից յարդելդ յայտնել կուզես, և ասկից անոնց յիշողութեանը ՌՋՆալ պիտի տպաւորես. ուստի հարկ է խօսելու եղանակները ՌՋԷն անանկները ընտրել որ՝ ինքնին աւելի զօրութիւն ունենան բաղեկամութիւնը եվեւցընելու. լսողին ալ անուշ գան։ Սուր և ազդու զրուցվածքը՝ թէ որ բնական սահմանը անդին չանցնինէ՝ ուզած բանիդ փափաքը արտայց ըլլալու նշանը կըլլայ սեպվիլ. և թէ որ քու ձեռքըդ է անկից ընելը նէ՝ կը հասկըցնես որ մտանաւոր խնամք և ջանք ունիս անոր կատարմանը։ Կարանդի մը օր Բառամա քաղաքի բժշկաց ընկերութիւնը՝ ամէնը ՌԿԷՆ դուքսին նոր տարի շնորհաւորելին այս խօսքով. ‖ Կը խնդրեմք յիշ որ այս տարի հրամանքդ մեզի կարօտ չընէ։ Այս բառերուն ալ ընծայ ըրած ըլլալնին պէտք կուգայ մեզի ‖։

բ. Քաղաքավարական զրուցվածքը կարճ ըլլալու է։ Անանկ խօսքերը երկար քըշեննէ՝

1. Սուր և ազդու չեն կըլլար ըսածնին։

2. Լսողին ձանձրութիւն կուտան. քանզի երկար զրուցուածն ալ անհամ կըլլայ։

3 • Կըսըցնեն ու՝ ուրուա որ այն խօսքերը կը խօսիմանէ՝ անիկայ քեզի շնորհակալ ըլլալու պարտական ընել կուզէա։

4 • Մեծելուն ծանր կուգայ, որ երկան խօսելուդ ուրիշս Թէ քու կամայդ տակը ձգած կըլլաս անունք • որ միայն մըտիկ ընուդի մը կարդ կանցնին այս կերպով։

5 • Դիտուածով անանկ պարագայներ կըլլան՝ որ խօսքը անհաճոյ կընեն • ինչպէս երբ որ խօսողը՝ ինքը զինք տեղեակ մարդ ցըցընել ուզէ, և մըտիկ ընողը՝ ատելճանուլ անկէց վեր մարդ ըլլայ, և անանկ բանեւլու անկարճ դնելու ժամանակ չունենայ։ Փռանսայի մէկ քաղաքի մը քաղաքապետը՝ Փռանսայի Թագաւորին առաջը ելլելով սկսաւ ըսել • Թագաւոր՝ երբ որ մեծն Աղեքսան Կալքեդոնի առաջը հասաւ • • • Թագաւորը խօսքը կըտրեց՝ և իր ստաստաւորնելուն ըսաւ • Ձի տեսէք • յայտնի է որ Աղեքսանդ ձիով գնացեր Կալքեդոն։ Մարխիւիա քաղաքին ալ Հենրիկոս չորրորդ Փռանսըզի Թագաւորին խըրկըվող պատգամաւորները՝ Թագաւորին հետ տեսնըված ատեննին որպէս Թէ ժամանակ գտան իրենց տեղեկութիւնը ելնան հանելու • ըսին • Թագաւոր, երբ որ Աղեքսանդրն դուրս ելաւ • • • Թագաւորը հասկըցաւ որ այս կերպ ըսկըսած խօսքը քիչով չի լըմընար, խօսքերնին կըտրեց ըսաւ • երբ որ Աղեքսանդրն դուրս ելաւնէ՝ փորը կշտացուցեր էր • եաւ ելթամ հաց ուտեմ։

6 • Քաղաքավարական զրուցվածքը շատ բառե-
րով զարդարված և ճոռոմ ըլլայնէ՝ մեկ ընդղին
կասկած կը բերէ • որովհետև կարծիք կուտայ որ ձար-
տասանական ձևեր գործածելուն պատճառ ուրիշ
բան չէ , բայց եթէ խրենց ստին վկայած պակասը
ատնկմամբ լեցընելու համար է : Տիբերիոս կայսրը՝
քանի որ Գերմանիկոսի ըրած յաջողութիւնները
լսեր նէ՝ կնախանձէր և կը վանար • և ծերակուտին
պատմած առեն՝ այս յաղթութիւնները անանկ
ոճերով և ձևերով զարդարեց որ ամէնն ալ կասկած
ընել սկսան՝ որ այդ կերպ գովեստը անկեղծ չի
կրնար ըլլալ : Ատոր հակառակ , որովհետև Գերու-
ատոը Գերմանիկոսի չափ չէր տեսեր , անոր ըրած
յաղթութիւնները պատմելու այնքան ճարտասանա-
կան ձևեր չի բանեցուց , և ամէնն ալ հաւատացին որ
անկեղծ կը գովէ :

Ը • Քաղաքավարական զրուցվածքներուն պետ-
քէն եվեր ըլլալը՝ պակաս ըլլալէն աղէկ է : Տէլա
քազա հեղինակը կըսէ որ , ||Դերձակը չուխան ինչ-
“պէս գործ կածէ նէ՝ դուռ քաղաքավարական
“խօսքերը այնպէս ըսէ • դերձակը քիչմը լայն կը
“ձևէ և կը կարէ , որ եռքը հանկուիճելը (խառնիչ
“ընելը) դիւրին է • բայց այնալ անպատշաճ է որ
“վատնիք մը ձևերն լեցին պարկ (չուվալ) մը ելլէ :
“Ցծէ որ քեզնէ վար եղողներուն ըսած քաղաքա-
“վարական խօսքերդ վայելուչ կերպարանքը քիչմը
“չափն աւելի ընեա նէ՝ ամէնու մտքուն անուն կը
“վատնկնա : Նմանապէս Թէ որ քեզնէ մեծերուն

«ընեանէ՝ կրթեալ և քաղաքավար կը սեպվիս։
«Բայց թէ ու չափը շատ անցընես և համը փախ-
«ցընեանէ՝ թեթեւ և անապարծ (զէվզէկ) մարդու
«մը պէս դուն քեզ պահպակել կուտաս։ Կարե-
«լի է ու ներողաւոր և չարամիտ և մարդերոյղալ
«սեպվիս, ու աւելի գէշէ։

Ը. Քաղաքավարական խօսքը իրենմէ եկածի պէս բնական և անկեղծ պիտի ըլլայ։ Անանկ ու՝ ուրիշ հետ ու կը խօսինէ՝ անկեղծ հաւատայ ու՝ հոգւոյն կը բղխէ, և զգայմունքն ալ նոյն է. կեղծաւորութիւն չընդրկեր։ Փառասէր Ռէյմ քաղաքին մեծաւորեցնելուն մէկը՝ Լուդովիկոս չորեքտասաներորդ թագաւորին առաջը քանի մի անգամ գնաց և չոր տանձ դնելով ըսաւ. Թագաւոր, քեզի կը նուիրեմ մեր գիւղին, մեր պարտէզներուն պտուղը և մեր սիրտը. մեր քաղաքին պիտի ալէկ բերքերը տուն քեզ։ Թագաւորը սիրով այն քաղաքացիին կոնակը ձեծելով ըսաւ. այս կերպ քաղաքավարական խօսքերը ես շատ կը սիրեմ։

Ը. Քաղաքավարական խօսքը ուր՛ու որ կը զրուցես և ի՛նչ բանի համար որ կը զրուցեսնէ՝ անոնց համեմատ պիտի ըլլայ։ Ո՛վոր մի և նոյն ձևով գովէ մէկ գեղեցիկ կանայի գլուարկ (Թօալէթա) մը և մէկ ալինու գործ մը, ինքը արժանի կըլլայ պախարակելու։ Նոյնպէս է մարմնաւոր գեղեցկութեան ու հոգւոյն առաքինութեանը, Կոմոդոս կայսեր նետ նետելու ճարտարութեանը՝ և Տրայանոս կայսեր զօրավարութեանը և քաջութեանը մէկ կարգ դնելը

բան չի հասկնալ կը ցըցընեն։

Հոլոքորթ մարդիկ ուրեք որ ջոլոքորթութեի կընենին՝ անոր առջի խօսքերուն ալ հաւատալ կը ցըցընեն. բայց անանկ նշաններ ալ կուտան որ՝ սըննատարծ և ամբարտաւան և թանձրամիտ և բան չի հասկըցող մարդու տեղ դրած ըլլալնին կը հասկըցընեն։

Պալատականներուն և բանաստեղծներուն համար առհասարակ ամէնն ալ կըսեն որ՝ մարդեցյդ և շոլոքորթ (միւրսալ) կըլլան։ Ու բանաստեղծին մէկը կըսե. «Ասոնց աչքին՝ խորամանկ աղուէսները՝ «խելօքիկ գառնուկ կըլլան, և վախկոտ աղաւնի«ները՝ արծիւ կը սեպվին. և անշուշտ գրատատ «(հերակլէս) մը՝ առիւծի կերպարանք ունեցած «կըլլայ։

Սալվատօր Ռօզա բանաստեղծը՝ կանանց գովեստին ընող բանաստեղծներուն առեթը դէմ առնկ կը խօսի. «Այդքան անպիտան փայտէ շինած «վաճէք որ՝ կանանց վրայ շինած գովեստներէ «կարդացողը վռնդել կը խլնդայ, և դուք չէք խմա«նալ։ Աչքերնին առած, ինքզինին կամար, երես«նին երկինք, խօսքերնին ամպի գոռալ և կայծակ, «նայվածքնին փայլակ, բերանին դժոխք և ար«քայութիւնէ խառն բան մը։ Ըսել թէ հառա«չանքնին առումը են և պնուտակ (խառնարար և կիւ«լէ), մազերնին ոսկի անձրև, կուրծքերնին դար«բին (սէմպրճին) վառարան, որ սիրոյ նեռները «հոն կը սըրվին։ Մէկ երգի մը մէջ աչալ և լը-

«Աեցի ալ որ՝ մեկ բերանը հոտած կընոջմը համար
«Առաքետոսին խնկոց սընոտուկ ալ մուշկ ըսվեր էր։
«Մէկն ալ ինչ վայելչութեամբ իր գոված կնոջը
«գլուխ ոչինչութեան համար ըսեր է. արծաթէ կեն-
«դանիներ կընմանին ոսկի դաշտի մէջ ||։

Ուրիշին անափառութիւնը՝ սուտ գովեստով բըռ-
նելու կոյր կամքը առաւելապէս կերևի բարեմաղ-
թութեան համար եղած քաղաքավարական խօսքե-
րուն մէջ. որովհետև սասկ բառերու մէջ սուտը
շուտը երևան ելլելու և խայտառակելու վախ չու-
նի։ Օրինակի համար. մեկուն տղայը ըլլայ՝ և
բանասաեղծները ամէնը մեկ բերան կը գուշակեն որ
մեկ դերասան (քահրաման) մը պիտի ըլլայ, և մա-
նաւանդ թէ՝ հօրը փառաւոր գործերուն նմանող
պիտի ըլլայ. և այլն։ Պառաւակնոցիք աւելի ան-
միտ երևցան որ՝ Օգոստոս կայսեր մեկ տղուն քա-
ղաքավարական ոճը բանեցընել ուզելով գոյլին
աւետիս տըվին որ՝ անոր անուանուվը շինած սեղանին
վրայ արմաւի ծառը բուսեր էր։ Բայց Օգոստոս
չի կըլլեց սասկ քաղաքավարութիւն, և այս պա-
տասխանը տըվաւ. ||Այդ արմաւենին կը ցընցընէ որ
իմ սեղանիս վրայ ուշակերնիդ պակաս չէք ըներ||*։

Ը. Այս ալ պէտք չէր ըսել. որ քաղաքավարա-
կան խօսքը անսուտ խօսք մը պիտի չըլլայ որ՝ լըսո-
ղին սիրտը կըսկըծցընէ։ Այս կանոնիս դէմ ծանր

ծառ։ *Ուշակերը կրսակ վառելու պիտի ըլլայ. և
այն օր կրսակ վառած տեղը ծառ չի բուսանիր։

յանցանք ըրաւ փափկին դեսպանը՝ որ փլուանըզի Հենրիկոս չորրորդ Թագաւորին քոյրը կաւարինէ Թագուհին՝ 1604 Թուին մեռած ըլլալով՝ որ Թագաւորին ալ շատ սիրելին էր, այս դեսպանըս Թագաւորին սըրտարկութիւն գնայ և ըսաւ. արքային փափը և ես շատ կը յաւելնք ձեր Թագուհի քոյրը մեռնելուն, և հոգիին ալ կորսըվելուն վրայ: Այս եաքի խօսքըս անոր համար ըսաւ որ՝ Թագուհին կալվինական աղանդի մէջ մեռաւ: Եւ ռկուն սխալած մարդուն մեռնելուն վրայ խօսիլն ինքն՝ անոր պժոխոց որդի ըլլալն ալ ըսելը շատ կըսկիծ կուտայ մարդու:

2. ՔԱՂԱՔԱՎԱՐԱԿԱՆ ԽՕՍՔԵՐ ՂԸՍՈՂԻՆ ՊԱՐՏԱԿԱՆՈՒԹԻՒՆՆԵՐԸ

ա. Ինչպէս որ ուղղախոհ մարդիկ, անանկ ալ գովեստի արժանի գործ մի մարդիկ ամըչնալը կուներան. ուստի թէպէտ գովեստ ըսելու փափաքը մարդոյս բնական է, բայց բարուց փափկութիւնը (զարնփուԹիւնը) կը նեղէ որ անոր դէմ կենանք, և համեստութեամբ մը կըտրենք գովողին խօսքը: Ասոր օրինակ կըրնայ ըլլալ Բէրէօին ըսածը. որ Մուռա ըսված աղջկանը նշանված ըլլալով երբ որ աղջկանը հայրը Գինիւոս զինքը գովել ըս-

կըսաւ, պատասխան տըվաւ Բէրէօ. ||Ան՛ս հայր իմ.
"և ինձի ուրախութիւնդ կուգայ հիմակուց քեզմէ
"հայր ըսել. հայր իմ, իմ պինդ մեծ՝ և մանաւանդ
"մինակ աղէկութիւնս քեզմի հաճելի ըլլալըս պի-
"տի ըլլայ. Թողութիւն ըրէ. կուզեմ խօսքիդ մէջ
"մըտնել. սակայն քանի որ արժանի եղած չեմ,
"ինձի ծանր կուգայ կոր իմ վրաս այդքան գո-
"վեստներ լըսելը: Խօսածներդդ իմ սըրտիս մէկ
"խթանդ կըրնան ըլլալ՝ որ քու կարծածդիդ պէս
"կամ փափաքածդիդ պէս ըլլալու ջանք ընեմ, որով
"Մ՛ուզայն այր և քեզմի վեհայ ըլլալու արժանի
"ըլլամ, ասոր համար շատ խորունկ խելք ստանա-
"լու կը պարտաւորիմ. և ըսածներդդ ինձի համար
"իբրև բարեմաղթութիւն կընդունիմ:

Ը. Ջգուշանալ պէտք է. գովեստը այն կերտով վրայէդ չինեստել, որ գովողը աւելի հաստատելու հարկադրեա:

Ձ. Քեզի պատիւ ընողին մի՛ ըսեր թէ զիս կը ծաղրես, ինչպէս որ ոմանք կընեն. այս խօսքըս ծանր է՝ և լսողին կը դըպչի. այլ ասոնց պէս մէկ խօսք մը ըսելու է. քուկին ալնուամենայնիվ՝ քու չշահատութիւնդ՝ մեծ բանի մը աեղ կը դընեա. գովելի գործերու շատ սէր ունենալովդ՝ ամէն տեսածդդ քեզի անանկ կուգան, և այլն, և այլն:

Ղ. Ընդ հանրապէս գովեստի պատասխանի տեղ՝ մէկ պարզ յայտնութիւնը տալ կամ շնորհակալ ըլլալը շատ աղէկ է, քան թէ ցուրտ կերպովը թողութեան ուղելկամ կեղծ համեստութիւնը ցըցընելը:

Ե. Խօսողին աղէկ մարդ ըլլալը քեզի տրված գովեստին վրայ մի՛ չափեր. միաքդ բե՛ր որ երբեմն քաղաքավարութեան պարտք մը կը սեպվի կէս բերան գովեստը տալ, որ կեղծիք ըլլալն ալ յայտնի չըլլար: Հատ անգամ ալ քեզ անկեղծութեամբ կը գովեն, բայց բանին ըստոյգը հասկըցած չեն ըլլար: Մի՛ մոռնար Փոկիոնին ըսածը. որ մէկ անգամ մը առենախօսութիւն ընելն ալ՝ հասարակութիւնը հաւնելէն յաճախ ծափ զարնելը սեանէլով եռման կը պառնայ և բարեկամին մէկուն կը հարցընէ. բերնէս խեղճ բան մը փախաւ մի: Ջեմ ուզեր որ ատանկ վախ ունենալդ իմացընես. այն ըսել կուզեմ որ միշտ սըրտիդ մէջ ունենաս: || Քիթդ չի "մեծնայ՝ որ դուրսը աղէկ անունդ կը զրուցվի. "մեծ բան մը չէ խեղճերուն և խեղքը կարճ մար- "դոց և կանանց գովելի երևիլը: Անիրաւ գովես- "տը բնաւ հաստատութիւն չունենար. մէկ մարդ "մը հարիւր գովեստը մէկէն տուտ հանելու հե- "ւիք է. և թէ որ քեզի համար այն մէկ մարդը "գըտնըվեցաւ նէ՝ գովեստներուն ամէնուն ալ "խեթը տես:

Ձ. Թէ որ մէկը տեսնաս՝ որ քու ըրածներըդ բնաւ հոգը չէ, և գովեստի խօսքեր դուն նետես, որ բնաւ մէկուն միտքն ալ եկած չըլլայ քեզի ըսելու, և այն քովինն ըսած գովեստըդ մերժելով՝ համեստութիւնդ ցցուցած ըլլաս և պարծիս, դուն քեզ ծաղրել կուտաս:

Է. Թէ որ դուն քեզ գովեստի շատ արժանա-

ուր գործ մը ըրած չես սեպեր նէ՝ քեզ գովուիլն
շնորհակալ եղի՛ր , որ գովեստի կերպով քեզ կը
քաջալերէ աւելի գովելի գործքեր ընելու . կամ
քեզնէ բնաւ մէկ բանի մը նայ ակնկալութիւն չու-
նենալով՝ միայն քուկին համբաւ ստանալուդ կը
փափաքի :

Այս խորհրդածութիւնս հարկաւոր բան է . քանզի
անանկներ կան որ՝ ուրիշի ուրախակից ըլլալը պար-
տականութիւն մը կը սեպեն , և մէկ պզտիկ աստի-
ճանի մը հասածներնուն պէս անանկ բաներու ա-
կընկալութիւններ կընեն՝ անանկ գովեստներ կու-
զեն , որ քիչ առեն մէջ կատարեալապէս ծիծաղելի
կըլլան : Մէկ աստիճան մը հասնողները թէ որ ա-
ռաջկուց ոչ մէկ մարդիկ էին և պաշտօնը ունեցած
չէին նէ՝ աւելի մեծութիւն ցոյց ընել կուզեն և
ամբարտաւանութիւն կը վատըկին . մեծ մարդիկ
պատուոյ հանդիսներէ աւանկ չեն . և աւիկայ բնական
բան մը կերեւի . որովհետև ոչ մէկ մարդուն գովելի
գործ մը ունենալը՝ աւելի երկբայելի կըլլայ . ոլքան
շատ գովող գըտնէ նէ՝ գովելի ըլլալուն այնքան
վկայ գտած կըլլայ իր խելքովը : Մէկ մարդ մը՝
որուն համար կըսուար ըսվել թէ մազերը խելքէն
շատ էին , մեծ աստիճանի և իշխանութեան մը հասաւ :
Իրեն բարեկամներէն համեստ մարդ մը քովը գնայ
իշխանութիւնը շնորհաւորելու : Այս նոր իշխանը
բոլորովին քիթը լերան գագաթը հանած ըլլալով ,
գուցէ իրեն անակնկալ մեծութեանը վայել զար-
մանալով եկողին կը հարցնէ . դու ոլոռ , քեզի ով

կըսեն։ Այն հաւեստ մարդուկը ամենևին զարմանք մը չի յըլյուց. ըսելիքը խորհեցաւ. լեզուն փոխեց և ըսաւ. եկեր եմ որ դուխտ եկած փորձութեանը վրայ սըրտիս յաւը քեզի յայտնեմ. որ հէմ աչքըդ չտեսաներ կոր՝ հէմ ականջդ խլացեր է. յիշողութիւնդ ալ կորսընցուցեր ես. որովհետև ո՛չ գիս կը ճանչնաս կոր և ո՛չ դուն քեզ։

Մինչև հիմա ըսածնիս կարճ խօսքով համառօտելով ըսենք. այն մարդկին որ իրաւամբ խրեն գիրեն յարգութենե և պատուոյ արժանի կը սեպեն,

1. Առանց օրինաւոր պատճառը մը ունենալու քաղաքավարական զրուցվածքներ չեն ըներ. գովեստ և շողոքորթութեան ձախելու չեն ելլեր։

2. Իրենց չի վայլած գործեստը չեն ընդունիր, և տղուս պէս առանկ խաղալիքներու հետև չեն ինչնալ զբօսանոց համար։

ԳԼՈՒԽ. Գ

Ա.յցելութեան երթալ։

Ա.յն աստեն իրաւամբ այցելութենե երթալը՝ հատկաւոր պատուականութիւն մը սեպված է. քանզի միշտ կարօտ եմք մեր նմանները տես հետ կենցաղա-

վարելու • աշխատանքէն ետքը քիչմը զբօսանք ու-
նենալու • և ազգու բանմը նայել երբեմն չըլլայնէ՝
ձանձրութիւնը մեզ կը կոխէ • շատ ատեն ուրիշին
բարեկամութեանը կամ օգնութեանը կարօտ կըլ-
լանք • բարեկամներուն հետ ըլլալը՝ մեզի եվելօք
զուարճութիւն կը բերէ • մեզի մէկը աղէկութիւն մը
ըրած է նէ՝ կը պարտաւորինք անոր իմացընել թէ
մեր տեսած աղէկութիւնը չենք մոռցած • պատուոյ
և իշխանութիւն վրայ եղող մարդիկը յարգել պէտք
է • կըլլայ որ՝ մեր սիրած կամ պատուած բարե-
կամներնուս մէկուն տրտմութեան կամ ուրախութիւն
պատճառ մէկ բանմը պատահած կըլլայ:

1 • ԱՅՑԵԼՈՒԹԵԱՆ ԳԱՑՈՂԻՆ ԳԱՐՏԱԿԱ-ՆՈՒԹԻՒՆՆԵՐԸ

Ա. յս պարտականութիւններըս ամէնն ալ՝ տե-
սութեան երթալու պատճառ եղած բանէն կառնը-
վին: Եւ այս պատճառս է, որի որ տեսութիւն կե-
թայնէ՝ անոր հաճելի բանմը ընել և նոր զուար-
ճութիւնմը տալ • կամ թէ որ անախորժ և անհաճոյ
բանմը կայնէ՝ ձեռքէն եկածին չափ պակսեցընել:
Ո՛սոմ ասոնց վրայ կըլլնանք խօսիլ:

ա. Տեսութեան երթալու հարցումը։

1. Աստիճին գեղեցկութիւնը՝ կընիկ մարդոց աչքին առեւլի մեծ բան կերեւի. ուստի մարդավարութիւնը կը պահանջէ որ՝ տեսութեան երթալու առիթը կին կայնէ՝ քու վիճակիդ ձեռք տրվածին չափ մաքուր և վայելուչ հագած լլլաս։ Ուստի կոշիկով մէկ տեղը երթալը՝ շատ մարդավարութիւն մը չէ (Եւրոպացւոց սովորութեան վրայ խօսելով որ ոտքերնին չի հանած վեր կելլեն)։ աւսլ ըսել չեմ ուզեր որ՝ ջլեբացիներու պէս սրունքներնիդ (պալտըրներնիդ) ցըցընես, ինչպէս որ անցեալ դարուն մէջ կընէյին կարճ (լօնճուլ չօրապ) հագնելով։ Քանզի սովորութիւնը հիմա երկան (լօնճ-լու չօրապը) փափուկ մարդոց ալ ընդունելի ըրաւ։

2. Աստիճին գեղեցկութիւնը՝ երիկ մարդոց մէջ շատ չի բլնտրուիր. ուստի անոնց այցելութիւն գացողներուն հագուստը՝ միայն այնքան նայելու է որ աղտեղի չըլլայ. անկէց անդին հոգ չէ։ Ուստի թէ որ հասարակաց սովորութիւնը քեզի պարտականութիւն մը չէ դրած. թէ որ հարկ մը չիկայ գացած տեղըդ քուկին հարստութիւնդ ցըցընելու, կընաս կօշիկներով իշխանաւորաց առաջն ալ ելլել. և մարդ իրաւունք չունենար քեզ աստր համար նախատելու։ Լօնտոնա անտեղի օրէնք մը կայ որ՝ Բաւ ըսված առեւնականներուն սենեակը կօշիկով մըտնելը կար-

գիւղ. և գօմուն լսւած առեանին մարդիկը միայն՝ կօշիկով կըրնան հոն մըտնել։

3. Տան ՚ի ջայելութեան առեն կընիկ մարդոց ալ երեսը բաց ըլլալու է *. քանզի երեսը հոգւոյն պատկերը ըլլալով՝ առն մարդ պէտինին հոգւոյն կիւրքը և միտքը եղածին չափը իմանալու համար կուզէ որ՝ այցելութեան գլանըվուլներուն առնուն ալ երեսը տեսնէ։

4. Ցաւած մարդու այցելութեան երթալով՝ լաթերուն փաթաթուր ըլլալուն նայիլը էփ աղէկ անվայելուչ բան է։

Առաջկուց լսածնիս նորէն չի կրկնելու համար՝ կարդացողը կաշխեմ որ չորրորդ մասին ու գլուխը հպատասխ համար գրածնիս կուզէ նէ նորէն կարդայ։

ծա։ * Թէ որ կրօնիկ կողմանէ արգելք չըլլայ նէ։ Տաճկուներուն կընիկները չեն կրնար օտար մարդու տեսնըվիլ. օրէնքնին արգելած է. ուստի առնոյ երեսը գոյ կեռնալը քաղաքավարութեան դէմ չէ։

Ը. Ա.ՅԵԼՈՒԹԵՆ ԵՐԹԱԼՈՒ ԺԱՄԱՆԱԿ *)

1. Կանույք՝ առաջվանց կանուխ լրենց գեղեցկութեանը պէտք եղած դարմանը ըրած չեն ըլլար. ուստի այն առեն անոնց այցելութեան երթալը ընդունելի չէ: Ասոր համար Իտալիայի մէջ միայն խիստ մօտ ազգականները կըրնան կանուխ այցելութեան երթալ. ուրիշն տունը. ցերեկին սովորական տեսութիւններու կերթըվի. իրիկուններըը երկար նստելու կամ գործի մը համար այցելութի կըլլայ: Ասիկա Իտալիայի մէջ ըսի. քանզի ուրիշ տեղ, ինչպէս Լօնտոռա, կանանց այցելութեան երթալու ժամանակը իրիկվընները չէ, առաջվընեըն է. քանզի իրիկվան դէմ երիկ մարդոց շատը կամ գինով կըլլան, կամ անոր պէս բան մը, ցերեկվան հայկ առեն խըմաւոք շատ խըմելնուն համար:

2. Մէկ մարդու մը այցելութեան երթալով՝ ուրքան զուարճութիւն տասնէ անոր՝ գործէն ձնալուն առելի սիրտը կը նեղանայ: Մարդու մը՝ շատկէկ գործ պարապելու առեն է օրհասականէն առաջ. քանզի այն առեն նոր արթընցած ըլլալով ուժը առն է: Գործէն ետ կենալու և քիչ մը

ծ.ա: *) Այս տեղս հետևինակը Եւրոպացոց սովորութեանը վրայ կը խօսի. բայց մեր սովորութիւններուն ալ յարմարելը դիւրին է:

հանգչելու ժամանակը առնն կարդի մարդոց համար
մեկ չէ։ Դատաւոն իր դասը լսելուս առեն-
դերը՝ հարկ թե կրակելի վաճառականը իրեն մար-
դոյը պէտք եղած նամակաները գրելու։ Տեղւոյն
սովորութի կայ ցերեկվան հայրը օրհասականէն եաքը
մինչև չորս կամ հինգ ժամ անցնի՝ այն առենվան
ձգել. և հայց ուսուելէն առաջ կրակելի մարդուն ու-
ժը պակսիլ անօթութենէն։ Հայց ուսուելէն եաքը՝
մարդուն կամքը չուզեր սովորական գործոյն լինալ։
Ուստի այս երկու ժամանակիս մէջ մեկուն առեւտու-
թեան երթալը՝ խիստ քիչ անտեղութիւն ունի. և
իրարու բարեկամ և մտերիմ եղող մարդոց մէջ՝
այս անկարգութիւններըս բոլորովին կը վերնան.
այլեւութենէ պատճառած զուարճութիւնը ամբողջ
կը մնայ՝ թէ և հայի առեն ալ ըլլայ։

3. Բան գործ չունեցող մարդոց համար կըր-
նանք ըսել որ՝ նոր ելած ժամանակէն զատ առն
առեն կըլնայ մարդ անոնց այլեւութեան երթալ.
քանզի անոնց համար առն մեկ այլեւութիւն մէյ մեկ
նոր հանդէսը կուգայ, որ զիրենք եվերօք կու-
բախտացնէ։

4. Մարդուն երեսին վրայ երեւցած փոփոխու-
թիւններուն հակըցող մարդը այսպէս կրնայ դի-
տաւ իմանալ որ՝ այլեւութիւնը երբ որ մեկուն ծան-
րանալ սկսին է՝ յայտնի նշաններով կերեւին. և ար-
քան մեկ մարդը չիմացընեմ ըսելով ինքը զինք
բռնադատած է՝ կեղծեալ ուրախութիւնն ու ձըմա-
րիտը իրարմէ շատ տարբերութիւն ունին։ Գայա-

ձիդ պէս մէկ շըշլընկոց մը կըլլայ տանը մէջ • ապա-
տաւորնելուն մէկը կուգայ՝ մէկը կերթայ • մէկն ալ
կուգայ՝ տանը տիրոջ անկաճին բան մը կըսէ •
ատոնք ամէնը յայտնի կը ցըցընեն որ՝ տեսութեան
ժամանակը չէս կրնար գըտնել։

Ե • Ա. ՅՕԵԼՈՒԹԵԱՆ ԿԵՐՊԸ (ՇՈՒՏՈՒԹԸ)։

Ա՝ օնտուա՝ մէկուն տունը գայդըլը ինչ աստիճան
մուտ ըլլալը՝ դիտնը չուլվածքէն կը հասկըցվի • և
մէկ անգամ մը պակաս զարնելը՝ մէկ պըզտիկութէն
մը կը բերէ պատուոյ • մէկ մը եվեր զարնելն ալ՝ ու-
րիշի աստիճանի ձեռք զարնելու և իր աստիճանը
մոռնալու պէս է։

Մէկ անգամ զարնելը նշան է որ՝ եկողը կամ
կաթ ծախողն է կամ ածուխ (քէօմիւր) ծախողը
կամ տանը սպասաւորնեըէն մէկը կամ մուրացկան
աղքատ մը • և ըսել է, բացվեր նէ ներս կը մըտնէի։

Երկու անգամ զարնըվին նշան է որ՝ եկողը
մէկուն կողմէն խըրկըված է, կամ նամակ է բերեր,
կամ լուր մը ունի տալու • և կը ցըցընէ որ՝ եկողը
մէկ գործի մը համար եկեր է • և ըսել է, պէտք է
որ մըտնեմ։

Երեք անգամ զարնըվին նշան է որ՝ տանը մե-
ծը կամ խաթունն է եկողը, կամ անանկ մարդ մըն է
որ՝ շատ կը մըտնէ կելլէ այն տունը։ Եւ այս կերպ

զարնելը իշխանաբար ||բայկ|| ըսել է։

Ձուրս անգամ զարնելը՝ մեծկակ մարդ մը ըլլալը նշան է, որ այն քաղաքին ազնուականներէն մեկ աստիճան մը վար եղած ըլլայ, և ըսել է, ներս մըտնել կուզեմ։

Ձուրս անգամ զարնելէն ետքը մեկ մը կըտրէ, և չորս անգամ ալ նորէն զարնէ՝ կը ցցցնէ որ մեկ ազնուական մը նէ այր կամ կին, կամ իշխանաւոր մը կամ մեծ մարդ մը, և ըսել է, գալովս ձեզի շատ մեծ պատիւ ըլած կըլլամ կոր։

Մեկ մարդու մը ստասաւոր՝ թէ որ իր տիրոջը հետ տեղ մը գայած առեն իր տիրոջը աստիճանին վայելածէն մեկ անգամ մը պակաս զարնէ դուռը՝ նոյն օրը տէրը կը վըռընտէ անկից։

Այս սովորութիւն՝ թէպէտ շատ հեղինակներ կը պախարակեն, բայց ինձի կերևի որ՝ ընդհանրապէս մտածելով բնաւ վնաս մը չունի, Մարդ չուզեր տուն անանկ չինել տալ որ առն մարդ երբ որ ըլլայնէ՝ կարենայ ներսը տեսնել։ օտարական մարդ մը յանկարծակի քովերնիս գալով՝ շատ անգամ կըլլայ որ մեզ մեկ գործ մը պարտաւած կը գըտնէ, կամ քովերնիս անանկ բաներ կը տեսնէ որ՝ անոր անանկ կուգայ թէ անկէց ետքը աչքին առաջը սըղտիկ կերևինք։ ասոր համար աղեկ բան է՝ որ օտարական մարդու մը գալը կամ դըրանը զարնըվածքով կամ ուրիշ մեկ նշանով մը իմացվի տանը մէջինեերէն։

Անանկ դրան չալվածքը տանը ստասաւորներուն ժամանակ կուտայ՝ որ տան տիրոջը ուզած կերպովը

քանելուին կարգի դնեն՝ այցելութեան եկող մարդուն աստիճանին համեմատ։ Այս տակն ու վրայ ըլլալը՝ թէպէտ քիչ կը քրշէ, բայց միշտ աշխատութիւն մը նէ տալիսներուն։ Եւ թէ որ դէպքին զարնուիլածքը առնուն համար ուրիշ ըլլայ նէ՝ առնէ մարդ գալուն նոյն աշխատութիւնը ըլլալիքէք կըլլայ։ բայց թէ որ առնէ մարդուն աստիճանին համեմատ դէպքն զարնուիլածք ըլլայ՝ առնէ առեն չըլլար այն աշխատութիւնը։ երբ ըլլալիքը յայտնի կըլլայ։

2։ Ինկլինզներուն սովորութիւնը ինչպէս կըլլայ նէ ըլլայ։ բայց բան պատճառներէս կերևի թէ աւելի սովորութիւն մըն է որ՝ մէկը տեղը այցելութեան երթայ նէ՝ տան տիրոջը իմացընէ։ և դըռնէն դեռ մըտնելէն առքը քիչ մը կըկեցնայ՝ մինչև որ կանչըվի։ այս սովորութիւնս պէտք չէ բարեկամաց և մօտ մարդոց մէջ։

3։ Քաղաքավարութեան դէմ է որ մէկուն այցելութեան երթաս, և տանը տէրը տունը չի գըտնելով յամառես անոնըվ չի տաս տանն սպասաւորներուն։ քանզի տանկ ընելով՝ տան տիրոջը հարկ կընես որ եկողը ուլ ըլլալը գիտնալու համար պատասխ տեղը միտքը հոգնեցընէ։

4։ Ներս տալու համար տան տիրոջը հրամանին սպասելը՝ տան տիրոջը հաճոյ բան մըն է։ քանզի անկայ մեծ ուրախ դնելով՝ անոր հրամանին սպասած կըլլաս։

Սամաքրա կըզին թէ որ մէկուն հետ տեսութիւն երթաս և ընծայը չի տանիս հետդ նէ՝ անքաւա-

քաւար մարդ կը սեպվիս. և այս սովորութիւնս մեծերուն ներկայութեան պահվելով ընծայի կարգէ կ՚ելլէ և հարկաւոր տուրքի կարգ կը մտնէ *։

Է. Ա. ՀՅԵԼՈՒԹԻՒՆԸ ՛ՐՔԱՆ ՊԻՏԻ ՔԱՇԷ։

1. Ա՛ԵԶԻ ՀՅԵԼՈՒԹԵԱՆ ԵԿՈՂՄԱՐԴԸ՝ ՄԵՐ ԺԱՄԱՆԱԿԻՆ ՏԵՐ ԿԸԼԱՅ։ Ուստի մեր ձեռքը ՛ՐՔԱՆ շատ կամ քիչ ժամանակ ՄՆԱՅՆԷ՝ ՀՅԵԼՈՒԹԻՆ ՀԱՆՔԱՆ ԱՂԷԿ ԿԱՄ ԾԱՆՐ ԿՈՒԳԱՅ։ ԸՆԿԵՐՈՒԹԵ ՍՏՈՐԻՆ ԱՍՏԻՃԱՆԻ ՄԱՐԴՈՑ ՀԱՊԿԱՌ ԲԱՆԵԼՈՒ ԽԱՐՃԵԼՈՒ ԺԱՄԱՆԱԿԸ ԽԻՏԱ ՔԻՉԷ. ՄԻՋԱԿ ԱՍՏԻՃԱՆԻ ՄԱՐԴՈՑԸ ՇԱՏ ԿԸԼԱՅ. ՄԵԾ ՄԱՐԴՈՑՆԱԼ ՔԻՉ ԿԸԼԱՅ։ ՄԷԿ ՀԱՍԱՐԱԿԱՑ ՊԱՇՏՕՆԱՒՈՐ ԿԱՄ ԻՇԽԱՆԱՒՈՐ ՄԱՐԴ ՄԸ՝ ՈՐՈՒՆ ՊԱՐՏԱԿԱՆՈՒԹԻՒՆՆ Է ՀԱՍԱՐԱԿՈՒԹԵԱՆ ԲԱՐԻՔԸ ՀՈԳԱԼ, ԿԱՐԱՊԸՆԴԸՆԵԼՈՒ ՇԱՏ ԺԱՄԱՆԱԿ ՉՈՒՆԻ՝ ԹԷ ՈՐ ԼՐԵՆ ԴԱՆԴԱՂՈՒԹԻՒՆՈՎԸ (ԷՀՄԱԼ ԸՆԵԼՈՎԸ) ԱԶԳԻՆ ԿԵՆԴԱՆԻ ՈՒԺԸ ՊԱԿԱՍԵՑՆԵԼ, ԿԱՄ ՍԻՆ ՄԵԾԻՆ ՆՄԱՆԻԼ ՉՈՒԶԵՍ ՈՐ՝ ՆԱՄԱԿՆԵԼՈՒՆ ՀԻՉ ՄԿՆԻՆ ՊԱՏԱՍԽԱՆ ՉԷՐ ԳՐԵՐ, ԼՐԵՆ ՏԸՐՎԱԾ ԱՂԵՐՍԱԳԻՐՆԵՐԸ ԱՄԵՆՆԱԼ ԿՐԱԿԸ ԿԸ ՃԳՀԸ, և ԳՈՐԾՈՅՆ ԱՊԵՔԸ ԱՍԱՆԿ ԿԸ ԲԵՐԷ ԿԸՍԷՐ։ ՆՄԱՆԱՊԷՍ ԱՐՈՒԵՍՏԱՒՈՐ ԿԱՄ ԵՐԿՐԱԳՈՐԾ ՄԱՐԴ ՄԸ՝ ՈՐ ԱՌՈՐՎԸՆԷ ՄԻՆՉԵ ԼՐԻ-

---

ծո։ * Հնդկաց ծոխն կղզիներուն շատին մէջ ՍՍՍ ՍՈՎՈՐՈՒԹԻՒՆ ԿԱՅ։

կան իր գործովը կաշխատի , իր ժամանակը ուրիշ գործոյ չի կրնար վատնել։ Ասոր հակառակն են հարուստները և հանգիստ կեանք վարողները. որոնց գործն է բնաւ ոչ բան մը չընել առանց ձանձրանալու, որ դժուար գործ մըն է . սոնց հարկ է որ այցելութեան երթըվի , անոնք ալ այս կերպովըս իրենց կեանքը առանց ծանրութեան կանցընեն։

2 . Մլաքի և ախորժակի նոյնութիւնը և իրար յարմար ըլլալը , կամ մեծ և կարևոր գործոց վրայ խօսիլը՝ ժամանակը շատ կարճ կը բերէ . ոչ ժամը ոչ րոպէն չափ հազիւ կուգայ։ Ասոր հակառակը ըլլայնէ , ժամանակը շատ երկար կուգայ . գիտես թէ աչքն ոչ րոպէ՝ ոչ ոչ ժամու չափ կը քըշէ։ Հոգեսէր կինոջը՝ իր խոստովանահօրը հետ խօսած աւելը՝ գիտես թէ ժամանակը թև ունի կը թըռչի . թէ որ անոր տեղը ուրիշ մը ըլլայ քովը որ իրեն չի սիրած խօսքերը խօսի , այն աւելը ժամանակը կապարէ մուճակ (խուռչինէ բապուճ) է հագել , չի կրնար անցնիլ երթալ։

3 . Երբ որ այցելութեան գացած մարդը խօսելը կը դադրեցընէ , կամ լսածնէ անհամբերութիւն (թէլաշով) մը պատահանի կուտայ , կամ կըտրէկըցուկ կը խօսի , կամ քեզի չի վերաբերած ոչ բանի մը համար սպասաւորը կը կանչէ , կամ գործը շատ ըլլալուն վրայ խօսք կը բանայ , կամ երկժամըկալ կըսկըսի , քեզի յայտնի նշան կուտայ՝ որ այցելութեանդ չափը անցար . այն աւելը պէտք է որ երկու Իտալիա առանկ կրնեն . բայց Ինգլիզիւա՝ խօսքը

բոլորուլին հաւանի և նրատուղը աչքնաչ իրարու եւ
բեռ նայիլ սկսինալնէ՝ չեն ելլար կը նրատին. և
ասկայ անքաղաքավարութիւն չեռվիր *:

Թէ մեծ և թէ փոքր քաղաքներուն մէջ՝ անխո-
հեմ (սայլըսըղ) մարդիկ պակաս չեն. որ այցելու-
թեան երթալու մարդոյը ժէ կամքը և ախորժակը
կը քննեն և ժէ գործ ունենալը կամ չունենալը կը
նային: Ասոնք անանկ մարդիկ են՝ որ ձանձրութէ
սրտերնին կը ճաթի. ուստի տուն տուն կերթան
իրենց ձանձրութիւնը քիչմը թափելու. և քնաա-
մէկ տեղմը իրենց վիճակէն գոհ (խօշնուտ) չեն.
ինչ ընելիքնին չդիտեն: Բանաստեղծ մը ա-
նանկներուն կըսէ. «Երբ որ անգործութիւնը և դա-
«տարկութիւնը վրադ կը ծանրանայ, և սիրտդ կը
«ձեղանայ, դուն քեզ զբօսեցընելու (էլէնտիմիշ
«ընելու) համար տունը կուգաս, իմ օգուտը
«միտդ ալ չես բերեր»: Եւ որովհետև ասանկ-
ները հաճեսօրէն այս կարծիքը ունին իրենց
միտքը որ՝ իրենց գացած տեղին մեծ ուրախութիւն
պատճառ կըլլայ իրենց երթալը, ուստի իրենց ըրած
այցելութեան փոխադարձն ալ իրենց ըլլալը ուզե-
լու խրատուն ունեցած կը սեպեն. և քանի անգամ

ծ: * Կարծեմ այս անքաղաքավարութիւնս վեր-
ցընելու մտքով Հինախտանի Կալկաթա քա-
ղաքին բնակիչները թէ Հայ և թէ Ինկլիզ, տե-
սութեան գացած տեղերնին կէս ժամէն ելլել չի
կենալու հանան ունին:

որ Իրենք Ռկին այցելութեան գայիննէ՝ այնքան անգամ՝ այն Ռկը Իրենց այցելութեան երթալու պարտական կը կարծեն. և թէ որ Ռկը այս կարծած պարտականութիւնս չկատարէ և Իրենց այցելութիւնը փոխադարձը չընէ՝ անոր վրայ շատ սրտերնին կը նեղանայ՝ և աւելն տեղ կը գանկտին: Հելվետիոս Ռկ կարդացողի մը համար կը պատմէ, որ տանը մօտերը տասնկ Իրմէ ձանձրացած բան գործ չունեցողմարդ մը կար՝ որ իր անձնական Իրեն բեռ եղած էր. ասիկայ ինչ ընէ որ ժամանակ անցընէ. օր մը կերթայ այս կարդացողին այցելութեան: Ասիկա շատ քաղաքավարութեամբ կընդունի այն մարդը. անոր հետը Իրենական սիրտը կը նեղանայ. մինչև որ կելլէ այն մարդը իր ձանձրութիւնը ուրիշ մարդ մը նոյն ձանձրացընելու կերթայ: Կարդացողն ալ իր գործովն կըսկըսի. Իրեն այցելութեան եկող մարդը մըտքէն ալ կելլէ: Քանի մը օրէն եռքը այս կարդացողը կը լսէ՝ որ Իրեն համար ամբաստանութիւն մը կը պըտըտի. որպէս թէ Իրեն այցելութենէ գացողն մը փոխարէն այցելութեան չերթալով՝ քաղաքավարութեան դէմ գործ է ըրեր. կը հասկընայ ինչ ըլլալը. Իրեն տեսութեան եկողը միտքը կուգայ. կերթայ կը գտնէ և կըսէ. ||Պարոն. կըլսեմ որ ինձի համար գանգատ կընես եղեր որ քեզի այցելութենէ չեկայ. բայց հրամանքդ ինձմէ աղէկ գիտես որ՝ տունը սիրտդ նեղանալուն համար էր ելար մեր տունը եկար. իմ սիրտս հինչ չինեղացած լիքն՝ ձեռքս եկածին չափ պատուով

«Քեզ ընդունեցի. անանկ էնէ դուն ինձմէ շնոր-
«հակալ պիտի ըլլաս. ատոր տեղը զիս ինչո՞ւ կը
«բամբասես: Իմ բերնած ճամբաս քեզի պատել
«կուտամ. դուն վճռէ որ գանգատելդ անիրաւ է.
«Եւ ուրիշ բան չի ցրցընէր, բայց միայն որ ես քեզի
«պէս ես զիս զբօսեցընելու կարօտ չեմ. անպատ-
«շաճ այցելութեան երթալով դրացինիս գլուխը
«չեմ ցաւցըներ. ետքը անիրաւ տեղը չեմ գան-
«տիր թէ ինծի չգայր. քանդի առաջ գլուխը ցաւ-
«ցընել և ետքը բամբասանքի նիւթ ընելմէ մար-
«դը՝ մեծ անիրաւութի՛ւն է»: Բանաստեղծին մէկը
տղէկ խրատը կուտայ, որուն գործադրութիւնը շատ
անգամ տղէկ կուգայ, թէ և ամէն տեղ չի յար-
մարիր: Կըսէ. «Կուզէի տղատիլ քու դրացինէդ, որ
«շատ անգամ կուգայ գլուխդ կը ցաւցընէ. մէկ մը
«նալ գայ՝ ձեռքը ոսկի մը տուր փոխ. անկէց
«ետքը մէկ մը նալ չես տեսներ:

2. ԱՅՑԵԼՈՒԹԵԱՆ ՄԱՐԴ ՈՒՆԵՑՈՂԻՆ ՊԱՐ-ՏԱԿԱՆՈՒԹԻՒՆՆԵՐԸ

Ա՛ՀԿ մարդ մը կրնայ այցելութեան եկողներուն
ի՛նչ ընէ և ի՛նչ խօսի նէ՝ առնուն մէկէն միտքը
առ պիտի ըլլայ որ՝ ձեր այցելութեան գալուն շատ
ուրախացայ:

Ուրախութեան և հաճութեան բնութիւնը քննելով՝ քաղաքականութենէ պարտականութիւններուն ու հիմակվան գլուխըվրայ տուրութիւններուն պատճառները շուտ կիմացվին։

Ուրախութեան և հաճութեան բնութիւնը այն է որ՝ մենք մեր առին ուժովը՝ կուզենք քիչ առեղծվիլ առանալ, շատ երկան առեն վայելել, և դադարելու թոյլ չի տալ։ Ասոր համար տուրութիւնը կը պահանջէ՝

1. Մեզի այցելութեան եկողներուն առաջ երթալ. և թէ որ շատ առեն է որ անոր կըսպասենք, կամ թէ որ քիչմը մեծ և յարգի մարդիկ են՝ առնդուդքէն ալ վար ինջնալ։ Ասոնց ետև խրատուն չեմ տար Մօնթէնել փիլիսոփային ըսածին, որ մեկը ազնուական մարդուն այցելութեան գնացած առեն՝ այն ազնուականը իր տունը ձըգել ելլալը և անոր դէմն երթալը ամօթ կըսեպէ. եկողը որքան մեծ և պատուաւոր մարդ կըլլայնէ ըլլայ՝ տանը տէրը տեղէն չի խախտելով և անոր սպասելով՝ աւելի մեծ պատիւ ըրած կըլլայ կըսէ։

2. Գացած առեն քիչմը տեղ հետերնին երթալ. և մինչև աչքին առջևէն հեռանանէ ետևնուն նայիլ, անկէց ետքը տուն մտնել։

3. Այս ըսածէս ետքը անօգուտ է այսալ ըլլև նոր կանոն եվելցընել՝ որ այցելութեան եկող մարդը դուրսը սպասել տալը քաղաքավարութիւն չէ. եկողներուն հետ կինալ կոյ՝ և աստիճանաւ և պատուով քեզնէ վեր չեննէ՝ անոր թևերը մտնել

կը վայլէ։ Մեզի հաճելի և ախորժելի ոեկ բան մը տեսնայ նէ՝ սրտերնիս կը բացվի. գիտես թէ ուրախութեան տեղ կը բանայ։ Մարդուն ուրախութիւը յայտնող բաներուն ոեկնալ խաղ կանչելն է. ուստի հին քաղկեդոնացւոց ոեկ յարգի կամ սիրելի բարեկամը տեկամը այցելութեան երթալն է՝ անոր դէմը խաղ կանչելով կելլային։ Այս սովորութես միայն պատճառը կը հասկըցընեմ. դուք ալ ասանց ալեա ըսէք ըսել չէ։

4. Երկու հաճելի բան ունենաք, ոեկը շատ հաճելի և միւսը անկէց պակաս, շատ հաճելին ունեցած ձեն միւսը ետ կը ձըգեմք։ Ուստի սովորութիւնը մեզ կը պարտաւորէ որ ոեկը մեզի այցեութեան գայնէ՝ մեր ամէն գործը ետ ձըգենք։

5. Մարդս մը անակնկալ ուրախութիւն գալու ըլլայնէ՝ ինքը զինք չի կըրնար զսպել. գիտես թէ ներսէն բռնութիւն մը կըլլայ իրեն՝ որ ուրախութիւնը եվեյըննէ, շատցընէ։ Ուստի բարեկամը և ծանօթը տեսածին պէս կը գրկըվի հետը, կը պագըվի. մինչև անհոգի բաներուն ալ նոյն կիրքը կը ցըցընէ։ Կընիկ մարդիկ՝ երիկ մարդոցմէն աւելի գիւրազգած են. և կեղծիք ալ ընելու շատ վարպետ են. ուստի երբ որ իրարու տեսութեան և այցելութեան երթանէ՝ իրարու հետ կը պագըվին։ Այս պատճառով՝ սովորութիւնն ալ շատ զօրութիւն ունի։

6. Մէկուն սրտին ուրախութիւը շատ և անակնկալ ըլլայնէ՝ այս ուրախութես պատճառ ելը-

ջին շնորհակալ ըլլալը պէտք կըլլայ • և ասկէց
հարկ կըլլայ հեռուէն մեզ տեսնելու եկողը հանգ-
ջեցընելու ձամբան մը գտնել • սոր համար ժամա-
նակին համեմատելով՝ ախորժահամ կերակուրը մը
կամ գինի կամ ուրիշ խմելիք մը հանելը՝ ամէն ա-
ոխճանի մարդոց մէջ սովորութիւն է, ճշ ըլլայնէ
ըլլայ: Պրազիլիայի ազգերուն քաղաքավարութիւնն է
որ եկող հիւրը կը պահակեցընեն • անկէց ետքը տա-
նը մէջ գըտնըվող կընիկ աղջիկ մէկ տեղ կուգան
բոլորը կը նստին և կըսկըսին մազերնին ցըրուել և
լաւ որ այն մարդը իրենք տեսնելու համար հոգներ
և վտանգներէ անցեր է *: Ասանկ լալէն ետքը ե-
րեսնին կը շիտակեն, կըսկըսին ուրախ ըլլալ • և այն
մարդուն ուտելիք և խըմելիք կը բերեն: Պատա-
հաքար կղզին ուրախութիւնն ու շնորհակալութիւնը
մէկ տեղ գալով և քաղաքավարութեննէ զուրկ ըլլա-
լով որովհետև կրթութիւն չունին, իրենց մէջտը
անանկ մէկ կերպը գտած են քաղաքավարութիւն՝
որ կրթեալ ազգերնուս չեն ընդունիր • բարոյականն
ալ կը պատապարտէ: Կարծեմ այսքան ըսելով կըր-
ցայ հասկըցընել սովորութինին ի՞նչ ըլլալը • եվ

ծա: * Գանդի Պրազիլիա՝ որ հարաւային Ամե-
րիկայի մէջ գտնըվելու է, Բօռթուգէզներուն
ձեռքը չանցած՝ քիչ բնակիչ ունենալով, տուն-
երը իրարմէ շատ հեռու էին • և մէկ տունէ մինչև
ուրիշ տունը երթալու ճամբան գաղանները և
օձերու վտանգ կար:

խօսիլը աւելի է։

7. Ուսուիհետեւ մէկը մեզի այցելութեան գալը՝ մեզի զուարճութիւն կըբերէ. ուստի կը պարտաւորինք որ՝ մեզի հաւասար մարդուն մեզի վրայէն տեսութեան երթանք. առաջին այցելութիւնը մեզնէ մեծ և յարգի մէկ մը ըրաւ մեզ յարգելու համար՝ հակառակ պէտք է անոր երթալ. բայց գործոյ մը համար եկողին վրայէն այցելութեան երթալ չենք պարտաւորիր։

8. Հոսում քաղաքը բարեկամ կամ սիրելի մարդոց տեսութեան երթալը՝ այնքան շատ և յաճախ էր որ՝ շատ անգամ տան տիրոջը հարկ կըլլար որ եկողը մէկ սենեակը սպասած առեղը ինքը մէկալ դրանէն դուրս ելլէր։ Հիմա մեր օրերըս մէկուն չուզած մարդը անոր տունը երթայնէ այցելութե՝ տանը տէրը իրեն համար տունը չէ ըսել կուտայ։ Ասիկայ հէմ սուտ խօսիլ է, հէմ պատճառ կըլլայ որ եկողը ետքը մէկ մը նալ գայ։ Ուրիշները գործ և պարապմունք ունենալ, կամ հիւանդոտ ըլլալ կը պատճառեն. և այսվ ստախօսութեան ուրիշ կերպարանքներ կուտան։ Ես կուզէի որ սուտ խօսիլը՝ աստանկ բաներուն մէջէն բոլորովին վերնար. և ինծի կերևի որ՝ հիմակվան մեր սովորութիններուն նայելով՝ տանը տէրը յայտնապէս պաղ կերպով մը ցըցընէ չուզած մարդը իրեն այցելութեան եկած առեղը, ետքը այն մարդը մէկ մը նալ չերթար անոր

տուն *։ Մեր ժամանակը ոչ բոլորովին մեր իշխանութեան տակն է որ ուզածնիս ընենք անօրինեմք, ոչ բոլորովին ուրիշներուն իշխանութեան տակն է. ուստի երեք մասն բաժնելու է ժամանակը. մէկ մասը՝ մեր պիտոյիցը համար, երկրորդ մասը՝ ուրիշներուն պիտոյիցը համար, երրորդ մասը՝ ընկերութեան վայլած այցելութեանց համար։

3. ՏՐՏՈՒՄ ՄԱՐԴՈՑ ՏԵՍՈՒԹԵԱՆ ԵՐԹԱԼՈՒ ՎՐԱՅ

Որովհետև մեր ուրախութիւնը ուրիշի հաղորդելով՝ մենք աւելի ուրախ կըլլանք. և անախորժ մէկ բանը ըլլայ ոչ ուրիշին հաղորդենք նէ՝ մեր սրտին ծանրութիւնը կըթեթևնայ, ասկէց յայտնի կըլլայ թէ՝ ինչո՞ւ համար սովորութիւնը մեզ կը պարտաւորէ որ՝ թէ՛ յաջողութե և թէ՛ ձախորդութե ժամանակ մեր նմանեացը ուրախակից կամ ցաւակից ըլլալու համար յատուկ տեսութեան երթանք։

ծ։ * Ասկից առնն մարդու համար չըլլալը փորձըված է. մանաւանդ թէ որ եկողը մէկ սրվելնալիք մը ունենայ նէ՝ կերակէ չառնեը, և ուստ ղրուցել չուզուլ՝ և տունըս գալըդ չեմ ուզեր ըսելու երեսը չի բըռնող մարդը կըշփոթի։

Ուրախակցութեան պարտիքը վճարող հարիւր հոգի կանէ՝ ցաւակցութեան պարտականութիւնը տեղը տանող մէկ հոգի մը հազիւ կը գտնըվի։ Ուստի մենք ալ ցաւակցութեան երթալու վրայ խօսիմք։

Պինտ առաջ այն ըսեմ որ՝ թէ որ ցաւակից ըլլալու բանըդ շատոնց պատահած է՝ և դուն նոր պիտի երթաս նէ՝ անարգանք մը կը սեպվի։ Քանզի առանկ ուշ ցաւակցութեան երթալը կը ցըցընէ որ՝ չէ թէ դուն ալ ցաւեր ես այն ձախորդութեանը վրայ, այլ սովորութեանը չի յարմարելուդ համար բաւականքէ վախնալուդ գացեր ես։ Եղիսն քաղաքին բնակիչները՝ Դրուսոսը մեռնելէն շատ առեն անցնելէն ետքը՝ Օգոստոս կայսերը գացին մխիթարելու, այսքան դանդաղելնին՝ կայսերը ծանր և դժուար գալով պատասխան տրվաւ, ես ալ ձեզի ցաւակից եմ Հեկտորի մեռնելուն վրայ, (որ հազարաւոր տարիներով առաջ մեռած էր)։

2. Արիստիպպոս երբ որ լսեց՝ որ իր Սոկրատ բարեկամը մոլեխինդի (պալտըրանի) ջուր խըմելու դատապարտըված է, չուզեց անիկայ տեսնելու երթալ՝ ըսելով, թէ որ անոր ձեռքին և ոտքին եղկաթները հանելը ձեռքէս գալու բան ըլլար նէ՝ անոր օգնութեանը չէ թէ կը վազէի, այլ թռչնոյ նման կը թռչէի։ Բայց այս չկըրնալ ընելուս համար՝ ես զիս կը խնայեմ որ՝ անիկայ այն վիճակին մէջ տեսնելով սիրտս չի ցաւի։ Արիստիպպոսին պէս մտածողները շատ կան, և ամէնն ալ իրենց անձը հո-

պայող կերևին։ Բայց Թշուառութեան ՚ի լինիած մարդը ՚ոչքան որ քովը յաւակկութեան մարդ երթայ՝ այնքան իրեն Թշուառութիւնը իրեն աչքին կը Թեթևնայ և կը մխիթարվի։

3. Յաւոյն սկիզբը և առաջին ժամանակները մխիթարութիւն չեն վերցընէր. ուստի այն առեն Թո՛ղ տուր որ համարձակ իր ուզածին պէս լայ. օգուտ չըներ որ ըսես անոր այն առենը. «Քեզի Եւրեբոսին * ՚ի կ՚ընայ ետ չի դարձընելու «մօք յափշտակած հոգին՝ քուկին լացելուդ համալ ետ կը դառնայ նորէն իրեն անհոգի մարմին կը հոգևարքի։ Բայց դուն ալ գիտես որ օրհասի (էջելի) դէմ գանգատ կամ նզովք ընելը օգուտ չընէր. անփոփոխ վճռոյն հրամանը այն մարդու համար հաստատուն է՝ որ այն բան օր մը վերջ պիտի ունենայ։ Տեղը չի լեցվելու կուտուն վրայ ՚ի կը յաւելնէ՝ այս յաւերս հի՛չ ՚ի կ՚ոչնար մը և պատճառ մը չի կրնար Թեթևցընել։ Այն միջոցը լինի կերևի որ շատ աղէկ և յարմար մխիթարութիւն մընէ՝ այն որ Տոբիայի հօրեղբօրը համար կը պատմէ բանաստեղծին ՚ի կը. Ասաւ՝ կըսէ

ծ։ * Բանաստեղծները կը կեղծէին որ՝ ասիկայ անդնդոց և խաւարի տղայ ըլլալով՝ և չաստուածներուն դէմ պատերազմողներուն օգնական ըլլալուն համար պատժըվելով՝ գետ եղաւ և դժոխքը Թափեցաւ։ Ուստի դժոխային ոգիքներուն ՚ի կը անուէին։

«աթոռով իրեն թշուառ բարեկամին անկողնին
«քով. և ամենևին բան մը չի խօսեցաւ։

4. Մըտքէդ չելլէ որ՝ սիրտը ցաւած մարդը
կուզէ իրեն քաշածը պատմել քովիններուն կամ
զինքը տեսնել գացողներուն. ||Ցաւը որդ մըն է
«կըսէ բանաստեղծը. որ գոյ ունայնէ՝ մարդուն
«սիրտը կը կըծէ. սրտին մէջ կրակ ունենալ և ծա-
«ծուկ պահել այս երկու բանըս մէկ տեղ չըլլար||։
Սիրտը ցաւցած մարդը իր ցաւը ուրիշին հաղոր-
դելով՝ գիտես թէ մէկ թեթևութիւն մը կիմանայ
իր ցաւին. ||Խեղճերուն սիրտը միշտ բացվելու կա-
«րօտ է, և շուտով աչքը լեցվելու և արցունք գա-
«լուն զուարճութիւնը կիմանայ||։ Ուստի պէտք է
ազատ թողուլ սիրտը ցաւած՝ մարդը որ ուզած
բանը խօսի. ձանձրանալու նշան մը չի ցըցընենք.
մանաւանդ դիպուկ ժամանակ նայինք անոր սրտին
կրակին վրայ ջուր նետելու։ Ըսենք որ մէկուն մը
մայրը մեռեր է և անոր խօսքը բերնէն չի ձըգեր։
Մեռնողը գովելովէ՝ անոր սիրտը պաղեցընելու
ձամբայ կը գտնես։ Եւ թէ որ աւելի երկընցընէ
նէ խօսքը՝ նայէ որ ուրիշ բանի մը վրայ դարձը-
նես որ մոռնայ։

5. Ցաւին պատկերը մըտքէն հեռու բռնելով՝
կամաց կամաց ցաւնալ կը թմրի. ուստի պէտք է
սիրտը երած մարդուն մտքը ուրիշ բաներու վրայ
տանիլ։ Մէկին ցաւին համար ամենևին չխօսելով՝
քիչ առ քիչ թողը անոր ցաւը դարձած կը տեսնես։

6. Մարդ չսիրէր անանկ երևիլ որ՝ իր գլխուն

եկած փորձանքին պատճառը ինքն է. ուստի ծանր անքաղաքավարութիւն է հիւանդիմը երթալ տեսութեան՝ և ըսել որ հիւանդութեանդ պատճառը դուն ես: Անոր անխոհեմութիւնը պատժելու ժամանակ չէ, առողջութիւնը հոգալու և սիրտ տալու է. և ասիկայ սիրտը կակծցընելով չըլլար. այլ յանդիմանութիւնները ուրիշ ժամանակի պէտք է պահել: Բնական ձախորդութեց համար չէ թէ միայն քաղաքավարութեան դէմ, այլ նաև ինձի կերևի թէ՝ շատ անգամ սուտ ալ է Սենեքային ըսածը. «Ամէն մարդ ըրածը կը գըտնէ. իր յանցանքին պատիժն է որ թշուառութեան մէջ կը մնայ:

7. Խորունկ տրտմութեան մէջ եղող մարդոյ աչքին՝ ուրախ և յաջողութեան նշանով երևնալը, անանկ զուարճութիւններու վրայ խօսիլը որ իրենք չեն կրնար մասնակից ըլլալ, միտքերնին անոնց կարգնցած իշխանութիւնները և պատիւները և մեծութիւնները բերելը՝ շատ մեծ անքաղաքավարութիւն է: Ալֆիէռի բանաստեղծի Սոֆոնիսպա ըսած եղերերգութե մէջ՝ Սիփակ Թագաւորը յաղթըվելէն ետքը Սկեպիոնին դիմացը գալով, առաջկոց Սկեպիոն իր զօրքերուն պատուէր կուտայ՝ որ ամէն մարդ մէկ դի երթայ. իմ ամէն հանդէսներուս խեղճ Թագաւորին սիրտը կը ծակեն ըսելով:

8. Շատ անգամ տրտմութիւնը բնական բանէրէ կը ծագի, և բնական դէպքերու կարօտ է: Առանկ դիպուածներուն՝ մէկուն տրտմութեանը տեղեակ ըլլալ կըցընելը՝ անոր ցաւը քիչցընելուն առ-

շատցընել է։ || Հատ անգամ տրտմութիւնը բնու-
«թիւն է՝ կըսէ բանաստեղծը • և տրտում մարդն
«ալ՝ տրտմութեանը պատճառը դիւրաւ չի կըրնար
«տալ • շատ անգամ ուրիշին կրկին կրկին հարցը-
«նելը՝ յաւը աւելի կը սաստկացընէ մեր սիրտը ,
«և ատով աղքերը համար աւելի տեղեկութիւն
«ունեցած չենք ըլլար։

9 • Հիւանդ եղած ատենիս շատ անգամ կըլ-
լայ որ՝ բարեկամները կամ ազգականները կամ
սպասաւորները մեր վրայ մէկ աւելի լռնամք մը յը-
յընելով՝ մեզ անհանգիստ կընեն։ Ջարմանք մը
կուներնան , պահել կուզեն և չեն կըրնար , իրարու
ետևէ բաները կը հարցընեն մեզի • սիրտերնին կոտ-
րած կը նայուին մեր քովը՝ որ քաշաքաւարութե շատ
պէմ է • իրարու անկաճ կը բըսըլտան • ատոնք ամէնը
մեր հիւանդութիւնը մեզի կը յիշեցընեն • որ մոռ-
նանք նէ՝ գուցէ սրտերնիս քիչ մը կը շէննայ։ Յու-
սալ մեր մըտքին մէջ հաստատած ենք որ՝ պիտի ա-
ղէկնամք • քովերնիս նստողներուն յիմարական ար-
տյունքները մեզի կիմացընեն որ՝ սուտ յուսով կը
խաբվինք կոր • ձաղը և գերեզմանը պատրաստեր են
մեզի համար։

10 • Հատ անքաշաքաւարութիւն է առատ խը-
րատներ տալ սիրտը ցաւցած մարդու • որ կամ օ-
գուտ չեն ըներ , կամ ինչ օգուտ ընելնին յայտնի
չէ , կամ օգուտնին շատ հեռու է • որ մխիթարութե
կարօտ մարդը՝ ցաւը նոյն ատենը իմանալով դար-
մանը կուզէ որ մօտ ըլլայ։ || Ամէն մարդ ինձի

«աղէկ խրատներով օգնութեան կը հասնին՝ կըսէ
«բանաստեղծը. կըսեն. սա ըրէ, սա՛լ մի՛ ըներ.
«բայց թէ որ պատահի մը հայ պէտք ըլլայ նէ ին-
«ծի՝ ամէնը մէկ բերան պատասխան կուտան. տա-
«ւ ժամանակ չունիմ. որ առջեւուն հայ տալը՝
«աղէկ կուգայ անոնց. ետքը կըսկըսին թողութիւն
«խնդրել. երանի՛ թէ ձեռքէս գար կըսեն. ուրքան
«սիրտս կը ցաւի որ չի կրնայ քու պիտոյքդ
«գըտնըվին. և ասանկով հայն տեղ խօսք կուտան *։

ԳԼՈՒԽ Ա.

ԹՂԹԱԿՑՈՒԹԻՒՆ։

Ա՛էկուն նամակ գրելը՝ հեռու տեղ գըտնըված բարեկամի մը այցելութեան երթալու պէս է։ Վայելչութիւնը և մեր անձին օգուտը և հետաքրքրութիւնը և պէտքը և բարեկամութիւնը մէկ տեղ գալով մէկուն հետ թղթակցութիւն ընելու և այն թղթակցութիւնը շարունակելու պատճառ կըլլան։

ծա։ * Այս մտքովս տաճկերէն առած մըն ալ կայ որ կըսէ, որը մնայողին խրատ տըվող շատ կըլ-լայ, բայց հայ տըվող չի գըտնըվիր։

Ուստի լինչ որ ըսինք խօսակցութեան և այցելութեան վրայ՝ թղթակցութեան վրայ ալ համեմատաբար նոյնը լսայիր: Այս գլուխս մէջը միայն ընտանեկան և մտերմութեան նամակներուն վրայ կը խօսիմք:

ա. Ձեռքերի հեղինակը կըսէ. || Խօսելուն կա-
"նոնները կը պահանջեն որ՝ նամակիդ ոճը թէպէտ
"ընտանի ըլլալու է, բայց բոլորովին ձգած ըլլալ
"պէտք չէ. բառերուն կապակցութիւնը պիտի ըլ-
"լայ ճիշդ և կանոնաւոր. միտքդ բառերուն և
"բառերը մըտացդ համեմատ. մտածմունքները խ-
"րատ. և բոլորովին մանուածոյ և մութ բան չըլ-
"լայ խօսքերուդ մէջ: Հասարակօրէն կըսուի որ
"մէկ մարդ մը ինչպէս կը խօսի նէ՝ ընտանեկան
"թուղթերն ալ այնպէս գրելու է. այս գէշ կանոն
"չէ. բայց աղէկ խօսող մարդոց համար միայն:
"Գուցէ առաւել պատշաճ է որ՝ խօսածէն աղէկ
"լեզուով գրվի նամակը, թէ և խօսողին լեզուն
"աղէկ եղած ըլլայ. քանզի գրած առեղը մարդ
"գալափարները աւելի աղէկ ընտրելու և կար-
"գադրելու ժամանակ կունենայ: Դիւրաւ հաս-
"կըցվելու գալափարներ, և անունք բացատրելու
"ճիշդ և յատուկ կերպերը դիւրաւ կընայ գըտ-
"նել: Ասկէց զատ, աղէկ չըմի որ մեր բարեկա-
"մին համար աղէկ կարծիք ունենալ ցըցընեմք, և
"անոր ալ մեզի համար աղէկ կարծել տանք: Բա-
"րեկամդ իր բարեկամին մտադրութէ (հօգենմիշ
"ըլլալով) գրած գիրը կրկին մտադրութեամբ կը
"կարդայ: Ընդհանուր անոր վրայ բարեկամութէ և

«սիրոյ հետ յարգութիւն և ակնածութիւն մը նալ
«եվեւցընել. անհոգութեամբ գըրված գիրը՝ շատ
«անգամ բարեկամութիւնը պաղելու պատճառ կըլ-
«լայ: Բարոյականի մէջ ամենուն ընդունելի եղած
«մէկ առած մըն է որ՝ մեծին աղէկ սիրտ ունենալը
«չօգտեր՝ բարեկամութեան կապը ամըրցընելու և
«մշտնջենաւոր ընելու: Կուզեմ որ գովելի հան-
«գամանք մըն ալ ունենայ բարեկամին, և բարեկա-
«մութեան հիմը այն ըլլայ: Այսպէս կայ որ՝ բա-
«րեկամիս եղբեւր մեր գրած գիրը ուրիշներուն
«ալ կը ցըցընէ. անոնք մեր վրայ նոյն կարծիքը և
«համարումը չունենալով՝ անպատշաճ (առանց թա-
«փանց ընելու) կը դատեն. և թէ որ պախարակելու
«բան մը գտնեն՝ անմտայ կը պախարակեն:
«Ո՛րքան հեղինակներ կան որ՝ իրենց աղէկ և շատ
«աշխատութեամբ գրած գիրքերուընին համբաւ և
«անուն ստանալէն ետքը գրած նամակնին հրա-
«տարակելով՝ պախարակվելու արժանի եղան և
«համբաւնին պըզտիկցաւ միայն անոր համար՝ որ
«գրած նամակներնուն ոճը յստակ և զուարճալի
«մաքուր և կանոնաւոր չէր: Մարդոյս բնութիւնը
«անանկ է որ՝ մէկուն յարգութիւն տալու ըլլայ
«նէ՝ չուզելով կուտայ. և մէկուն յարգութիւնը պակ-
«սեցընելու և պըզտիկ ձգելու առիթ մը ձեռքը
«անցընէ նէ՝ հաճութեբ այն առեն գործ կածէ:

Ը. Մտածելով որ նամակները

1. Կըրնան կորսըվիլ կամ թշնամիի ձեռք անցնիլ.

2 • Կըրնան ՄԿ բանին մը հաստատութե՛ն համար դատաւորաց առաջը կարդացվի՛լ •

3 • Բարեկամըդ քեզի բարեկամ ըլլալէն դադրի՛լ կամ թշնամի՛ ալ ըլլայնէ՝ անոր ձեռքը կը մնայ՝

Ցայտնի է որ զգուշութիւն պէտք է բանեցընել նամակ գրած առենըդ, որ գրածովըդ քեզի կամ ուրիշին մը վնաս հասցընելու վտանգի՛ ՄԷջ չիյնաս։ Պատիւ ձանչցող մարդուն ամենևին չի վայլեր իր նամակներուն ՄԷջ պէտք չեղած տեղը ուրիշին պատիւը բերան առնել • կամ ՄԿուն անանկ խորհուրդը յայտնել որ՝ քաղաքական մասնաւոր կամ ընդհանուր իշխանութեան կը դիպչի • ասոնք բարեկամութիւնը պաղեցընելէն զատ թշնամութիւնալ կը պատճառեն։ Եւ թէպէտ հին ՄԿը ուրիշին լրեն համար գրելու բանին չի կըրնար երաշխաւոր ըլլալ, բայց գրով գրված բանը միշտ մեկնութիւն և ջատագովութիւն կուզէ, և պատճառները հասկըցընել պէտք կըլլայ • շատ անգամ ասոնցմով ալ այն գրոյն ըսածը բոլորովին չի ջըրվիր լսողներուն միտքէն։ Քանզի ՄԿ համեատ մարդու մը անուն ավրելու առենը՝ տրամաբանութի՛ և դատում բանեցընող քիչ կըլլայ։

4 • Բանի գործի տէր, կամ կարդալու գրելու և գիտութեանց հետամուտ մարդու գրած նամակըդ կարճ ըլլալու է • սիրած մարդուդ խըրկած գիրըդ ծլքան երկար ըլլայնէ զեն չունի։

5 • Սիրոյ բնութիւնը անանկ է որ՝ երբ որ սիրած մարդը աչքէն հեռու ըլլայնէ՝ անոր վրայ առն

գէշ դիպուած և առին ձախորդութիւն մոքին ու-
ջէն կանգնի • բարեկամը բանի մը պատահած կամ
հիւանդ կամ մեռած կը կարծէ • մարդ այն առեն
դրեթէ աւելի սուր ուշ երևակայութիւն մը կունե-
նայ իր բարեկամը գէշ վիճակի ու ջ կարծելու : Այս
վախերուս կեվելնան ւրչափ որ առ ջը հեռու՝ և զատ-
վելնուս ժամանակը շատ անցած է • և այս մտած-
մունքներուս կընիկ մարդիկ եվելկէկ կունենան • բայց
այն բարեկամն գիր մը հասածին պէս այդ կասկած-
նելը առին ալ կը լսմընան : Այս խորհուրդածու-
թիւններուս համար՝ լսւած վախերը վերնալու մի-
ւոք պարտականութիւն մը նէ՝ որ տղուն և հօրը ,
երկան և կընկանը , և երկու բարեկամի ու ջ եղած
թղթակցութիւնը յաճախ և շարունակ պիտի լսւյց

Ե • Քանի որ թղթակցութեան ձախքը ձանրկէկ
է , քաղաքավարութիւնը կը պահանջէ որ քիչ հա-
րստութիւն ունեցող մարդու մը նամակ գրեսնէ
ձախքը վճարես , անոր վրայ չի ձգես • և միայն հար-
կաւոր ժամանակը գրես :

Զ • Պատիւը և յարգութիւնը թուղթին մեծու-
թեանը վրայ չափելը խեղթութիւն է • բայց երբ որ
երևելի մարդու մը նամակ գրեսնէ՝ սովորականէն
մեծկակ թուղթի վրայ գրելը՝ ուկ մանաւոր պատ-
ուոյ մը նշան է : Սովորութիւնը կը պահանջէ որ՝
առանկ գիրերը պահարան ալ ունենան • որ այն պատ-
ուաւոր մարդուն ձեռքը հասնելու գիրը ձեռքէ
ձեռք անցնելով՝ վերջապէս առտուտած չի հասնի
իր տեղը :

Է. Սովորութիւնը կը պահանջէ որ՝ նամակ գրած մարդուդ պատուոյն և մեծութեանը համեմատ միջոց թողուս նամակիդ խորագրին ու բուն խօսքերուդ մէջը։ Այս պարապ միջոցը պէտք չըլլալէ որ քու աստիճանդ անոր աստիճանէն հեռու է. և քուկին պըզտիկութեանդ նշան է։

Ը. Է՛փ ալէկ վէճ եղած է որ՝ նամակին թուականը նամակին գլուխը մի դնելու է՝ վերջը մի։ Վաճառականներուն սովորութիւնը նամակին գլուխը դնելն է այս պատճառներուս.

1. Եթէ ձըգելով կըլնայ մոռցուիլ. դիւրաւ կը պատահի պէտք ըլլալ գործոյ վրայ գրելէն եթէ թուականը մոռնալը։

2. Երբ որ անանկ մէկ նամակին մը պատասխան պէտք գրեմք, որուն գիրը մեզի ծանօթ է, և գրոյն թուականը յիշել պէտք կըլայ, կամ գրված ժամանակին համեմատ կարգի մը դնելուզենք, և նամակը մէկ երկու երես պիտ ունենայնէ, թուականը նամակին գլուխը ըլլալով դիւրաւ կը տեսնըվի. վերջը ըլլայնէ՝ գտնելը քիչ մը աշխատութի կուզէ։

Թէ որ սանիկ բանէ հասկըցուլ մարդիկ իմ կարծիքս ալ բանի տեղ դնեննէ՝ այս կըսեմ որ վաճառականութեան նամակներէն ուրիշ նամակներուն թուականը վերջը դըրվինէ աղէկ կըլայ. քանզի նամակ առնող մարդը բացածին պէս պիտ առաջ ստորագրութիւնը կընայի որ՝ նամակը որկից եկած ըլլալը հասկընայ. աղէկ կըլայ որ երբ և իր տեղ գրված ըլլալն ալ հոն տեսնէ։ Թէ որ Հռոմէա-

եցուց սովորութիւնը մինչև հիմա կենալ , որ նա-
մակ գրողին անունն ալ նամակին գլուխը կը դնէին
այսպէս • Մ • Տ • Կիկերոն առ Պ • Լենտուլոս •
բսած պատճառը զօրութիւն մը չէր ունենար • Թուա-
կանն ալ նամակին ըսկիզբը գրել պէտք կըլլար :

Թ • Ազատութենէ այն սոսեները որ՝ Հռովմայեց-
ւոց մէջ հարստութեան հետ իշխանութիւնը զօրա-
նալէն ետքն ալ ճնաց , երկար աոեն անոնց նամակ-
ներուն մէջ մէկ պարզութիւն մը պահեց որ՝ մար-
դերոյ մարդոց ցած զըրուցվածքներուն բոլորովին
դէմ ըլլալով մէկ յանդիմանութիւն մըն է : Հռո-
մայեցիներուն Թուղթին վերջը մէկ պարզ և սրտանց
բարեմաղթութիւն կամ բարեկամութեան և սիրոյ
արտայայտութիւն մըն էր այսպէս • || Թէ որ առողջ
ըլլաս՝ եւս ալ ուրախ կըլլամ || • և այլն :

Ժ • Ուրիշ կանոններ ալ կան որ՝ ասկէց առաջ
գրածներէս կը ծագեն • ուստի անոնք հիմա հոս չեմ
գրեր • Միայն այս կըսեմ վերջապէս որ մէկուն նա-
մակով բան մը հարցըվինէ՝ անոր պատասխանը գր-
ելը մեծ պարտականութիւն է • որովհետև մէկ բանի
մը ճամբայ նայելը՝ շատ նեղութի կուտայ մարդու :
Ընդհակառակն նամակին հետ բան մը խըրկըվինէ՝ անոր
ալ պատասխանը ուշացընելու չէ • որովհետև մինչև
որ պատասխանը առնէ՝ խրկողին սիրտը անհան-
գիստ կըլլայ խրկածին հասնելուն վրայ :

ԳԼՈՒԽ Բ.

Առանձին քաղաքավարութեանց վրայ։

ԳԼ. ՈՒ. Ա.

Տղոց հետ վարվելու կերպ։

1. Տղայքը՝ շատ նուրբ զգացմունք և շատ ջարժմունք ունին. մինչև կըրնանք ըսել որ՝ մշտընչեղաւոր շարժման կենդանի պատկերն են։ Գիտեմ թէ նեղսիրտն գըրդռիչ կայ. հանգարտ չեն կըրնար կենալ. վազել, ցաթկել, ուկ բարձր տեղը ելլել, զարնել, ձեռքը լինչ բանի հասնին՝ ափսել կուզեն։ Ճնճուղը և կատուն և շունը կը տանջեն, չէ թէ՝ ի բնե անգութ են. ինչպես որ քանի մի հեղինակներ ըսած են, այլ հանգարտ չի կենալնուն և միշտ շարժելու և բան մը ընելու պէտքին ունենալնուն համար է, որ խելքերնին աւելի չի հասնելով անանկ բաներ կընեն։

Աւասիկ երբ որ տղայն ջուրը կամ կրակը կիյնալու վտանգի մէջ չէ, կամ բարձր տեղը չէ որ վար կիյնայ, կամ կենդանիները խածնելով ճանկելով չեն

մը պիտի չի հասցնեն իրեն, պիտք է Թողուլ անիկայ որ ուզածը ընէ: Այս կանոնը հիմա առհասարակ առն մարդ գիտէ: Իրեն համար տահա-ձէկ կըլլայ որ՝ երբեմն ալ քրեթին բերնին վրայ գեամնը նյնայ, կամ ձեռքը բանի մը զարնելով ցաւ-ցընէ, կամ ոտքին մէկը ցաւ-ցընէ. և այլն: Այս ցաւ-երուս առն մէկը իրեն մըտքին մէջ խորհուրդ կը տպաւորվի. խոհեմութեան մէկ ակնոցը մը և խրատ մը կըլլայ. անկէց եաքը անանկ բաներէն զգուշանալու պատճառ կըլլայ. և բոլոր կեանցը մէջ շահելու դրամագլուխի (սերմայէի) պէս են առանկ դէպ-ուածները: Փռանսըզի չորրորդ Հէնրիկոս Թագաւորը՝ որ աշխատութենէ չի փախչող մարդ մը նէր, իրեն առյգ և ուժով կրթութենը ունեցած իր հաւէն (տէտէյէն), որ էր Նավարրայի Թագաւորը Հէնրիկոս Տալպրէ ըսված: Տղայութեան առաւեններն հագածը՝ այն երկրին ուրիշ տղոցը հագածին պէս էր. գլուխն ու ոտքը բաց տրված էր. կը վազվզտուէր. ձանկելով ապառաժ քարերուն վրայ կելլէր. և առանկով տղայութենէ տրվեցաւ այն աշխատանքով լեցուն կեանքին դիմանալու, որ մինչև մահուան առենը քաշեց քաջաբար:

Ըսածիս հակառակը ընելով, տղուն առն ոգի ըրածը, առն ոտնափոխը չափելով, առն թեթև վտանգներէն և վնասներէն հեռացընելով, ոգի կոշ-ոն անոր բնական ուժին բացվիլը և զարգանալը կը խափանես, որ տղուն ալ շատ նեղութիւն կուտայ. և այն առենէն վախկոտ կը տրվի. ոգիալ կոշոն

ջան խօսքով տրվեցնելու կըլաս՝ անոր ցաւով տրվելու բանելը. և տղան ցաւը խօսքէն շատ դիւրին կը հասկընայ: Ասոր համար հարուստները տղուն շատ մեծնալնէ՝ անյաջող (չօլաս) և վախկոտ մարդիկ կըլլան. և սանկնելը՝ գերլացնելուն և արուեստաւորներուն տղուն մէջ այնքան չեն գըտնըվիր:

Թէ որ տղան աշխատցընելու տեղը դուն աշխատիս, անոր չի Թողուս որ տեղէն շարժի, տղայութենէ անկից մէկ խրատ և ամբարտաւան և հրամայելու սովոր բանէ մը կը վատնվի. կըսկըսի դժուար համ անհնար բաներ ուզել ինչ որ խելքէն գայ, ու դուն չես կրնար հասկը կատարել. ատոր անհամար հանդուրժել ես տղան մեծնայնէ՝ խելք մը կառնէ, քաղկեն չի կըրնալուդ չի տար, ընելու կարք չունենալուդ կուտայ. անոր համար քեզ առել կըսկըսի: Եւ թէ որ տղայն փորձով տրված ըլլայ թէ՝ շատ բան կայ որ ընելը անհնար է, այս առելութենէ ալ պատճառը կը վերնայ: Ասոր համար շատ անգամ հօրը կամ մօրը և տղուն բնութիւնները՝ իրարու հակառակ կը տեսանենք. և այս հակառակութիւնա՝ մէկ հաւասիկ զաւակ ունեցընելուն առել կըլլայ. շատ տղայ ունեցընելուն այնքան չըլլար: Անանկ է նէ՝ սկսարութիւնն ու անուշ վարմունքը իրարմէ շատ տարբեր են. և սկսարութեամբ տղու հետ վարվելու տղան մեծնայնէ՝ խելք վրդ կառնէ,

շատ դիւրագրգիռ (նիւրվոզ) կըլլայ. և ասոր պատճառը այն է որ՝ ծնողքը այն տղուն պզտիկութենէն ատենը անոր գերլի պէս առնն կամքը կատարելու խոսէ կըլլան: Ասանկ տղայ մը կը ճանչնամ, որ տղայութենէ ատենը մայրը քովէն չէր զատեր, առնն ուզածը կընէր: Ասոր պէս դիւրաբարկացողմարդ տեսած չեմ. տահա տասը տարվան չկայ, օր մը իր մեծ եղբայրը իր կամքին չի հնազանդելուն համար՝ որ հնազանդելու պարտականալ չէր, դանակով վրան վազեց: Անանկ է նէ թէ որ մէկը ըսէ թէ՝ ազնուականներուն մէջ շիշով ծեծկըվելու իրար հըրաւիրելնին, և հասարակ մարդոց մէջ իրար դանակով զարնելնին ծնողաց անխոհեմ սիրոյն գործն է, շատ չի սխալիր. քանզի ծնողքնելը անխոհեմութենէ իրենց տղայքը անանկ կը սորվեցընեն որ՝ մէկը իրենց կամացը հակառակ կենայնէ՝ անիկայ սպանելու է: Ասոր այս գործերս խափանելու համար օրէնքներ դնելը հերիք չէ. ծնողքներուն աչքը բանալու է որ՝ իրենց անխոհեմութեամբը ասանկ բաներու պատճառ չըլլան: Տղայութեան առեննիս սորված բաներնուս թէ որ առն նաւմքով և զգուշութեամբ նայող չըլլայնէ՝ մինչև ծերութեան առեննիս մեզի հետ ընկեր կըլլան: Զարմանք չէ որ սկիզբէն չնայված և դեղ չեղած վէրքը ետքը փըսաւ և գէշնայ. հինցած և ծերացած սովորութիւնը փոխելը շատ դժար բան է:

Ը. Ըսած բնական ազատութիւննիս պէտք չէ որ խափանէ տղոց պարզ ձայնակ շարժմունքներ և

կայնըվածքներ տրվելը՝ որ մէկ մարդուն քաղաքա-
վար և անուշ շարժմունքներուն այն առեներն հիմը
կըլլան։ Ինչիլթէուռա սովորութիւն է որ մէկ աղ-
ջիկը մինչև 14 կամ 15 տարվան ըլլայնէ՝ հիչ
մէկը խափանող չըլար ուզած շարժմունքները ընե-
լու, ուզած խաղերը խաղալու. բայց երբ որ անկէց
ետքը ալինի և վայելուչ շարժմունքներու տրվեցը-
նել կըսկըսին, առաջկուց անանկ հակառակ շարժ-
մունքներու տրված կըլլայ որ՝ իրեն ունակութիւն
եղած են, նոր տրվելիքներուն չեն համեմատիր, և
մէկ ձախ շարժմունք մը անշնորհքութիւն մը վրա-
նին կը մնայ որ ավըրվելիք չունի։ Ասոր հակառակ,
փառանա՝ մանր աղջիկներուն շարժըվածքին և կայ-
նըվածքին տրայուԹեան առեներն կըսկըսին նայիլ.
ուստի երբ որ մեծնան և վայելուչ շարժմունքնե-
րուն յարգը (իըյմԹը) գիտնան նէ՝ դժուարութիւն
չեն քաշեր. քանզի տրայուԹեան առեներ այն կեր-
պերուն տրված են։ Բանաստեղծը կըսէ որ ||Ձիա-
“վարժը (ձանպազը) այն առենը կրթել կըսկըսի
“ձին, երբ որ գլուխը կակուղէ, որ ետքը ուզածին
“պէս քալեցընէ. շուռնալ պըզտիկ լակոտ ևքէն՝
“որսի երթալու կը տրվեցընեն։

Ձ. Տրայ դիւրազգայ ոգիքը՝ գովութիւ աղէկ
կուգան, ուստի անանկ վարմունքներ և գործքեր և
խօսքեր ընելու է որ՝ մենք զանոնք մարդու տեղ
դնելնիս հասկընան։ Այս տարիքիս տղան ինքնա-
տիրութիւն կուներայ, բայց կասկած և անհաւա-
տարմութիւն չուներնար. ըսած խօսքերուդ դիւրաս

կը հաւատայ . և թէ որ անանկ ցըցընես որ՝ ալէկ գիտես անոր բարուցը ալէկութիւնը , և յոյս ունիս օրէ օր աւելի ալէկ ըլլալուն , ինչպէս ուզես անանկ կըլնաս կեցընել : Տղայոց փառասիրութիւնը ոտքաձառնելով խօսելուդ այնքան ականջ չի դներ՝ որքան որ գովելուդ և փառաւորելուդ (շեփֆ տալուդ) : Ասոնք անխոհեմ և տգէտ կը սեպեմ այն հայրը՝ որ անգամ մը սիրտը նեղացած ըլլալով իր տղուն լաւ . մեծնալէն շատ գէշութիւններ պիտի գայ գլխուդ , քանզի խեղճ մարդ մը նեա դուն : Այս խիստ զրուցվածքը և կախած ժանիքը որ ոչ տաքութիւնը կը փոխէ և ոչ պաղութիւնը , դեղ չէ , շատ աւելն թոյն (զէհռի) կըլլայ տղուն : Հպարտութիւնը անանկ մէկ մոլութիւն մըն է որ՝ մարդը տակ իր վրայ շատ գովելը քանդեր կայ կարծելով՝ ուրիշները ոչինչ կը սեպէ : Այս վիճակը մէկ անդործ և դատարկ կեանք մըն է՝ որ տղան անպատրաստ շարժմունք ուզելու պիտանութենը բոլորովին դէմ կուգայ . աւելի տղէկնալ ուզելով՝ եաւէ լմնալուն չէրը և փափաքը կը պաղեցընէ : Թէ որ մարդը միտքը դնէ՝ որ իրեն ասոնները (նասիհնելը) իրեն հաւատալ են . յաղթելն ալ հընարաւոր է՝ յաղթելին ալ , իրեն հպարտանալու տեղ չի մնար : Բայց հպարտութիւնը պէտք չէ այն զգայնանը հետ շփոթել , որով մենք մեր գործերը և յատկութիւնները իրենց բուն չափովը կը չափենք . մեր գովելի գործերը կը ճանչնանք , և մեր բարի նշմարտութեան օգտակարութիւնը և գեղցկութիւնը այն աստեղն կը

ձաշակեմք։ Այս վատահութիւնը որ չէմ համեստ և չափաւոր է, հէմ համարձակ և զօրաւոր է, անանկ մէկ զգայմունք մըն է՝ որ առաջ տղուն խելքը սաւոր պատկերելու է, որ պէտք եղածին չափ ինքը զինք յարգելով, և չունեցած աղէկութիւնն ալ առանալու ետև է ըլլալով, առաքինի քաղաքացի ըլլայ։ Պատճառով խօսիլը՝ մեծ և զօրաւոր մէկ զէնք մըն է. բայց ամէն առեն գործածելու չի գար. շատ անգամ խաղութեան հետ անուշութիւն ալ խառնելու է որ՝ խաղութիւնը բարեխառնէ։ Դպրոցին վարժապետները՝ գէշ սովորութիւն մը ունին որ տղոյը վրայ միշտ ծեծ և խաղութիւն կը բանեցընեն. ձեռքերնին գաւազան (տէյնէկ) մը ունին, մարդ կենայ չի կենայ քովերնին՝ տղայքը կը պատժեն. և շատ անպատշաճ բաներ կընեն. որով տղայքը լրբե և անպատկառ կը սորվին։ Փելխոփայութիւնը՝ ամէն առեն ասոր դէմ կեցած է և կը կենայ։

Ե. Ծերերուն այն խաղութիւնը՝ որ տղոց ամէն բան անխոհեմութիւնը սեւցածնուն պէս կը չեխեն, անմեղ մէկ զբօսանք մը ընելնին սեւնենէ՝ կրակ կը կըսրին վրանին կը վազեն, մէկ բանի զանցառութիւն ըրածնելնուն համար կը պատժեն. և կուզեն որ այն նորահասակ մատղաշ տղան՝ ծերի խելք և ծանրութիւն ունենայ. առանկ ընելնին մըտքի և քաղաքավարութեան և մարդութեան ալ դէմ է։ Ծերութենէ հասակը թէ որ յարգութիւն և մեծարանք կուզէ՝ որ ուզելու իրաւունք ալ ունի, պէտք է երբեմն տղուն մարդկային տկարութեանը վրնջանիլ որ այն ալ

չըսէ թէ՝ ||Պահպանակելու արժանի չեղած գործերը պահպանակելուն միտքը այն է որ՝ չարութեամբ երեսն չի կըլցած ըլած բաները աչքը չի վերցընելը որ մենք ընենք||։ Ծալիկի առեն ծառերուն վրայ պըտուղ բընաբուծող պարտիզպանը՝ շատ խելացութենե նշան չի տար։ Ասոնք տղոց աղէկ ընութենեն վրայ վստահութիւնը ցըցընելը, և առկէց եսքը կըրնանք կատարել մարդու պէս վարվիլ ըսելով՝ անոնց ալ գովեստը տալը հարկաւոր է • առնէն աւելի զգուշանալու է որ՝ հինգ տարվան տղուն հետ ինչպէս կը վարվէինք՝ 18 տարվանին հետ ալ անանկ իշխանութիւն չի բանեցընես։ Յիրաւի երբ կը տեսնէ որ՝ առէն ըրածը և թողածը և մըտքէն անցածը նախատաճարի և կրակըտի խօսքերէ մուխ չընել և քեզի դէմ կենալ։

ե • Երբ որ աղէկ կերտով վարվիլը բաւական չըլլար, (և այս բաւական չըլլալուն պատճառը շատ անգամ նոյն իսկ ծնողքներն են, որ սկիզբէն թուլութեամբ և չափազանց ներողութեամբ վարված կըլլան իրենց տղոցը հետ,) այն առենը պէտք է որ տղուն հայրը խստութեան ձամբայ մը բռնէ • բայց խնամքն ու մարդասիրութիւնը և խստութիւնը միանգամ ցըցընէ, որպէս թէ իրեն հարկ եղած է այն ձամբան բըռնելու։ Գլխաւորապէս պէտք է որ հայրը հաստատուն գթութիւնը ցըցընէ, խստութիւնը առէն առեն չի բանեցընելը և իրեն ընութիւնը այն չըլլալը իմացընէ, և այս կըլլայ միշտ գութը միօրի-

Դնակ ցըցընելով, և խաղութիւնը գործոյն համեմատ
ելեւէջընելով կամ պակսեցընելով։ Տղոյց բարքին
և բերմունքին բնաւ չի նայելով՝ միշտ անուշութի
կամ միշտ խստութի բանեցընելու սկզբունքը շատ
գէշ և ընդհանրապէս բանելու պատճառ եղած կըլլայ։

Ը. Տղայմը մէկ կիրքմը ունենայնէ՝ այն կրնայ
ուժով առնը այն տղան չեխելը և խրատելը և ա-
մչցընելը և գէշ ըլլալը՝ մարդավարութեան դէմ
ըլլալէն զատ՝ անօգուտ ալ է։ Հարկ է սպասելմին-
չև այն առաջին բորբոքը անցնի, և տղուն խելքը
գլուխը գայ։ Գուցին անտեղի բարկութիւնըդ և
գէշ գէշ չեխելըդ՝ տղուն կեղծաւորութիւն ընել
կը սորվեցընէ, կրթութիւն չի տար։ Ասոր թէ որ
հնար է նէ՝ անանկ ըսէ որ՝ իր ըրած գործքին գէշ
պատուղը տեսնէ. անոր վրայ ինքն իրեն կամչնայ։
Ուրիշները զինքը ամչցընեննէ՝ իրեն նախատինք
կը սեպէ. իրեն ներսէն գայնէ ամչնալը՝ իրեն խը-
րատ կըլլայ։ Այս բաները չեն խափաներ հա-
սարակաց կրթութե մէջ մարդ ամչցընելը, և պա-
տիժը ինչցընելով սրտնաց պատիժները. բայց ա-
ռանքաղ պէտք է որ՝ ընդհանուր կանոնի տակ ին-
կած ըլլան, բացառութիւն չունենան։

Թ. Թէ որ տղան՝ քեզ իրեն հակառակ և թշ-
նամի և իր վրայ քէն պահած կարծէնէ՝ բոլոր ըրած
չեխելըդ չի՛ թէ միայն անպտուղ, այլ ընդհակառակ
ալ կըլլան։ Բանասաեղծը կըսէ. «Որովհետև անոր
«բան խօսքերուն մէջ աչքին աւելի ատելութիւն
«և թոյն կը տեսնեմ, ուստի եթալ անոր սիրտը

«ցաւցընելու համար հէմ ձեռքս գործ կածեմ
«հէմ լեզուս։

Ը. Կըսեն որ՝ մէկ հայրմը աուչն տղուն մէկ աչ-
քով նայելու է, որովհետև աուչնաւ հաւասար լ-
րեն տղայքն են։ Այս կանոնը սուտ, և պատճառն
ալ գէշ է։ Հայրմը տղուն մէկը մէկալէն եվէր սի-
րել պէտք է. չէ թէ անոր համար որ մէկը առաջ
ծնած է և մէկալը անկէց ետքը. կամ մէկին ոտքերը
շիտակ է և մէկալը քիչմը ծուռ կըկոխէ, կամ մէկը
գեղեցիկ է և մէկալը տգեղ, այլ՝ մէկը մէկալէն ա-
ւելի բանին գործին ջանացող և աշխատասէր և հը-
նազանդ ըլլալուն համար։ Աւելի սէրը՝ թէ որ
բնական աղէկութիւններուս վրայ հիմնած ըլլալուն
տեղը՝ կրթութեամբ ստացած աղէկութիւններուն
վրայ հիմնած ըլլայնէ, մարդավարութենէ սահմանէն
դուրս չելլեր. և ծուլութեան ալ պատիժ մը կըլլայ։
Ուսման Ինկիլիզներուն դպրատուններուն մէջ գործ
ածած սովորութիւնը յիմարական է՝ որ պզտիկ տը-
ղայմը իրեն մեծերուն գերիկի պէս ծառայութիւն
ընելու կը պարտաւորի։ Տղան տասը տարեկէնէն
վինչև տասն և չորս տարեկան ըլլայնէ՝ շատ ծանր և
տարին գործելու պիտի ծառայէ, որ իր հօրը էն
չեռին տպատասրը այն գործերը չընելու։ Առանց
մէկիմը գանգատ ընելու աչն անխրատութիւն և
անարգանք կրելը՝ այն ատենէն պիտի տարվի. ինչ
գիւք՝ ինչ խաղալիկ և ինչ բան ունինէ՝ իրեն մեծ
սէրվ տըրված տըրուած են։ Ինքն ալ տասիճան տա-
սիճան այն մեծութեանը կը հասնի. այն ատենը

բառնաւոր ըլլալուն կարգը իրեն եկած կըլլայ . և
սանդ իրմէ մեծ տղոյը գերիւն պէս հնազանդելու
սովորութիւնը, որով եղբայրական իրեն տակը եղող-
րուն վրան բռնական իշխանութիւնմը կը բանեցը-
նէ , գարշելի ոխ բնութիւնմը կը ստպաւորեն տը-
ղուն սրտին մէջ: Օքսֆըռտ քաղաքին դպրա-
տուն ծառայ եսած տղայքը՝ որ առանց վարձու
ծառայել կը պատուաւորին իրենց վարժապետին և
ուրիշ աշակերտներուն , և իրենք ալ տասը փոխա-
րէն՝ ուսման և կերակրոց ծախք չունին , գնասարկ-
նելուն գագաթը բուրդէ շինված ծոպ (սաչակ
կամ քնաքուր) մը կռնեն . աղնուականներուն
ծոպը ոսկի թել է, և ուրիշներուն՝ մետաքս (խիւղ):
Եւ այսպէս անանկ ոչ տարբերմը ոչ, որ մարդը
ինքնին հիչ ոչ բան մը չէ, և անանկ տեղմը որ ան-
հաւասարութեան պատճառ միայն մտաւորութեան և
ընդունակութեան և բարուց անհաւասարութիւնը
պիտի ըլլայ , տասնի պատուոյ և ինքնասիրութեան
դրդիչներ բաներ կըլլան: Այս բաներէս զգուշա-
ցած են Իտալացիք, որոց մարդավարութիւնը աւե-
լի է. ձրի կարդացող տղայքն ալ՝ դպրատան մէջ ա-
մէն բանով ուրիշներուն հաւասար են:

Թ . Ինչո՞ւ համար քեզնիդ վատը քեզի չի հնա-
զանդիր , գիտե՞ս: Անոր համար է որ՝ դուն քու
յարգիդ քիչ ցուցեր ես անոր առջին: Անանկ նը-
շաններ և գործքեր և կերպեր և վարմունքներ կան
որ՝ տղոց մտքին մէջ իրենց ծնողքը մեծ և յար-
գութեան արժանի կը սեպվին . որով իրենց և անոնց

ՈՂՋ տեղը ՄԿ հեռաւորութիւն մը իմանալով՝ միշտ
աւելնալը կուներան անոնց։ Հրէից տղայքը
իրենց ծնողքներուն օրհնութիւնը կառնէին։ Հո-
ռոմներուն տղայքը հօրը և մօրը ձեռվընին կը
պագնէին, և ՄԿը տղայութեան առեւնը իր ծնող-
ներուն անհնազանդութիւն ընէրնէ՝ անիկայ պա-
տուհասը չէր կրնար հասնիլ։ այս սովորութիւնս մին-
չև հիմա Ճինաց ՄԷջ կայ։ Հռոմ տղոցը հագուս-
տը մեծ մարդոց հագուստներէն տարբեր ըլլալով
միշտ տղոցը աչքին առաջն էր որ՝ տահա մարդու
կարգ անցած չէն։ Հին փռանսըզներուն ՄԷջ ՄԿ
տղայ մը մինչև որ զէնք կրելու բաւականութիւն չու-
նենար՝ բազմութեան ՄԷջ իր հօրը դէմը չէր կըր-
նար ելլել։ Բոլոր արեւելք սովորութիւնը այն է
որ՝ տղայք իրենց հօրը առաջը ոտքի վրայ կը կայ-
նին *. մինչև Թագաւորաց տղայքն ալ այս օրէնքէս
դուրս չեն ելլեր։ Հիմա ՄԿ աղջիկ մը լեզուն բաց-
ւածին պէս իր ծնողացը հետ խօսելով ||դու|| կըսէ.
և մօրը ||մայր|| ըսելու տեղը՝ ||բարեկամ|| կըսէ։
Մէկ անգամ յարգութիւնը պահանջէն ետքը կամ
պատիժը ձեռք առնելու է, կամ եղած անհնազան-
դութիւնները կըլլալու է։

Դաստիարակական իշխանութիւններուն առիներն

ծ.ա։ * Այս սովորութիւնս միայն՝ դուրսէն մարդ
կեցած առեւնը կը պահվի. ուրիշ առեն տղան ալ
թէ որ ընելիք գործ մը չունենայ՝ հօրը քով
կը նստի։

հինը և անկախը և արքային սեպհականը՝ որ մարդ չի կըրնար դէմ դնել, հայրական իշխանութիւնն է։ Այս իշխանութեան առաջին ծնողքը և պատճառը՝ սահման հարկ ըլլալն է. պահպանողը սէրն է. որով հայրը ընտանեաց գլուխ կըլլայ, և բոլոր տնեութիւնը և իշխանութիւնը անոր ձեռքը կանցնի։ Այս հայրական իշխանութիւնս ամէն իշխանութենէ հինն ու արմատն է. քանզի ընկերութիւնը քանի մը տուներու մէութենէ բաղկացեալ ըլլալով՝ ասոր վրայ հիմնած և հաստատված է։ Ամէն օրէնսդրութեանց մէջ կը տեսնեմք որ՝ ծնողքները պատուել կը պատուիրեն։ Սէրն ու յարգութիւնը և պատկառանքը կըրնան ամէնը մէկ տեղ ըլլալ. և որդիական սէրը ոչքան որ հեռը յարգութէ և ակնածութիւն և պատիւ ըլլայ նէ՝ թուլնալ և պակսիլ չունի։

Ը. Տէրոջ բարքը և բնութիւնը հետազօտելու յարմար ժամանակ է՝ ուրոյ խաղի և զբօսանաց պատրաստած ժամանակը։ Աչքը բայ հայր մը կրնայ այս միջոցիս անոնց մարդութեան վայելուչ խրատները տալ և ստուգելով՝ թէ մարդիկ իրարու ինչ նկատումի պէտք է որ ունենան։ Կըրնայ ստուգելով առանց անզգամութենէ և ըրթութեան խրենց խրատները պաշտպանեն. խրատու հետ վիճին՝ բայց առանց խրատու գէշ ըսելու. և երբ որ խելքը և խրատները պահանջեն՝ որ ձեռքինը ուրիշին տայ որ ուզելու իրաւունք ունի, այն բանը անոր տան առանց երես թըթռեցնելու։

Թ. Մէյ ատեն ապատելու է թէ խօսքով և

թէ գործքով և օրինակով ցոյցընել՝ որ թէպէտ մա-
նութիւնը քիչմը զուարճութիւն կուտայ մարդու,
բայց ետքը շատ լեղի է. պատիւը և վարձքը միշտ
առաքինութեան հետն է: Առանկով խոհեմութիւնը
տղոյց սիրելի կընուա, քանզի անով ապահովութիւն
կունենան. արդարութիւնը սիրելի կընայ՝ որ յար-
գութիւն կը վաստկկընէ. բարեպաշտութիւնը՝ բա-
րեկամութիւն բերելուն համար. քաջութիւնը՝ գո-
վութեանց արժանի ընելուն համար. բարեխառ-
նութիւնը և ժուժկալութիւնը՝ առողջութիւն ու-
ժովկընելուն և շատ ամօթալի յանցանքներէ ետ
ձգելուն համար. և այլն:

ԺԲ. Երկու բան կայ որ տղոյքը շատ կը ձանձ-
րացընեն. մարդավարութիւնը կեցուածքը:
Մարդավարութիւնը՝ որ մարդուս կեանքը անուշ և
համով ընելու համար է՝ անոնց նեղութիւն կընայ:
Տղոց մայրը անանկ կարծել կը ցընցընէ որ՝ ուրիշ
պատիւ ընելու և յարգութիւն ցընցընելու գործ-
քերը դժուար բաներ են. որովհետև քանի որ այն
յարգութիւնը չընեն՝ յանդիմանութիւնէ և նախա-
տինք լսելու արժանի կընան: Տակա տղոյը խել-
վընին աղէկմը չի բացված՝ կուզեն որ ծըռմըռկին
կապկի պէս, և քաղաքավարական ըսոյցքներէ խօսքին
թուխակի պէս: Մէկ տղայմը եօթը տարին չի մը-
տած լքէն՝ մարդոց ատիճանով և պատուով խրատել
տալըե ընդունուն՝ չի կընար խելք հասցընել.
ուստի ըրած քաղաքավարական զուցվածքնին և
գործքերնին իրենց զգացմունքը չէ. տրվածնին

գործադրել է. և սրտաբոյն մէջ չունեցած զգացմունքները միայն արտաքին նշանը ցոյց տալն աւելի կը տրվին։

Ժէ. Ուսման կերպերուն վրայ խօսելու տեղը հոս չէ. միայն այս ըսեմ որ՝ այն անմիտ ուսուցչները՝ որ գիտենք լրեն աշակերտներուն սիրել ընելու կերպը չեն գիտեր, աշակերտներուն աչքին վախնալու բան մը երևեցնեն զատ ուրիշ ճամբայ չեն կրնար գտնել։ Ուսմունքը փուշով ներկելէն առաքը՝ ուսման ծուլացող տղոց պատիժ տեսի ալ՝ ուսման հետևիլ կուզեն։ Անկէց առքը ինչ կը զարմանամ՝ երբ որ տղան անանկ միտքը պնդէ որ՝ հասարը աներևութը պատիժ կրելու նշան է։ Դպրատունը դժոխք կը դարձընես. անկէց առքը կուզես որ՝ տղան այն տեղը մէկ զուարճութիւն մը իմանայ։ Թէ որ մէկը ըսէ որ՝ մէկ մարդ մը ուրիշի սիրելի երևելու և գեղեցիկ ըլլալու համար երեսը ներկով և արիւնով ծեփելու է, անոր ալ տրամաբանութիւնը տանկ վարժապետաց տրամաբանութենէ կը նմանի։ Քանի որ ուսման յառաջադիմութիւնը և տևողութիւնը և որակութիւնը տղոց միտքը բացվելուն համեմատ չըլլայ, և առքը ինչ տեսակ կեանք պիտի վարեն ընկերութեան մէջ՝ անոր դէմ դալու ըլլայնէ, շատ նեղութիւն կուտայ ուսանողին։ Մեզնէ առքը եկողները դժուար պիտի հաւատան որ՝ տասն և ութերորդ դարուն մէջ՝ որ խելացիութեան և փիլիսոփայութեան դար կըսեմք, (Եւրոպայի մէջ) տղոց ներկոց բուն լեզուն ստվեցընելէն

առաջ դպրոցները Լոմինեբին կը տրվեցնեն. շատ քաղաքներու մէջ Հռոմի լեզուի դպրոցներ կան, որ նախատ քիչ մարդու նեբ կընէ. բայց քաղաքավարութեան և մարդավարի շարժմունքները ընելու դպրոցն բնաւ չկայ, որ ամենուս ալ շատ պիտանի է։ Սպեւսիպպոս փիլիսոփայն՝ որ Պլատոնի աշակերտն էր, անանկ վատ մտածութենները վրայ մարդոց միտքը կրթելու յատուկ եղած տեղն ալ ազնիւ զբաղմունք և քաղաքավարական կերպ և անմեղ զբօսանք նօթելուն պիտանութիւնը հասկընելու մտքով՝ հաստատակաց դպրոցներուն մէջ շնորհք բաված մանր կուռքերուն պատկերը դրաւ։ Քառլօ Մատաթեի անուն Իտալացի նմանողը՝ Սպեւսիպպոսի գաղափարին հետևելով՝ դպրոցի պատկերը շինեց, ու պատկերհանին մը իր արուեստին մէջ գերազանց ըլլալու համար ինչ տրվիլ պէտք է նէ՝ անոնք առնուլ նշաններով ցըցուց պատկերին մէջ. և այն կարգը նկարեց շնորհք բաված մանր չաստուածներուն ալ, և տակը գրեց. ||Առանց մեր՝ առն աշխատութիւն պարապ է||։ Կուզես հաշտուիլ ալ ջանչնալ ուսման կերպին մը անկատարութիւնը։ Գործածական չեղած լեզուներուն ուսմանը համար քանի՛ տարի պէտք կըլլայնէ ատ. և ուսմանց և գիտութեց համար պէտք եղած տարիներուն հետ բաղդատէ։ Ինկլիզեաս՝ Հռոմերէն և Լատիներէն տրվելու համար տղայ մը կաշխատի 8 տարեկան էն սկսելով մինչև 17 տարեկան. ըսել է որ՝ 9 տարի կը քաշէ կոր։ Գիտութեց կը հետևի 17 էն մինչև

20, ընել է 3 տարի։ Անգործածելի լեզուաց համար անցած տարիները՝ պետական գիտութեանց համար անցածներուն երեքին չափ կըլլան կոր, շատ սղէկ բան է հին լեզուները և դպրութի՛ւն տալ։ բայց սղէկ խօսելու համար մըտածել գիտնալու է։ և ան՛ն առեն պէտք կըլլայ մտածել։ խնամ քիչ ան- գամ պէտք կըլլայ Յունարէն կամ Լատիներէն խօսիլ։ Երբեմն յիմարութիւնը մինչև այն աստիճանը կը հասնի որ՝ պազի հայրեր իրենց տղոցը ժառանգութիւն շատ լաւագ չի կըրնալ ձըգելով մէկ արուեստի մը նալ հետևելու յարմար ժամանակը անոնց միտքը քերականութեան կանոններով լեցընել և անանկ անցընել կուտան, որ գրագիտութե՛ն ծաղիկ ուներան։ բայց ասիկա պտուղ չի տըվող մէկ ծաղիկ մըն է։ Բանաստեղծը կըսէ։ ||՝Ո՛վ կինայ "ինձի անանկ մէկ քաղաք մը ցըցընել որ՝ այն տե- "ղի կարդացողը գէր ըլլայ, և ան՛նուն հաճելի ը- "լայ, թէ որ առաւտաձեռնութե՛ն ձամբաները գոյ- "ւած ըլլան։ Արուեստը տըվո՛ղ որ՝ օրվան ապ- "րուստի հայըդ ձարես, եօքը երբ որ աւելի գըտ- "նես՝ բանաստեղծական երգերըդ այն առեն ը- "բանեցուր։ Մանկութեան հասակը կանցնի, և "ծերութեան առեներդ պարապ անցուցած ժամա- "նակներըդ կըբընտրուես, և կատօտութիւն քաշե- "լով կորսընցուցած բարիքիդ համար գէշ կը զըս- "ցես՝՝։ Ագեսիլայոսի հարցուցին, տղայոց ի՞նչ բան տրվեցընենք նէ աղէկ կըլլայ, պատասխանեց, մեծութեան առեն ընելու բաներուն։ Ե-

Յիւրաքանչիւր ուսանողուհի չունենալը՝ ինչ խեղ կը-
նէ անանկ ուրիշ մը՝ որ մեծնայնէ մշակութիւն
պիտի ընէ, կամ քերիչ (ռէնտէ) պիտի գործածէ:
Մեզնէ եղբը էկողները պիտի չի հաւատան որ՝
Եւրոպայէք քաղաքական կրթութեան վերջին ծայ-
րը հասած ատեննին ալ՝ իրենց մայրաքաղաքները
դպրատուններուն մէջ առջի տղոց կը տրվեցընէին
Լատին լեզուին արտասանութիւնը, բայց գաւառա-
ևխելք բանեցընելու կանոնները տրվեցընող չի
կար: Ամէնն ալ կուզեն որ՝ իրենց տղաքը տահա
օրանին մէջն իքէն ուրիշ գիտութիւններով զար-
դարվելու, որ ամէն տեղնուղ վրանին զարմանայ:
Ատոնք կամ չեն գիտեր՝ կամ չգիտնար կը ցըց-
նեն, որ բնութիւնը մինչև որ պէտք եղած նիւթը
չի տայնէ՝ լոկ կրթութիւով անանկ զարմանալի բա-
ներ չեն ըլլար: Հիչ մէկ ծառը հողէն հանելէդ
եռքը պտուղ չի բերէր. բարուին (խաւխալը) և ա-
սին (չընարը) և ուռին (սէօյիւտը) արևի տակէն
երած քարտ լեռներու վրայ չեն բուսանիր: Նոյն-
պէս բնութիւնը օգնութի չըրած՝ ալէկ արուեստ
չի տրվըվիր. թէ որ բռնութեամբ ծաղկեցընեմ
ըսեսնէ՝ վայրենի և անշնորհք կըլլայ. ուզածիդ
պէս չըլլար: Ծաղիկ դարմանողին պինտ մեծ վար-
պետութինէ՝ պարզ (եալընխաթ) ծաղիկմը բաղ-
մակոլի (խաթմի) ընել. բայց աերմը չեռնեռնայնէ՝
մէկ ճիւղմը խոտաւ չի կըլնար բուսցընել: Տաղը
տարին չանցած իքէն՝ ուզելուր տղան մէկ օրը քան
հարար առնէ, և առնէն մէկ հարարը զատ զատ դե-

ասութիւններէ ըլլան , այն տղուն ամէն գիտութիւններու մէջ հշ ըլլալը ուզէ ։ Անմիտ երկրագործ , չէ՞ս մի տեսնէր որ սերմը ափով լեցուն նետած առնելէդ՝ յարդը շատ և ցորենը քիչ կը քաղես ։ Տըղայը մըտքին մէջ ըսելն խօթեսլթաց անկատար գաղափարներուն շատնալէն ի՛նչ կըլլայ • տղան ինքնահաւան և ամբարտաւան վեճնալով՝ և գիտցած չէ գիտցած խօսքի մէջ նետվելով՝ ընկերութե՛ մէջ կամ ծիծաղելի կըլլայ կամ անտանելի • և յետոյ տարվան չեղած՝ խելքը կը կորսընցընէ * ։

ԺԴ • Տըղոյ խելքը հասցընելու է որ՝ մեր յարգութեան կամ յարգութենիս կորսընցընելու պատճառը մը կըլլան հետերնին շատ տեսութիւն ըլած մարդկանց • հասարակութիւնը մեզ դատելու համար՝ անոնց աչէկ կամ գէշ բնութիւնը իրեն կանոն կը բըռնէ ։ Եւ յետոյ՝ ինչպէս որ բանաստեղծը կըսէ • ||Աչէկներէն աչէկ բան կը սորվիս • բայց գէ-
«շերուն խառնըվիս՝ հիմակվան ունեցած աչէ-
«կութիւնդ ու խելացութենդ ալ կը կորսընցընես|| ։
Մէկ դին փըտած պտուղը առողջ պտուղնը քով պնեանդ՝ այն ալ կը փըտուեցընէ • մարդու հետ ընկերութիւն ընելն ալ՝ անմեղ և մաքուր մարդուն հոգին կաշտուտէ ։

ծա։ * Այս Թուղթս ՌՀ՝ ուսման վերայ գրուցված բաները շիտակելու տեղ ունին , որ հոս երկան կըլլայ • Դաստիարակութեան գրքին մէջ կըսնուցանել՝ որ մօտերըս կը տըպվի ։

ժե. Երկար պէտք չէ խօսիլ տըղայքը կանուխ կարգելու վրայ, որ հէմ մարդավարութեան դէմ է՝ հէմ բարոյականի: Շատ անգամ ատանկ կարգըվելը՝ ներս պատճառ՝ երկու կողմէն իրարու հաճութիւն տալը ըլլալուն տեղը՝ ոսկի շատ ունենալը կամ ազնուազգի ըլլալը և մեծամեծաց ազգական ըլլալը կըլլան. փիլիսոփայութիւնը աղէկ փաստերով կը ցուցնէ որ՝ ասկէց ի՛նչ գէշութիւններ կելլեն, և այս փաստերուըս բոլորովին չի վերցուց ալնէ՝ շատ քիչցուց այս անկարգութիւնս: Բառնին բանաստեղծը ծաղրելով կըսէ. || Հիմա հարսն ու փեսային "իրարու հետ կապողը՝ բարուց և բնաւորութեց "նմանութիւնը չէ, ծերացեալ հայրերուն խոհե- "մութիւնն է որ՝ հարսին հետը գալու ոսկին մըտ- "քովը կը կըշռէ, և ազգականներուն ազնուութիւնը "համրելն ետքն՝ գուցէ Թագաւորին ալ անունց ազ- "գական լսուած է. և երկու կողմէն այս բաներըս "հաւասար եկածին պէս հարսնիքը կըլլայ. փեսային "ուրախ է չէ թէ հարսին այլ հարսնիքին վրայ խըն- "դալով. հարսն ալ անանկ պատիվը տըտուիլը աշխարհի "սովորութիւն է տէյի կը կարգըվի, կըլըմընայ *:

ժե: *Ուրիշ գէշութիւն մը նայ՝ որ այս բաներէն շատ գէշութիւնե պատճառ՝ և ասիկա օրէնքներուս դէմ է, և Եւրոպա ամենևին անծանօթ է, այս է որ՝ նշանած աղեներնին թէ տղան և թէ աղջկան ծնողքը միայն կընտրեն հարսնացուն կամ փեսացուն: Ատոր վրայ խօսելու շատ բան կայ՝ բայց տեղը չէ:

ԿՈՂՈՒԹ

ՆՈՐԻՑ ՀԵՏ ՎԱՐՎԵԼՈՒ ԿԵՐՊԸ

Հնամակվան փիլիսոփայութիւնը՝ ձերմոց արժանի եղած պատուոյն և յարգութիւնը չի դպչելեն զատ՝ հինեւուան օրինակովը կուզէ որ աւելի յարգութի՛ւն վաստկին։ Անիկայ է մեր միտքը ձըգողը՝ որ թէ՛ Յունաստան և թէ Հռոմ հասարակայ զբօսանքի մը տեղ ձեր մարդ մըտնէրնէ՝ տուորութի՛ւն էր որ երկուտասարդները անոր տեղ տային։ և ասանկով կը ցըցընէին որ՝ փորձով կատարեալ եղած խելք կրող ձերունին պատուել հարկ է։ Ձերմը անցնիլն իքէն երիտասարդին ուժքի վրայ չելլելը, կամ տկըտ մը՝ նոյն ատեն և տարուդ մարդմը անցնելն ալքէն՝ նուաճ մնալը, թէ և այն տղան աշխուժական և վեճատուն և հզօր մարդու զաւակ ըլլայ՝ մեծ յանդգնութիւնք կը սեպվէր։ յարգութիւնը տարիքին հետ կը մեծնայ։ տղան չափահասակ մարդը պատուելու է, և սև մօրուօք մարդը ճերմակ մօրուօք մարդուն յարգութիւն տալու է։ Այս նպատակս բանաւոր ընտրելը ցըցընելու և գործադրութիւննուալ դիւրացընելու համար՝ փիլիսոփայութիւնը տարը օգտուանուալ հասկըցուցած է, որ տունք են։

1. Ձերները հաճարուտմ ունենալով՝ որու հետ

որ բարեկամութիւն ընենդ՝ այն մարդն ալ հաւատակութեան յարգելի կըլլայ։

2. Փորձով շատ բան գիտնալնուն համար՝ միայն անունք կըրնան աշխարհի մէջ հարկաւոր եղած իրաւանելը մեզի տալ։ Ուսուն նոր նաւավարութիւն ակած մարդը երբ որ հին նաւավար մը տեսնայ՝ ինքը լուռ կը կենայ մլտիկ կընէ, և այն հին նաւավարը հետու տեղեր գացած եկած ըլլալով՝ ծովեան եղերը կը նայի. քաշած վտանգները և ինչ՞լ աղտաժիլը և ու՛ր տեղ ինչ հովով երթալը և ու՛ր հովը իր ձամբուն հակառակ գալը և երկրէ մըրիկը մօտ ցրցընող նշանները և վերջը մօտեցած նշանները երկան բարակ կը պատմէ. մլտիկ ընողը՝ իր աւուրեան ին վերաբերեալ շատ բան այս պատմութենէս կը տրվի։

3. Ծերերուն կատարելութիւնը աչքընուս առաջը ըլլալով՝ մեր անկատարութիւնն ալ դիւրաւ կը ճանչնանք. և անոնց օրինակին վրայ կընանք մեզ մեզ շինել։

4. Անոնց արիւնին պաղութիւնը՝ տղոց տաք արիւնը կը զսպէ. և կատարվութեան նաւուն յաւակալիչ (ամֆռայի) պէս կըլլայ։

5. Բնոն փիլիսոփայն կըսէր. ծերերը յարգել պէտք է. որովհետև առնուսալ վերջը այն է. և ծերերը յարգելը մէկ սերմ մը սերմանել է որ առեն անցնելով՝ անոր պտուղը մենք պիտի վայելենք։ Մատակարար կղզին ծերերը յարգելուն կերսը՝ օրինաւոր չափը անցած է կըսեր։ Ամեն օր շատ

մարդիկ կը տեսանըվին՝ տղայ և երիտասարդ կին և աղջիկ և մանչ, որ իրենց նախանիքներուն գերեզմաններուն վրայ կերթան կուլան, և հարկաւոր բաներու վրայալ խրատ և խորհուրդ կուզեն անոնցմէ։

Հասարակաց պաշտաման ընկերութիւնները կան տեղատեղ, որ միայն ձերբերուն հրաման կայ հոն մանելու։ Այս ընկերութիւններուն ուզածը թագաւորին լսօսելու և հասկըցընելու համար՝ առնէն ձերը մէկէն ալ կը խըրկըվի • և այլն։

Թէ որ բարեպաշտութեան հետ բարեշնորհութիւնալ կը վայլէնէ՝ պէտք է որ առնչալ շնորհքով խօսվածքները և կերպերը՝ բարեպաշտութեան հետ մէկ տեղ ըլլան։ Բայլ սիրտը առանց շնորհքի՝ աղէկ և համով պտուղը կընանայի • որ թէպէտ համը աղէկ է, բայց վրան նայողը կը գանի։ Սիրտը շնորհքով կենալը և շարժիլը և խօսիլը առանց բարեպաշտութեան՝ այն պտուղին կընանայի որ՝ շատ պտուղական տեսք և գոյն ունի • բայց անանկ լեղի է որ բերան չես կընար առնել։ Մէկ երիտասարդը որ բարեպաշտ ըլլալուն վրայ կը պարծի, առանց մէկ առաքինութիւնը մը կեցած լիքէն, որ առն ընկերական առաքինութիւններ ասկէց կելլեն • ուրիշ լինչ բան վրայ պիտի պարծի • բայց միայն պարծելով չի լըմընար • ձերբերուն գաւակից և առատ սիրտ ցըցընելու է • մանաւանդ անանկներուն որ աշխարհի պինտ զուարճալի բաներէն ալ համը չեն կընար առնել, և բոլոր գաւերը անոնց վրայ դիզված են։

Ըսածներէս կը հետևի

1 • Անքաղաքավարութիւնը՝ ձերբերուն դէմ ըլլայ նէ՝ աւելի ծանր և նախատելի է • անոնց չըլլայ տէ միայն անոնց աչքին առջին ալ ըլլայ նէ ամօթ բան է։

2 • Մէկ երիտասարդ մը՝ ձեր մարդու յանդուգն հարցմունք մը ընէ նէ՝ ձիծաղելի կըլլայ • Նոյնպէս ձիծաղելի է՝ թէ որ ինքը վինք անոնց խրատին կարօտ չեղած ցըցընէ։ Մանաւանդ թէ որ խելացի մարդոց ալ տահա միաբան մըտքերնին չի հաստատած , և երկբայութեան վրայ եղած բաներուն՝ իւրեն տըված կարծիքը ուրիշներուն ըսածէն խելացի և ընդունելու արժանի բռնէ։

3 • Տղու մը հայրը կամ մայրը տղան յանդիմանելն ետքն անոր թեր կոյնիլը՝ ձերութեան և իշխանութեան վայելուչ պատիւը պըզտիկցընել և տըղուն ըրթութեան և ստահակութեան համարձակութիւն տալէ։

Երբ որ ձերերուն վայլած յարգութիւնը ընելու ըլլանանք՝ ո՛չ մարդս նեղութիւն կուտան , և ո՛չ չարչեն , այլ իւրենք զինքնիք սիրելի և պատուական ընել կուզեն • և տեսնելով որ բոլորիններէն զինքնիք կը սիրեն կոլ՝ իշխանութեան բեռնալ կը թեթևցընեն • մըտավնին կը բերեն որ՝ տեսնելով մը իւրենք ալ երիտասարդ և տղայ էին , և տեսած բնական անկատարութիւններնին իւրենք ալ կրեցին • ուստի նեղութիւնալ կըլլան։

Վերջապէս այս ալ ըսեմ որ՝ թէ ձերերը տունն նորելուկ բան շուտ մը պախարակելու միտում (ռէյլ) չունենանանք՝ աւելի յարգութիւն և վեճ ալ կը

վաստըկին • բայց գէշն այն է որ՝ չեն հաւնիր և ձեռ-
վընուն եկածին չափ ալ խափանելու կաշխատին ։
Բանաստեղծը կըսէ որ • ||Կամ անոր համար որ՝ ի-
„ րենց սիրտը չի սիրած բանը կատարեալ չի կըր-
„ նար ըլլալ տէյի կը կարծեն , կամ տղոց գտած
„ բանին և խելքին հաւնելու կամըչնան , և մօրուք-
„ նին չեկած տըղոյը բայած ձամբէն քալելը ձե-
„ րերուն ծանր կուգայ • անոր համար նոր բանէ
„ Թշնամի կըլլան ։

ԿՈՒՆԿՈՆ

Կանանց հետ վարվելու կերպ ։

Ա՛ն տեղ՝ և գրե՛թ ամէն տեղ կանանց վի-
ճակը՝ գերութե՛ն վիճակ եղած է • Եւրոպայի քան-
մը երկիրներէն զատ՝ ուրիշ տեղեր կանայք իրենց
երիկ մարդուն աւելի գերի են քան թէ ընկեր ։

Արևելեան երկիրները կանանց վիճակն է միշտ
բանտարկեալ մնալ , ոչ խիստ (ուժգ) տէրմը ու-
նենալ՝ ամէն տեղ պատժելու պատրաստ • տակալէ
պահապաններ , պինտ պզտիկ յանցանքին համար
ծեծ • որ աւելի խայտառակութիւն է • և հաւատար-
մութեանը վրայ թեթև կասկած մը նայ բաւական է՝

մահ *։ Մբարբի սուլթանը Էլհաքիմ Պիլտահ ա-
նուն՝ ութի աման կարուղներուն յաւուկ հրամայ
ըլաւ որ՝ որովհետև կանանց արգելեալ է տընէն
դուրս ելլել, կընիկ մարդու ութի աման չի կարեն։
Ասոր իշխանութեան ժամանակը կինոց ժա դա-
րուն մէջ **։

ծա։ * Արուեստին երկիրները կանանց արգելեալ
է միայն բաց երեսով օտար մարդու չերևիլ.
ձեռը միայն հարձերուն (օտալըխներուն) կըլլայ.
ուսոյն հեղինակը սխալտեղեկութեամբ՝ մանա-
ւոր տեղաց՝ և մանաւորապէս Ափրիկէի քնակ-
չաց սովորութիւնը բոլոր Արուեստոց կուտայ։

ծա։ ** Զարմանք է որ ասանկ ուկ իմաստուն
մարդը՝ ուկ մանաւոր բանէ մը ընդհանուր
հետևութիւն կը հանէ, որ տրամաբանութեան
կանոնի դէմ է։ Զարմանալու բանը՝ նախապա-
շարումին ուժն է։ Պատմիչները այս Էլհաքիմ
Պիլտահ խալիֆան՝ ներոնի պէս մարդ մը կը ցը-
ցընեն։ Ճիշտալ պատմիչին գրածը հոս թարգ-
մանել բաւական սեպեցինք։ || Հաքիմ Պիլտահին
„իշխանութեան առեն՝ Եգիպտոսի երկիրը՝
„պատմութիւններու ուշ գըտնըված առին խեն-
„թութիւններու սեռական եղաւ։ Առիկայ Ի-
„պէյտուլահ խանի Խամայիլ խանի Իւսէր Ա-
„ուքէն վեցերորդ ըլլալով՝ 386 հիճրէթին
„(996 թուին) խալիֆէ եղաւ փաթիմէ կոչէն,

Ուրիշ տեղեր բանտարկութիւններին այնքան ձիշտ չէ, բայց տակա աւելի ծանր բեռան տակ են։ Ափսիկէի ծովեզերք ոսկոյ ըսված երկիրը երկրագործ-

---

"և աստր պէս անձոռնի թագաւոր մէկ մը նայ
"կայ տէյի մարդու միտք չի գար։ Ե՛ն առաջ
"Մուհամմէտ ընկեր երեք խալիֆաները մըզ-
"կիներուս մէջ նզովել տրվաւ։ (որ են Էպու-
"պէքիր, Իւմեր և Օսման։) եոքը նզովքը եա
"առաւ։ Հրէաները և Քրիստոնեաները նրենց
"կրօնքէն դառնալու ստիպեց։ եոքը նրենց կը-
"րօնքին հետևելու թոյլտվութի՛ն ըրաւ։ Զբօ-
"սանքի (էյլէնմիշ ըլլալու) համար՝ Մըսըրին
"կէսը կրակի տրվաւ, մէկալ կէսն ալ իր զօրացը
"թալան ընել տրվաւ։ Այս խեղճութիւններէս
"հերիք չի սեպելով՝ Մէքքէ ուխտի երթալը
"և րամազան ամսոյն ծոմ բռնելը՝ և օրը հինգ
"անգամ աղօթք ընելը խափանեց։ Վերջապէս
"այնքան խեղճեցաւ որ՝ լինքը վինք Աստուած
"տէյի հաւասարութեան հաւտըցնել ուզելով՝
"Մուհամմէտ խոյին Իսմայիլ էզգարար անուն
"տէրվիշը՝ որ Պարսից երկրին Եզիպտոս ե-
"կած էր և մարգարէ եմ կըսէր, իրեն օգնական
"գտաւ։ Ասկից էր որ կընդիկ մարդու ոտքի
տան կարելնալ սկսաւ։ և թէ որ ասկից տաճ-
կական օրինաց հետևութիւն սեպեինք՝ ճշնա-
րին ինկալ պատմաձնելն ալ անանկ սեպելու է։
Ասոնք անկատար տեղեկութենէ կուգան։

ծուխին և բոլոր ծանր աշխատութիւնները կընիկ մարդիկ կընեն. երիկ մարդիկին իրենց ժամանակը խըմոուքով և ծխախոտ քաշելով կանցընեն։

Վեցերորդ դարուն մէջ անանկ ճեմարաններ եղան, որ կընիկ մարդիկ բանական հոգի չունին կըսէին. և անանոց կարգը կը դնէին։ Փռանսայի Մաքօն քաղաքը ժողովք մը ընել հարկ եղաւ՝ այս հերետիկոսութեանս առաջը առնելու համար։ *

Մէկը մարդկային ազգին պատմութիւնը մէկ անգամ մը քննելու պատահելնէ կը տեսնէ որ՝ կընիկ մարդիկ միայն քրիստոնէութիւնը ծաղկեցուցին և քաղաքական կրթութիւնը զօրացուցին և հասարակութեանս աչքը գիտութիւնով բացուելուն ետքը իրենց իրաւունքին տէր կըլլան ըսաւ։ Բայց այս առեններուս բամբասողները պակաս չեն, ինչպէս որ պիտի տեսնես։

Կանայք անանկ փափուկ զգայարանք և զօրծարանքներ և անանկ նուրբ զգայմունք և անանկ բարակ ընտրութիւն ունին, և երբեմն ալ բարքերնին անանկ դժուարտահաճ (թիթիզ) է որ՝ ասոնց հետ կենցաղավարութեան առնը քաղաքավարութիւնը ուրքան չափազանց ըսելնէ կը վերցընէ։ Քիչմը ուժով արուաշնչութիւնը՝ երբեմն մարթեցնէ կը բերէ անոնց. ուրիշ անշնորհք շարժումմը՝ իրենց անպատուութիւն կը սեպեն. արտաքին ուրիշ անհո-

---

ծ։ * Այս ժողովքըս 582 թուին եղաւ, և 21 եպիսկոպոս կային։

գութեան նշան մը՝ վիրենք մարդու տեղ չի դնելու նշան կը համարին։ Ուստի կըսնանք ըսել որ Ամերիկացի Պօսդըն քաղաքի բնակիչները աներևոյթ աշխուժութիւն չեն գիտեր, որ կընոջմը թևը մուած առեննին՝ ծըխախոտը բերանները՝ վար չեն ձգեր. հետերնին խօսելն ալ՝ այն գարշահոտ մուխը երեսնին կերթայ, քիթերնին կը մլտնէ, կը հազցնէ, իրենց հոգը չէ։ Կանանց հոգին և սիրտը յստակ և պայծառ ջուրի մը կընանք նմանցընել, որ բնութեան տեսարանը ինչը կերևցնէ. թէ որ ինչը ոչ տերևը մը նկնայ՝ կամ թեթև հովը վրան զարնելով մանր ալիքներ հանէ՝ տակի բաները ամէն նայ կը տեսնես որ կը շարժին։ Ասոր հակառակ թեթև ոչ նուէրքով և ընծայով մը նայ կուրախանան և շնորհակալ կըլլան. ըսեննք որ ոչը իրենց կամ գեղեցիկ և անուշահոտ ծաղիկ մը, կամ վայելուչ համեղ և հասուն պտուղ մը, կամ նորելուկ ոչ (տանթէլա) մը տայ, կամ ոչ զուարճալի պատմութիւն մը պատմէ։

Ուստի խելքը անանկ կը տրվեցընէ որ՝ սեղանի վրայ առաջին պատիւը իրենց ըլլայ. և կերակուրներուն աղէկները անոնց առաջը դրվին. որովհետև սանկ բաներուն կախարժեն։ Մէկը կընիկ մարդու հետ պատեհութիւն եղած տեղը անոր թևը մըտնէ նէ՝ անոր պատիւը ըրած կըսեպվի. շուք տեղերուն քալելը անոր տալու է. որ արևը երեսնին գոյնը չտվնէ. և տակայ տեսնվի ոչ պարտականութիւն մը կը սեպվի։ Ջուրէ մը անցնելու տեղը թէ որ

ձեռքըդ չերկընցընես և անոր ձեռքէն չի ըրտնես
նէ՝ կոպտութենէ անուն կը վաստակիս • Նոյնպէս թէ
որ թէպետ ըլլայ ճաշակըդ անոր անանուխ տեղ
մըլ չի տաս որ՝ ամէն բան ալէկ տեսնէ և ամէն կող-
մէն տեսնուի • և թէ որ տանը մէջ կակուղ նստա-
բանը դուն նստիս անխափ կեցած ըլլէն : Քեզի մէկ
հագուստիդ մըլ ձև ստորագրէ (Թարիֆ ընէ) նէ՝ ի-
հարկէ այն ձևը տգեղ բան մըլ չի կըլնար ըլլալ •
զուարճութենէ մէկ տեղդ երթալ ըսէ նէ՝ առանց
դէմ զլուցելու երթալ պէտք է • քանզի սանուկ բա-
ներուն ալէկը գէշը անունք մեզնէ ալէկ կըճանչ-
նան : Մէկ շարժմունք մըլ ընելդ՝ և անունք անշնորհք
է ըսին նէ՝ այն բանը մէկ մըլնալ մի՛ ըներ • լրբենց
տըրված ծաղիկին փունջին (տէսթին) մէջէն ծա-
ղիկ մըլ չի հաւնեցանիր՝ այն ծաղիկը ձեռք մի՛ առ-
ներ • զուարճախօսութեան զրոյց մըլ բերսանելուն
ճլացին պէս՝ գովեստը եսուէն հասցընելու ես • խել-
քերնուն կոլէն գովելի բան մըլ չի գըտնեսիր՝
ձեռքդ բանած աղխոր բաներուն գանէ կըլնաս
գովել : Եւ յիրաւի անոնց ինքնասիրութենէն մեծ
նախատինք ըրած կըլլաս՝ թէ որ անանկ կարծիք
ընել ցըցընես թէ բոլոր ձարտարութիւններուն միայն
սանուկ են որ ալէկ տեղէն կը շիտակեն • վայելուչ ձե-
ւովմըլ տուր կուտան • հովանոցը (եէլբաղէն) ալէկ
կը բռնեն և շնորհքով գործ կածեն • հագուստ տեղը
գայնէ կը հագան • և այլն •

Աւելի աշխուժութիւն և մարդավարութիւն ցը-
ցընել ուզողմարդիկ՝ կանանց հետ խօսելու ըլլան

նէ , քիչմը կամաց կը խօսին • այնպէս յատկապէս բարեկամաբար ձայներնին ցածցնելու պէտ չէ • Հրամանքնիդ ըսելով կը խօսին • եղբայր ունենան այն կրնիկները՝ որ աստիճանով խօսուելիքն ալ վար ըլլան , խօսակիները անունց կրնոջ քրոջը քոյրը Դու չեն ըսեր • և մինակ լոկ աւագանի անուններին չեն տար • յարգութեան կամ բարեկամութեան նշան բառը մը նալ կը խառնեն հետը :

Որովհետև կանանց գլխաւոր առաքինութիւն կը սեպվին համեստութիւն , գուռ , փուխրտութիւն և հաւատարմութիւն , և անոնց նայվածքներուն վրան անմեղութիւն մը պիտի երևի , երեսնին աչքնին պիտի սեանըվի , և բոլոր անձին շարժմունքը շնորհքով և վայելչութեամբ պիտի ըլլայ • ուստի հեռուէն անունք ամբէցնելու խօսք խօսիս , կամ անունք առաքինութիւն չունեցողի տեղ բերնածդ պէս վարվիս , կամ միայն երկար մարդոց հաւնարձակելու խաղեր խաղալու հրաւիրես զանունքնէ՝ անքաղաքավար և կոպիտ մարդ եղած կըլլաս :

Մխոքըս այն չէ որ՝ աչքն խաղ և կատակ (շահայ) անքաղաքավարութեան և կոպտութեան կարգ դնեմ • այնպէս գիտեմ որ Կալատէա իր հովիւին եաւէն լանձար կը նետէր , բայց ինքնալ շուտմը ուռի ծառերուն (սէօյլուտներուն) եաւէն կը պահվէր • Թէպէտ կուզեր ալ որ հովիւը զինքը տեսնայ • գուցէ այս գործըս հովիւին կայնէ ըսելէր : Քաղաքավարութիւնը կը պահանջէ որ՝ այն խաղը և կատակն ալ տեսակ մը պատիւ և յարգութի տալ

ըլլայ կնոջ։ Սօֆիա և Էմիլ իրարու հետ վազելու (եառըշ) ելած տեսնելին՝ Էմիլ կը թողու որ Սօֆիա առաջ ձամբա ելլէ, անկէց եռքը վազելով եւեէն կը հասնի, կամաց մը կը գրկէ և երթալու նպատակնին կը տանի՝ թեթևուկ թռչուն մը պէս գետինը կը դնէ և կը պօռայ, Սօֆիա յաղթեց, այն առաջ հասաւ։ Այս հանդէսին իրեն ծնողքն ալ կը գըտնըվին, որ տեսնելով ժպտել կըսկըսին։

Այս լսածներուս հետ համեմատէ այն լուրը եբլիտասարդը, որ ոչ ձեռքը եսլին և ոչ ալ ձեռքը գրպանը (ձէպը), գլուխը մնկած, նայվածքը համարձակ, ոչ մեծ յաղթութենէ մը փառաք եւ պարձանք պէս քովէն կանցնի, կինը ամենևին չի ճանչցած ալ ըլլայնէ՝ վարմունքը այս է։ Ասոր հետ բաղդատէ Լօմպարտացւոց Աւդալինդա թագաւորին քաղաքավարութիւնը, որ իրեն նշանածը Թէոդոլինտան տեսնել ուզելով՝ որ մինչև այն ատենը իրար չէին ճանչցեր, դեսպանի անունով և հանդերձով անոր եղած տեղը գնաց։ Այն ժամանակվան սովորութեանը վրայ աղջիկը ասոր կաթ տալ խմելու, կերպարանեալ դեսպանը կաթին գաւաթը եւ տալն ալքէն՝ կամաց մը աղջկան մատը սեմեց, եռքը մարդ չի տեսած իր ձեռքը պագաւ, որպէս թէ աղջկանը ձեռքին դպաւ։ Առաջին պատմածներնուս ըրածը՝ կանանց նախատինք է, ասոր ըրածը՝ պատիւ և յարգութիւն է։ Քառանքներըը՝ որ հին քառասըղներուն մէկ կեղնէն, այս կերպ պատիւները տեղը պահելու և ըրթութեանց

առաջը առնելու համար՝ կնիկ մարդուն նախատինք ընող մարդը իրենց հատարակաց զբօսարաններըը և ժողվված տեղերնին չէին ընդուներ։

Ասանկ յարգութիւնը տեսնելով՝ կանայք ալ իրենց յարգը կը ճանչնան • կըսկըսին՝ թէ որ բարոյական անկատարութիւնն մը ունինին՝ ինկ դի ձգել • կուզեն առաքինութեամբ զիրենք աւելի սիրելի ընել • և իրենց դիւրազգած սրտին մէջ ամէն առաքինութիւն սերմանուած ալ ունին։ Ուսոի փիւէնցայի ինկ երգիծաբան բանաստեղծ մը չէ թէ միայն անիրաւ և կոպիտ երևցաւ, այլև իր դիտաւորութեանն ալ չի հասաւ, որ է պախարակելով մարդուն վարքը ուղղել, երբ որ ըսաւ • ||Կընիկ մարդիկ՝ գէշ ազգ, որ «խաբէութիւնը իրենց բնութիւն եղած է||• և աւելի տեղ մը նայ կըսէ • ||Կընիկ մարդոց առաքինութիւնն ալ մոլութիւն է||։ Ասիկայ մարդկային բնութիւնը պարապ տեղը վար կը զարնէ • աղէկցընելը ձեռքէն չի գար • և երբ որ մըրի մարդու մը՝ մոլութիւնը քեզի բնութիւն եղեր ըսեանէ՝ անոր ինքը զինք ապրատցընելու պատճառ մը տրված կըլլաս • կամքը չես կրնար կոտրել։

Զափահաս աղջիկներուն ականջը կարգելու ձայն հասցընել, երբ որ իրաւ իրաւ կարգելու ժ կամք կայ և ժ դիւրութիւն, պարապ տեղը անոնց հանգիստը ավրել է, որով դուն քեզ անոնց աւելի կընես, որ կըսկըսին քեզի անապատած և բարբարոս և խաբեբայ ըսել • և խելացի մարդիկ ալ այս ըսածներուն կատարեալ իրաւունք կուտան։

Ինկլիզեան Եղիսաբեթ Թագուհին ու Աքօսթայն

Մարիամ Թագուհին գեղեցկուհեանը կը նախանձէր, օր մը Մարիամ Թագուհին կուզէն նայեն եկողներուն հարցուց, մեր երկուքիս մէջը աչքի ելլել գեղեցիկ կերևի։ Դեսպանը որ ուշ դարձիլ կուզէր և ուշ սրտել՝ աղէկ ճարտարութեամբ պատասխան տուաւ. Ձեր վեհափառութիւնը՝ Ինկլիզեսայի կանանց ամէնէն գեղեցիկն է, Մարիամ Թագուհին ալ՝ Ընքօձիայի կանանց ամէնէն գեղեցիկն է։ Ասկէց կը հասկընանք որ՝ քանի մը կին մէկ տեղ գտնուելու ըլլան նէ՝ միայն մէկը աղէկ համարելու նշաններով ուրիշներուն նաթեւմնայի պատճառ ըլլալ չըլլար. ամէն մէկը անանկ կերպով մը գովելու է որ մէյ մէկ բանի մէջ անհամեմատ եղած ըլլան. և իրարու վրայ ուր բաներն չեն նախանձիր նէ՝ անկից կըլնաս յատկապէս գովել։

Ջգայմունքներու վրայ երկար մարդոց մէջաւ վէճ ըլլայնէ՝ արդարութիւնն ու քաղաքավարութիւնը կը պահանջէ որ՝ կընիկ մարդոց տրված վճիռն հաւանութիւն տրուի. քանզի առանկ բաներուն մէջ անոնց դատումը՝ մերինէն բարակ և ապահով է. կըսնամաս ըսել որ անսխալ է։

Վէճը ինչ բանի վրայ ըլլայնէ ըլլայ, բարուց չի պրպտին նէ, յաղթութիւնը կանանց տուր. անոնց խօսքը եղած թող ըլլայ. դուն անոր յաղթած մի՛ ըլլար՝ որ ուրիշներու առաջ չամլչցնես անիկայ։ Քէչմը անցնինէ՝ երեսիդ երեսնց սխալը կը ցանցնան. և երկին շնորհակալ ըլլալու պատճառն կըլնայ քեզի՝ որ իր կարծիքին սխալ ըլլալը վարդե-

տուԹիւնով հասկըցուցկը , և ուրիշին առաջը չի
խայտառակեցկը ։

Կանանց մէջ եղած պէս պէս սովորուԹիւննե-
րուն նայելով՝ Եւրոպացիք ուր որ երԹանի Թէ
ժուռ գալու , Թէ հայկերուԹի Թէ Թէադրօ՝ կամ
մէկի մը տուն տեսուԹեան , միշտ կանայք հետերնին
կը տանին ։ և այս բանիս իրաւունք ունին ։ քանզի
Թէպէտ իրենք մինակ ընկերուԹեան զուարճուԹիւն
մը չեն տար , բայց սկսած ընկերուԹիւնը կը հոգե-
ւորեն և կը շարունակեն ։ ուստի բանաստեղծը կը-
սէ ։ ‖ Մի՛ կարծեր որ Քսենոկրատան՝ որ անաչառ
“ և խիստ բարքմը ունի , կանայք ճարտարախօս
“ հանդիսարանէն դուրս կը հանէ ։ քանզի զուար-
“ ճուԹիւնը Թէ որ միշտ ծանր ըլլայնէ՝ համը կը
“ փախչի ։ և բարեկամաց հետ խօսակցուԹիւը առանց
“ անոնց սաղ և ծանր կուգայ ։ ինչպէս ըսեր՝ ա-
“ ռանց քարի ոսկի մաներ , կամ առանց ծալկի
“ պարտէզ , կամ առանց աստղի երկինք ‖ ։ Ուստի
Յունաստան երբ որ երկրին օրէնքը և սովորուԹիւը
անանկ կուզէր որ՝ կընիկ մարդիկ իրենց կանանոցին
(հարէմին) մէջը գոցված մնան , բոզերուն արձան
կը կանգնէին ։ և մարդիկ անանկ մէկ մեծուԹեան մը
սկսան որ՝ անունը տալու ալ մարդ կամըչնայ ։ Աբե-
ւելեան երկիրներն ալ՝ որ կընիկ մարդոց տեղը
միշտ երիկ մարդոց տեղէն զատ է , սեղանին ալ մէկ
չէ , ամէնուն սիրտը մէկ անտանելի ձանձրուԹիւն մը
տիրած է ։ Ասոնց հակառակ՝ հին Կիլիկիացիները ,
որ անանկ խելացի ազգ մը նէին որ Պղատոն ալ զա-

նունք կը գովէր , կանանց պատիւ ընելու համար
երեսնց մէջ օրէնք դրած ունէին որ ամէն հասարա-
կաց հայկերութիւն՝ սեղանին գլխաւոր տեղը նըս-
տողը կին մը ըլլալու է : Կերակուրին աղէկ կըտոր-
ները անկաց կընուէր , և պատերազմի մէջ քաջու-
թեամբ անուանի եղողներուն պատիւ կընէր , կամ
քաղաքական գործոց մէջ աղէկ և իմաստուն խոր-
հուրդ տալով՝ հայրենեացը օգուտ ընողը կը մեծա-
րէր : Այս պատուաւոր յարգութիւնը նախանձ
բերելու տեղ մէկ ջանքմը կը բերէր , որով ամէնն ալ
ատանկ պատուոյ արժանի ըլլալու կը ջանային :
Եւրոպա Քաւալիէռներուն ատենը * զինավարժու-
թեան հանդէս (սիլահ օյունու) եղած ժամանակը
պատաւոր կընիկ մարդիկ էին . ուժով եղողին ատունք
կուտային պսակը և վարձքը : Մալթա կղզին՝ որ
մինչև հիմա իրար սպանելու համար զինավարժու-
թեան կը հրաւիրեն , կը պարտաւորին զէնքերնին
ձգել և հաշտիլ կըռուելու մարդիկը , թէ որ կամ
քահանայմը կամ ասպետ (քավալիէռ) մը կամ կին

ծո : * Եւրոպա մանր մանր իշխանութեու ձեռք
բաժնըված ատենը՝ Թագաւորներուն ուժը չէր
օգտեր ամէն եղած անկարգութիւնները զսպել .
տեղ տեղ իրենց ուժին ապաւինող բարեսիրտ
մարդիկ ելան հասարակութեան օգնելու . և միշտ
ձիով պտըտելնուն համար Քաւալիէռ ըսվեցան ,
որ ձիաւոր ըսել է : Եօքը ատունք վերցան , ա-
նոնցմէն միայն պատուոյ անուն մնաց :

մը այնպէս պատուէրը խրկէ։ Գահանային խօսքը կանգնի բարոյականի համար, աստեղինը՝ պատուոյ վերաբերեալ բաները սղէկ ճանչնալուն համար։ և կընիկ մարդուն՝ վայելչութեան կանոնները գիտնալուն համար։

ԳԼՈՒԽ Գ

Բարեկամաց հետ վարվելու կերպ։

1։ ԲԱՐԵԿԱՄՈՒԹԵԱՆ ԷՈՒԹԻՒՆԸ ԻՆՉ Է

Բարեկամութեան հիմն է կարծեաց և փափաքանաց իրարու նման ըլլալը, և իրար յարգել և իրարու հաւատարմութիւն ունենալը։

Բարեկամութիւնը հաստատելու կամ քակվելու, զրանալու կամ ոկսպանալու, տաքնալու կամ պաղելու պատճառ՝ այս լսած չորս բանիս վրայօք պատահած փոփոխութիւններն են։

1։ Կարծեաց և փափաքանաց նմանութիւնը՝ երբեմն առն բանի մէջ կըլլայ, երբեմն միայն մէկ քանի բանի։ Իրար յարգելնին զրաւոր ըլլալու առեն՝ քանի մը կարծիքի իրարու չհ յարմարիլ, մէկ երկու տեսակ բան միկը ուզել միկը չուզել,

բարեկամութիւնը չեն կըրնար քակել: Օձիանի բա-
նաստեղծութենէ ալ գօնալ և գուքուլին իրարու
բարեկամ են. և թէպէտ գօնալ՝ միշտ խաղաղութիւն
և հաշտութիւն ընել կուզէ. գուքուլին՝ պատե-
րազմէ ետ կենալու չուզեր, բայց միշտ նրան կը յար-
գեն, իրարու հաւատարմութիւն ունին, և գօնալ
թէպէտ խաղաղութիւն կուզէ, բայց պատերազմի
ալ ընկերութենէ քովէն չի զատուիր. սիրով անոր
օգնութեան կը հասնի:

2. Մարդ չի կրնար ուրանալ որ՝ իրարու հա-
կառակ բնութիւն ունեցող մարդոց հետ չի կրնար
բարեկամութիւն ըլլալ. ակնարկելէ՝ երկան չի քը-
շեր: Այս հակառակութիւնը միշտ տարբերութենէ
չի գար, երբեմն չափազանց նմանութենէ ալ կրնայ:

Ըսենք որ երկու հոգի ըլլան, երկուքն ալ դի-
տատրգիս (Թիմիդ), յաւկոս (Հօրքէլի), իրարու
դէմ խօսուլ, ատանք երկուքը երկար ատեն իրարու
բարեկամ չեն կրնար ըլլալ, իրարու հաւատարմու-
թիւն չեն կրնար ունենալ. իրենց բարեկամ կուզեն
անուշ ու հեզաբարոյ ու խօսք մտիկ ընող ու խաղաղա-
սէր մարդ մը, անոր հետ ալէկ բարեկամ կըլլան: *

ծա: * Ըսուհետև բարեկամը իր բարեկամին խա-
թերը համար իր օգուտը մէկ դի պիտի ձգէ, և
ամէն մտերմութեան հիմը՝ մարդոց իր առանձին
օգուտը ուրիշին օգուտէն վեր բռնելէ, ուստի
դէշ մարդոց մէջ բարեկամութիւն ըլլալը անհը-
նար է, մէկը ալէկ և առաքինի ըլլայն կըլլայ:

3 • Բարեկամութիւնը՝ խռովութեան առեն աւելի զօրաւոր կըլլայ՝ քան թէ խաղաղութե առեն։ Երբ որ հասարակաց վտանգի առեն կառավարութե ուժը չօգտէր քաղաքացիները պաշտպանելու, քաղաքայիք իրենք զիրենք պաշտպանելու կելլեն, ուժի կողմանէ իրարու ընկեր և օգնական կըլլան։ Վրանէն հասած մըրիկէն անվնաս ազատելու փափաքը շատ մարդ իրարու բարեկամ կընէ։ Հասարակութեան վտանգը վերցնուր, սէրութիւնը թող ուժով պաշտպանէ ժողովուրդը • այն առեն կը տեսնես որ՝ շատ բարեկամներ իրարմէ կը վտռվին, կամ ջնջելունին պարտութիւն մըտնել կըսկըսի։ Ասոր (Եւրոպայի մէջ) հնմանկվան առենըս բարեկամութիւնը և մտերմութիւնը անցած առեններուէն տկար և քիչ ըլլալը՝ հասարակաց բարուց ավրվիլը չի ցըցընել • կառավարութեան հանգիստ և ապահով ըլլալուն նշան է։ *

ծա։ * Աւելի շիտակ կըլլայ ըսելը որ՝ բարեկամութիւնը առաջկուց ստոյգ չըլլալը կը ցըցընէ։ Մարդ տկար եղած առենը՝ իրեն քով գըտնըվելու համար զինուորի մը աւուրչէք կուտայ • վախտ տեղ չի մնար՝ զինուորը կը ձանձրէ։ Առանկ բարեկամութիւնն ալ ասոր պէս է • միայն այս տարբերութիւնը ունի որ՝ բարեկամին կարօտ եղած առենը աւուրչէք չի տըրվիր։ Բարեկամութիւնը բարոյական բան է • և ճշմարիտ տրամաբանութե սկզբունքներուէն ազէկ բարոյական կանոն չելլիր։

Երևտասարդութեան առեն բարեկամութիւն-
ները սովորաբար աւելի տաքութիւն կունենան,
բայց քիչ կը քըշեն. քանզի ցանկութիւններն ալ
այն առեն թէպէտ զօրաւոր են՝ բայց անհաստատ:

4. Մարդուն գլուխ փորձութիւն եկած ա-
ռեննաւ կըրնայ բարեկաններըը պահել. մանաւանդ
թէ որ եկած ձախորդութիւնը՝ քաջութեամբ տանի
նէ. բայց ամօթ գործի մը մէջ գըտնըվելով՝ հասա-
րակաց առաջը յարգը կորսընցընէ նէ, այն առեն
կը մնայ մինակ առանց բարեկամի: Իմաստուն մար-
դիկ՝ թէ որ իրարու չեն նախանձիրնէ, բարեկա-
մութիւնին ամուր և հաստատուն կըլլայ. քանզի
իրար շատ կը յարգեն. և յարգութեան պատճառն
ալ փոփոխական բանը չէ: Կրնայ մարդ մեծ
պակասութիւններ ունեցած ինքնալ բարեկամ ու-
նենալ, թէ որ մեծ աչքութիւններ ալ ունենալով՝
հասարակութեան առաջը և իրարու աչքին յարգի
եղած են նէ:

5. Քանի՛ որ մէկ մարդը իշխանութե հասնի
և իշխանութիւնը մեծցընէ՝ այնքան բարեկամ կը
կորսընցընէ. քանզի ասոնց ոըքան պատիւը շատնայ
նէ՝ մոեցութիւնը և հաստատմութիւնը այնքան
կը պակսի: Ասկէց զատ՝ ատելիքանը մեծցընող մար-
դը կամ հպարտութիւն կըտանայ, կամ հպարտ
կերևի. և ատիկայալ բարեկամութեան շատ հա-
կառակ է:

6. Բարեկամաց մէջ եղած դիւրազգացութիւնը՝
մեծի բարեկամաց անձին վրայ չըլլալու, ինչ բան որ

ուղղակի կամ անուղղակի բարեկամին է նէ՝ անոր ա-
մէնուն ալ կը տարածէ. ուստի մեր բարեկամին ու-
նեցած ինչքը, պաուլը, կեանքը, կինը, աղայքը,
ծառայները, ատոնք ամէնը մէկ բարեկամութեան
կապն տակ կը մըտնեն. ամէնն ալ մեզի սիրելի կըլ-
լան. մէկը ատոնց մէկին դըպչինէ՝ քուն լսկ մեր
բարեկամին անձին դպածն պէս կը պաշտպանեմք:
Բարեկամին վերաբերեալ բաներուն վրայ սէր չու-
նենալը՝ բարեկամութիւնը վերջացած՝ կամ գոնէ
պալած ըլլալու նշան է:

Ը. Երբ որ մէկ բարեկամին մը բարուց մէջ փոփո-
խութիւն մըտնէ, շտկութեան կամ նենգա-
ւորութեան պակսի, և երբեն խիստ սիրելիները մատ-
նէ, շատ կընեղանայ սիրտերնիս. անիկայ տղէկ
կարծած կամ անոր տղէկութեանը վրայ յոյս ունե-
ցած աւեննիս այնքան չէնինք զուարճութիւն զգար:
Եւ որովհետև մեզի անանկ կուգայ որ՝ բարեկամ
ընելու մարդերնիս տղէկ չէնք կըրցեր ընտրելու՝
հասարակութիւնը մեզ պիտի մեղադրէ. անկէց ալ
կը վախնանք որ երկուքիս միտքը մէկ չի կարծըլլի,
ուստի շատ անգամ ուրիշներուն առաջ՝ մեր բարեկա-
մը մենք կըսկըսինք բամբասել և ըրած գեշութիւնը՝
ուրիշներուն պատմել: Ինձի անանկ կուգայ որ՝
այնքան շըշընկոց հանել պէտք չէ. որ մեր պըզտիկ
ինալը՝ ուրիշին բարուց գեշնալէն աւելի մեր բար-
կութեանը պատճառ չեր պիտի: Այլև աւելորդ
անանկ մէկ կինք մընէ որ՝ ունեցողին էվ տղէկ
ներելութիւն կուտայ, շատ անգամ ալ ակնդետները

յարգութիւն և մտերմութիւն և հոգևոր ոլոտակ։

Բ. Մէկ գործոյ մէջ գլուխ բերելը, շատ անգամ մէկ տեղ հայ ուտելը, ընտրութեան և ախորժակի համեմատ գալը, մէկ ընտրութեան մէջ սովորաբար մէկ տեղ գլուխ բերելը, շահու և շատ անգամ գէշ բնութեան և սովորութեան ալ ընկեր ըլլալը կուտան քեզի ծանօթներ, պատահաբոյժներ (տալքաւոքներ), ընկերներ, մտերութեան գործակիցներ, բայց բարեկամ վաստկցնելու առնք չեն օգտեր։ Ա՛յն ընկերական մանր մունր ժողովականները, որոնց հլու են արուսքին գործքերու մէջ իրարու համեստ և նման գալ, բնական բաներու սպասաւորութիւններ որ կըլլան ու կանցնին, երկար չեն քըշեր, առանկ միութիւնները ինչպէս կը կազմվին՝ անանկ ալ կը քակվին, (և առանկ են խահվէին և ռեսթանէն վաստկված բարեկամները)։ առնք քու ճշմարիտ բարեկամութեան կապէն շատ տարբեր են։ բարեկամութեան կապը և հաստատութիւն տուողն են յարգութիւն և մտերմութիւն և հոգևոր ոլոտակ։

2 • ԽԱՐԵԿԱՄՈՒԹԵԱՆ ՕԳՈՒՏՆԵՐԸ

1 • Վշեզի հետ անտարբեր կերպով տեսութիւն ընող մարդուն հոգը չէ՝ որ վրաղ պակասութիւնը տեսանէ՝ քեզի խմացընէ • չարասիրտ ըլլայ՝ վրաղ կը խնդայ • և այն պակասութիւնը միշտ վրաղ ինայ տէյի քեզ կը գովէ ալ։ Մինչ բարեկամ մարդ կըընայ քեզի պակասութիւնդ ճանչցընել առանց խաթերըդ դըպչելու • և համբերող բարեկամութիւնով քեզ շինակել՝ այն անկատարութիւնը վրայէդ վերցընելով։

2 • Մեր անձնական ուժը՝ մեր վիճակը փոխելու կարողութիւն ունեցող բոլոր արտաքին ուժերուն հետ համեմատելով՝ մեր սրտին մէջ խորունկ և անորոշ մի վախ մը կ'իմանանք։ Բարեկամ մը ունենալը՝ կըռնակ ունենալ ըսել է • անանկ ուժ մըն է որ՝ դըրսէն մեզի օգնութեան կը հասնի տէյի յուսալով՝ մեր վախը կը քիչնայ։ Եւ երբ մեզի օգուտ մը չընել ալնէ՝ մենք գիտնալով որ պէտք եղած աւեղը մեզի օգնութեան հասնելու պատրաստ է, միայն այս մըտածմունքը մեզի զուարճութիւն մը և ուժ մը կուտայ։ Մէկ Ակնթարկ մը (թաթար ապգէն մէկ մը) մեծ իշխանի մը աղջիկ առնել ուզելով ըսաւ • ||Աղջիկըդ ուզողներուն առջեն զօրաւորը «ես եմ • որ թէպէտ անունդ ունիմք տէյի պարծեն- «ցածներուն չափ հարստութիւն չունիմ, բայց

«հաւատարիմ բարեկամ շատ ունիմ։

3. Մարդոյ պինտ զօրաւոր պիտոյքներուն
ռկան է՝ իրեն մըտքին ռջի բաները աոանց ծածկե-
լու յայտնելու և խօսելու համար մարդ մը ունենալ։
Երբեմն միտքը դրած բանը գլուխ հանելու համար՝
խորհուրդ հարցնելու և խելք տրվելու կարօտ է.
երբեմն ըրած լսմնցուցած բաներուն հաւնողական
ես ըրեր ըսողը կուզէ. անտարբեր կամ իրեն
Թշնամի մարդոցմէն աոանց հիչ ռկը գլտնելու յոյս
չունի։ Մարդուն ռկը քաղաքական պաշտօն մը
հասնելով՝ խելացի բարեկամին ռկուն հարցուց,
թէ ինչ ձամբայ բռնէ որ իր պաշտօնին ռջը երես
ձերմըկցընէ. բարեկամը պատասխան տրվաւ. Թո՛ղ
որ բարեկամներըդ քեզի խրատ տան։ Թշնամինե-
րէն շատ անգամ միտս տեսած ըլլալով՝ բարեկամին
սիրտը ռկ ապահով նաւահանգիստ մը պէս կը
գլտնէ. այն տեղ միայն կրնայ հանգչիլ աոանց
վախնալու։ Երբեմն բարեկամ մը կուզէ որ հաւա-
տարմաբար անոր հետը ըլլալիքներուն վրայ խօսի.
որովհետև ըլլալիքը՝ անկն մարդու գլուխ հաւասար
կուգայ. երբեմն ռկէ անիրաւութիւն մը և զրկանք
մը տեսած ըլլալով՝ վրէժխնդիր ըլլալու դատաւոր
մը կուզէ. և մարդ չկայ որ ռկէ մը ընելիք գանգատ
չունենայ։ Կուզէ խօսիլ գործոյը յաջողութեանը
վրայ, որով իրեն աչքընկատութիւնը կը հասկըցընէ.
շատ անգամ գլխուն եկած փորձանքները պատմէ.
որպէս թէ ազատարար խարխոխ (ճանկռտիչ թռչուն
տեսակ) մը բընտռտելով։ Իր բարեկամին ունեցած

յոյսը՝ անոր զուարճալի մէկ տեսարանը կըլլայ, սիրտը կը հանգչի. բարեկամին բռնած ճամբան կըրնայ իրեն կանոն ընդունել, և ինքն ալ այն ճամբուըը երթալ աներկիւղ։ Գաղափարնին ազատ համարձակ իրարու հաղորդելով գլխընուն եկած վտանգներուն և փորձութիւններուն ալ խօսքը կըլլայ, և երկուքին պատմածներուն ալ գաղափարը աչքերնուն առաջը կուգայ. և այն վտանգէն անվնաս երկուքն ալ ազատած ըլլալով՝ երկուքին հաւատարմացած ուրախութիւնը երկուքը մէկ անձի պէս կը վայելեն։

4. Երբ որ մեր բարեկամը մեր անձին մէկ կըտորին պէս սեպենք նէ՝ իրարու ստացուածքն ալ հարակից կըլլան. մէկը ինչը որ ունի՝ մէկալն ալ նոյնը ունեցած կըլլայ. և մէկուն բանը պէտք եղած առեն՝ առանց ուղէն եվէլ կը վատրկի. քանզի կրկին զուարճութիւն կունենայ. մէկը որ իր բարեկամին բանը ըլլալով զուարճանալուն ինքն ալ հաղորդ է. և երկրորդ՝ բարեկամին պէտքին գըտնըվելն ալ իրեն զատ մէկ զուարճութիւն մը կը բերէ, որ ասկից բարեկամը չունի։ Եւդամիպաս Կորընթացին՝ երկու բարեկամ ունէր. մէկն էր Քարխէդոս Սիկիոնացին, և միւսը Արեդէոս Կորընթացին։ Ինքը աղքատ մարդ մընէր. մեռնելու առեն՝ իր բարեկամներուն հարուստ ըլլալը գիտնալով՝ սահմանք կըտակը ըրաւ. ||Արեդիոսի կը «յանձնեմ մայրըս նայիլ և անուշցնել և ծերու«թեան օրերը հանգիստ անցընելտալ. Քարխէ-

իր աղջկանը օժիտ տրվաւ, երկու տաղանդ ու կէսը
ալ Եւդամիդասին աղջկանը։ Եւ երկու աղջկա-
նը հարանիք մէկ օրը կատարեց։ Այս պատմութեա
չի հաւատացողը՝ բարեկամութիւնը ինչ ըսել ըլ-
լալը աչքի մը պիտի չի գիտնայ կըսեմ։

3. ԲԱՐԵԿԱՄԱՑ ՊԱՐՏԱԿԱՆՈՒԹԻՒՆՆԵՐԸ

Պէտք եղած աեղը բարեկամին օգնութե հաս-
նիլ, բայց լուկ խօսքով չէ. ձախորդութեմը հան-
նէ մխիթարել, բայց յուրտ և անհամ խօսքերով
չէ. պատիւը պաշտպանել՝ բայց թշնամիները աեղի
բարբառելով չէ, ուրիշին աեաջը անոր պակասու-

Թիւններըը և անկատարութիւններըը գոյել, բայց
եւքը բարեկամաբար առանց կծու և դըպչուկ խօս-
քերու իրենց յայտնելով. բարեկամութեան գլխա-
ւոր պայմանութիւններըը ասոնք են: Փոխիոն
զօրապետը՝ Անդիպատոս Թագաւորին կըսէր.
դուն զիս միանգամայն հէմ բարեկամ՝ հէմ շոշո-
քորդող չես կրնար ունենալ:

Խընդիր մը կայ որ՝ բարեկամաց մէջ լուսաւոր ծա-
ծուկ բան ըլլալու է մի: Բարեկամը իր բարեկա-
մին հետ սարբերութիւն չունի՝ և երկուքը մէկ
մարդ են ըսուներըը՝ սոր պատասխան կուտան թէ
ըլլալու չէ: Օգտակարը միայն իրենց կանոն ըլու-
նողներըը՝ ըլլալու է կըսեն: Եւ յայտնի է որ՝ առն
բան և խորհուրդ բարեկամի չի զլուխիր. ինչպէս են

1. Այն խօսքերըը որ կամ մեզի համար կամ ա-
նոր համար լսած եմք, և ինքը լսելով սիրտը պի-
տի կոտրի. և օգուտը պիտի չըլլայ: Բայց թէ որ
օգուտ ըլլալու բան էնէ՝ սիրտ կոտրող և ցաւ ոլ-
վող ըլլայ ալնէ՝ իմացընելու պարտականութիւն
կայ: Ըսենք թէ գէշ խօսքեր կը զլուխվի քեզի հա-
մար, և այն խօսքերըը սրտելը դիւրին է քեզի. բա-
րեկամդ ալ կրնայ սրտել. բարեկամըդ լսելով պար-
տական չէ քեզի իմացընելու, որ սիրտըդ չի ցաւի:
Ինքը չի կրնար ատել. քեզի ալ չիմացընէր. այդ
բարեկամըդ անմիտ է և անխելք, միտքը տկար է, և
քու պատուդդ անարգութիւն եկեր է՝ չէ եկեր,
անոր հոգը չէ: Քանզի մէկ խօսքը նոր տարածել
ըսկըսած ժամանակը կըտրելը և առաջը առնելը

պնուրին է. մեկ անգամ մը բերնէ բերան լինալ տա-
րածվելէն ետքը շատ չժուռալին, և գրեթէ անկա-
րելի կըլլայ։

2. Ձեռք կըլլար մեր բարեկամին յայտնել նա
և ուրիշի մը համար խորհուրդ տէյի լըսածնիս, որ
մեզի ըսողը մեր հաւատարիմ խորհրդատվահութեը
հաւատալով մեզի յանձնեց. և թէ որ բարեկամիդ
ըսեսնէ՝ հնար է որ այն ալ ուրիշի մը ըսէ. և ա-
սանկով բերնէ բերան անցնելով հրատարակվի։

Բուսպիոս Սիրոս բանաստեղծին ըսված խրատը՝
որ կըսէ թէ «Բարեկամիդ հետ անանկ վարվէ,
որպէս թէ ետքը կըլլայ քեզի թշնամի ըլլալ»։
բարեկամութենէ օտար խրատ մըն է։ Կըսվի որ
մարդը սանն առեն մէկ մըտքի վրայ չի կենար. մէկ
վէճ (խոտիա) մը, մէկ յաւտում (կիւճէնմիշ ըլլալ)
մը, բարկութիւնը, երբեմն սուկ կասկածն ալ
բաւական կըլլան որ՝ բարեկամութենէ թշնամութի
անցնըվի, մէկը յարգելի էրէն՝ անիկայ սկսինք մար-
դու տեղ չի դնել. սէր ունեցած էրէն՝ քէն պա-
հենք մեր սրտին մէջ անոր դէմ։ Շատը կան որ
բարեկամ էրէն՝ իրենց հաւատացած խորհուրդըդ
ծածուկ կը պահեն հաւատարմաբար. ավըրվածիդ
պես քու անունըդ լստըկի մը ընելու և իրենք երես
ելլելու գործիք մը կընեն քուկին անունդ հաւատա-
ցած խորհուրդըդ։

Այս խրատը երևոտասարդաց կըլլայ օգտակար
ըլլալ. որ առանց խորհրդածութեան իրենց բարե-
կամ ընտրելով շատ անգամ բարեկամի գերեզմի

անուանը արժանի չեղող մարդոց խրճիք գիրքեր կը հաւաստան։ Ասկէց զատ բաներուս՝ Բուսաբնոյս Ս-րոսին տըված խրատը՝ բարեկամութիւնը քակող մէկ խրատ մըն է, որովհետեւ հաւատարմութիւնը կը վերցընէ, և հաւատարմութիւնը չի կրնար, կամ ամբողջ ըլլալու է՝ կամ հիչ ըլլալու չէ։ Թէ որ բարեկամիդ անանկ աչքով մըտի նայիս՝ որ կըրնայ օր մը քեզի թշնամի ըլլալ, ինչպէս կըրնաս քեզ խրատուլոյ կերպերուն դէմ դեղ ուզել անկէց, կամ գլխուդ եկած փորձութիւններուն միխիթարութիւն յուսալ, կամ քուկին թշնամիներուդ երեսըդ պատհած առենըդ ապատանի սեղմը գըտնել։ Ըմբռնանալ որ անոնց հաւատարմութեան ընելոյդ կը նայիս։ գլխուդ եկած փորձանքը լսեն նէ՝ քեզ կարհամարհեն և վրադ կը խնդան։ տկարութիւններդէդ և անկատարութիւններդէդ բան շահիլ կուզեն։ և խրատ ուզես նէ՝ անանկ խրատ մը կուտան որ՝ մըտիկ ընես նէ փախած խորխորատդ մէջը քու ոտքովըդ կ'իյնաս։ Մարդ առանկ կատկածներ ունենայնէ սրտին մէջը՝ բարեկամութիւն բառըդ կը հնոյ առարքեր և ոչինչ բաներուս վրայ։ Կեսար՝ որ քաջութիւնը չափ խելք ունէր, կըսէր։ Մէկ անգամ մեռնիլը՝ միշտ կատկածանօք ապրելէն աղէկ է։

Արաբացի բանաստեղծ մը կըսէ։ բարեկամը տեսնելը՝ առտուան շողն նման կուրախացընէ մարդուն սիրտը։ ուստի բարեկամին տանը ճամբուն վրայ չի նստիր որ խոտ բուսանի։ Այս ըսել է որ՝ բարեկամըդ հեռու է նէ՝ դիրդ ալ անպակաս ընելու է։

Մեր գլխուն եկած յաջողութիւնը կամ ձախողութիւնը օրսվը մեր բարեկամին չի յայտնելը կը ցըցընէ ու՝ մեր յաջողութիւնը լսեցնել մեզի ուրախակից չըլլալ, կամ խորհուրդովը մեզի օգնութիւն չի կըրնալ ընել ուժի կը կարծենք։

Մէկ ինկած բարեկամին մը տեսութեան երթալէն ետ կայնիլը կը ցըցընէ ու՝ անկայ մարդու տեղ դնելուդ համար հետը բարեկամ չէս եղեր, այլ անկէց տարվընալիքը մը ունենալուդ համար։ Պաշտօնի հասնելուդ հետ բարեկամութեան պըտըտալմանդուն մէկը՝ պաշտօնէ ինկած մէկ մեծի մը լսած հրապարակի մէջ քեզ բարեւելու չափ հարստութիւն չունիս։ Աստ հակառակ, Թրուակօ անուն պշնամի գտնալը՝ որ Ֆըռանսայի գլխաւոր պաշտօնատարը նէր, երբ որ պաշտօնէն ինկաւ նէ, այն առենը Վոլթէռ անուն բարեկամական գիր մը գըրեց և անուանը հըռչակեց*։ Սոկրատ ծերակուտէն վճռուիլը մըեխինէ (պալըըրանի Ջուր) խմած և մեռած օրը Խոկրատ ձարտասանը սուգի լաթով հրապարակ եկաւ։

Սովրաբար բարեկամ եղող մարդիկ այն թըռչուններուն կը նմանին՝ որ ձիւնը և սառը մօտեցած պէս լրենք կը հեռանան, գարնան առենը նորէն կըգան։

ծա։ * Վոլթէռ ալ շատ բարեկամութիւն ձանչցող մարդ մը չէր։ հին բարեկամներուն ամէնուն հետն ալ ավըրված և սատիկ թշնամի գտնուած էր։ Ինչպէս որ իր պատմութիւնը կը վկայէ։

Բարեկամն բան մը ուզելուն գլխաւոր կանոն և ջոկ պիտի ըլլայ արդարութիւնը և պատիւը: Այս երկուքիս մէկին դէմ չելլու բան ուզելը պիտի ուզէ՝ և ուշ մէկալը անոր կամացը պիտի զինջանի: ||Բարեկամներէն պարկեշտ և համեստ բաներ ուզելու է|| տէյի առած էր հին Հռովմայեցւոց մէջ: Ընդհանրապէս հասարակ (պայազի) բարեկամները, որ կամ իրենց օգտին համար՝ կամ այս ինչ մարդու հետ բարեկամեմ տէյի պարծենալու համար՝ կամ ընկերական դաշնադրութեան պէս բանալը մէկուն բարեկամ կըլլան, կուզեն որ բարեկամին իրենց խաթեր համար իրեն պատիւնալ աչքէ հանէ, ուրիշներու համար պէտք եղած արդարութիւնալ ուզէ տակ առնէ: Թէ որ դատաւոր ես նէ՝ կուզէ որ բարեկամութեան խաթեր համար արդարութիւնը ծռես. վկայ ես նէ՝ ճշմարտութիւնը ծածկես, սուտ խօսիս. պաշտօնի մը վրայ ես նէ՝ հասարակութեան օգուտը մէկդի ձգես: Ասանկ բարեկամներուն պակասութիւնը պէտք եղած է որ՝ առաքինութեան տեղ դնելով գովես. անիրաւ բանի ալ ձեռք զարնելու ըլլան նէ՝ իրենց կուսակից (թարաֆ) ըլլաս: Իրենց չի սիրած մարդը՝ գովելի բան մը ունի նէ, անոնց առաջը չես կրնար գովել. իրենց սիրած մարդուն ըրածն ամբան արդարութեան և պարկեշտութեան օրէնքներէն դուրս է նէ՝ չես կրնար պախարակել: Նոր գիրք մը ելաւ, և ինչը ծուռ և մոլորական խօսքեր կան, բայց դուն չես կրնար բան խօսիլ. քանզի հեղինակը բարեկամիդ բարեկամն է

կամ ազգականը կամ ծանօթը . և այլն : Կարճ ըսենք . սահմանք բարեկամնելուն կանոնը երեսից կարգն է և երեսից յօժարութիւնը , որ շատ անգամ արդար և համեստ բաներէն կը հեռանայ . ճշմարիտ և առաքինի բարեկամին կանոն պիտի ըլլայ համեստը և օրինաւորը :

Ուրիշ մէկ սահմանումնալ այս է որ՝ բարեկամիդ հրամայած գործըդ՝ անկէց տեսնելու օգուտիդ համեմատ վտանգ կամ աշխատութիւն ունենայ . օգուտըդ քիչ և աշխատութիւնը շատ ըլլայնէ՝ բարեկամըդ անանկ բանի խօթելը մեծ անքաղաքավարութիւնմընէ : Եւ այս երկու բանիս անմանութիւնը որքան մեծ ըլլայնէ՝ կոպտութիւնն ալ այնքան մեծ կըլլայ : Ըսածըս աղէկ հասկըցնելու համար այս պատմութիւնը միտքըս եկաւ : Գռանասայի առաջին Գռանչիակոս Թագաւորին օրը՝ պալատին մէջ առուծները երարու հետ կը կըռուէցընէին : Պալատէն՝ մէկ կինմը իր ձեռքի ձեռնոցը առուծներուն կըռվատած տեղը ձըգեց . Լօռժ անուն սպասեւումը ըսաւ որ՝ խաթերըս համար իջէր սա ձեռնոցը հնձի բեր : Լօռժ , որ գեղեցիկ երիտասարդ մըներ , սըրտոտ և քաղաքավար , բան չըսած հնձաւ վար . գնաց գազաններուն մէջէն ձեռնոցը առաւ եկաւ վեր , մէկ սրհամալհոտ նայվածքով մը նեռեց կինոջը երեսին , բանմը չըսած եռ դարձաւ . անկէց եռքը մէկմընալ այն կինոջը գըտնըված տեղը՝ այս սոպեսըս չէր հանդիպեր : Այս կինըս համարակութենէ ցըցընելու համար թէ ուրքան խաթըր

կը սեպվէր, և իր անունը զուգել տալու համար իր բարեկամին կեանքը վտանգի մէջ ձգեց։

Ո՛վ որ երեն բարեկամէն անանկ մէկ ծառայութիւն մը կուզէ՝ որ բարեկամին գաշտելու աշխատութիւնը շատ և երեն անկէց տեսնելու օգուտը քիչ է, այն մարդը անխոհեմ է։

Մօնթէնեը կուզէ որ՝ բարեկամոյ մէջ գործ ածուած լեզուն համարձակ ըլլայ, առատաստեաղ (բէտաէլի) չըլլայ։ Մոքէն անցածը ինչէ նէ՝ խօսքն ալ շինի շնոտակ անկեղծ նշանակէ։ կարեոր մէկ մարդ մը իր բարեկամին տանկ խօսքեր ըսեր։ պատճառ եւս։ Էլատ կը տեսնէս։ վախցեր ես։ և այլն։ Կըսէ որ՝ բարեկամութիւնը թէ որ դէմառէմ խօսելուծքի և վէճի մէջ ձգուշանալու և վախով խօսելու նէ՝ պէտք չէ ըսածին չափ ուժովցած չէ։ քանզի ինչպէս որ կիսիերտն կըսէ՝ իր դիմացինին ըսածը չի պատասխանելով և տուա չի հանելով վէճ ընելը անհնար է, և այն տեղը վէճ եղած չըլլար։ Իմ մտքս կը դըրդէ։ ըմա չի բարկացընել։ ինձի դէմ խօսելու համար տալիցընողին առաջը կերթամ։ անանկ մարդը իմ ուզածս է։ ճշմարտութեան դառը եւ խոքն ալ միսպէս բըռնած պիտի ըլլայ։ երկոքն ալ ճշմարտութիւնը իրենց կամքին և մտածումը հարմարցնելուն վէր պիտի բըռնեն։ Թշնամիս ալ կարենայ քանի մը անգամ գանելով յայտնել տալ ուրիշ պարծանք կը սեպի, թէ որ ես իմ յամառութիւնս յայտնեմ և ինձի դէմ ըսուցված պատճառները հաւանու-

«Թիւն տամ նէ։

Այս հեղինակիս կըսնանք պատասխան տալ որ՝ մէկ խօսք մը համարձակ ըլլալու համար հարկ չէ որ պէմինոզ ըլայ։ քաղաքավարական կերպով զըգուշացած ճշմարտութիւնը իր իրաւունքը չի կորսընցընէր։ Կըսես որ՝ մէկ եռանկիւն ձևի մը երեք անկիւնը մէկ տող առնելով՝ երկու ուղիղ անկիւնի հաւասար չեն։ Ես նոյն ժամային քեզի դէմ կը զըգուշեմ և կըսեմ որ սխալ է խօսքդ։ Թէ որ այն միջոցին քեզի նեղնամ ես ըսեմ նէ՝ իմ ըսած խօսքիս ճշմարտութեանը մէկ ելեւէջացոյց մը տրված կըլլայմ։ Այս նեղնալ ըսուը քեզի կը դըպչի, բայց մըտքիդ առնի զգուշութիւնը չի տալ իմ ըսածիս հաւանութիւն տալու։

4. ԽԱՐԵԿԱՄՈՒԹԵԱՆ ԴԷՄ ԱՆՓԱՂԱՓԱՍ ՎԱՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

1. Խարեկամայ մէջ վէր վար պիտի չըլայ՝ ամէնը մէկ աստիճան պիտի ըլլան տէյի պատճառելով՝ ուրուրա ծառայութիւն ցըցընելու վրայ հնարներ քաղաքավարական գործքերը մէկ դի ձգելը կատարութիւն է։

2. Խարեկամ մարդ է դիւրաթողի կըլնէ

ըսելով՝ տրված խօսքին վրայ չի կեցող մարդիկ ալ կըլլան։

3 • Բարեկամ է տէր՝ ուր պակասութիւնը տեսնէ նէ՝ կըծռա խօսքերով երեսին կուտայ, և ծառայի հետ վարուածի պէս կը վարուի հետը։

4 • Նոր բարեկամը հինէն վեր կը բըռնէ, և հին բարեկամէն խնայած բանը նորին ուզելով ուզելը կուտայ։

5 • Հիւանդ բարեկամին այցելութեան երթալը նորելուկ ուրախութիւն է որ տանք կընես. մինչև դուռը կերթան. ուրախութիւնը վրայ իրենց անուն ը և մականունը կը գրեն վերը հիւանդին կը խըրկեն, և իրենք դըռնեն ետ կը դառնան։ Ոմանք ալ առանկ թուղթը կը գրեն և ուրիշի մը հետ կը խըրկեն. առանկով հիւանդութեա գայած կը սեպվին։

6 • Երբեմն բարեկամին այս ինչ բանը մի՛ ընել տէր խրատ տրված առեննին՝ աւելի իրենց կամքը և յօժարութիւնը և ախորժակը կը նային, քան թէ ընկերութե ը ջ վայելուչ կամ անվայելուչ եղածը։

7 • Երբեմն դիտուածով եղած ախտերը ինչպէս ըլլալը հասկըցընել չեն ուզեր. ուսուն ուրիշը կը կարծէ որ մոռցըված է՝ և երեսը ծուռ նայիլ կըսկըսի. ուրիշը կը կարծէ որ իրեն խաթերը դպաւ՝ և կը պաղի. և առանկ բարեկամութիւնը կամաց կամաց կը թուլնայ, և երբեմն կը քակվի ալ։

8 • Անոնք որ խանութը գըռնըված ծախու բաներ ունին գէշը՝ բարեկամի համար կը պահեն, յուսալով որ բարեկամ ըլլալուն համար ուրիշը գէշը

ձի ձայնը՝ ինչպէս ըլլայնէ կը կըլլէ, կամ խաբվելը
մէկ սխալմունքը եղած կը սեպէ, և ինչպէս որ ըս-
լայ՝ վինքը չի բամբասեր, այս մըտքովս վարվող
մարդոյը բարեկամ ըսել չի վայլեր. բարեկամութիւն
ծախող ըսելու է:

ԿՈՒՐՈՍ Ը.

Ա ՚ր մարդոց հետ վարվելու կերպ:

Ասպէս իւրեն բնական հպարտութեամբը, և ե-
բեմն մէկ բանի մը սիրտը նեղացած ըլլալով կամ
բարկութիւն ունենալով՝ կըսկըսի իր իշխանութիւնը
տակը եղած մարդիկը նախատել, և գէշ ըսել:
Շատ խելք և յատուկ բարեպաշտութիւն պէտք է
այս բերմունքին և յօժարութեանս դէմ կենալու,
և ուրիշներուն ըրած սխալմունքը այդպարապելու
ձամբաները գըտնելու կամ նոյն իսկ գործոյն պա-
տագայներէն, կամ մարդկային բնութիւնը սխալական
է ըսելով:

Ուսոյն մեզնէ վարերուն հետ քաղաքավարական
կերպով վարվիլը՝ մանաւանդ երբ պարագայնե-
րուս ի՛ջ, շատ գովելի գործ մըն է: Զէզոքութիւն
կըսէ. Յիրաւի շատ զարմանալի է փիլիսոփային իրեն

«զօրացը հետ երած վարմունքը։ Թուրքին պա-
«տերազմին ալելուելեն ետքը չէ թէ զօրացը ծանր
«խօսք մը չե խօսիլ, այլ և առիթն հետալ քաղա-
«քականն կերպով և գովութեամբ կը խօսի։
«Հռոմեացոյ քաջերէն մին երբոր նե տար տեղը՝
«հազար կերպ գէշ և նախատական ե ծանր խօսք
«գուած էր զուցելու։ Բայց ֆինիկալ առանց կոշ
«կոտիկ կերպարանք կարօտ չէ. առանց վախճիլը
«ինք իր աչքովը կը տեսանէ. և անոր տեսնելէն ծա-
«նըր նախատինք չի կրնար երեալ այն վախճը-
«նեալն. առանց նէնց անոնց վրայ հատատումը
«Թիւն ցցելնելը շատ զօրաւոր յորդոր է անոնց՝
«որ երած նայուածակ գործերնին քաջութե գո-
«ծովմը վճարեն»։ Բուռանոյ ֆետերիքոս Թա-
գաւորնալ նոյն մարդասիրութիւնը ցուցեալ՝
Վիէննայէն եղած պատերազմը կորնչցնելէն ե-
քը, որ այն պատերազմին հրամանատար եղող քա-
ջութեան անուն ունեցող Ջաուքոյ զօրապետին
յետագայ նամակը գրեց, «Հիմակու հիմա ես վճռ-
«ռաբար բանմը չեմ գտներ. կուզեմ որ կորոշա-
«նա գրել ինչպէս որ ֆռանչիսկոս առաջինը Բա-
«վիայի պատերազմը կորնչցնելէն ետքը իր մօրը
«գրեց, «Յոյսէն զատ ամէն բան կորնչցուցինք»։

Ընդհանրապէս շատ մեծ կոպտութիւն է մեզի
վարելուն անանկ կերպովը մեր մեծութիւնը ցը-
ցընել՝ որ պարտ ութը անոնց սիրտը կոտրի։ Ասոնք
Ներսես Ձերասնին մեկ քաղաքավարութիւն ունե-
ցողմարդ մը չերևիր՝ երբ ու ներսիկին ժողովուած

Հոռմի մեծամեծներուն կըսէ . «Ձեզի խրատս կու-
«տամ. ես մարդ ըլլէք . պրոլհետաս առեղծք ձեզնէ
«շատ ալէկ մարդոց հետ նաեւ եղեր եմ։

Այս կարգըս կը մընայ նաև ատեն մեծերուն լը-
բենց սպասաւորներուն հետ վարուիլը . ոմանք անանկ
դաժան եւ դժուար եւ բանի չի հաւնող մարդիկ են
որ , հիչ մէկ բան մը անունց ուզածին պէս չես կըր-
նար ընել . ինչ որ ըսես նէ՝ ժանիքով պատասխան
կուտան . միշտ կը յանդիմանեն եւ կը չեխեն սպա-
սաւորնին . և բոլորն մարդոցը ուրախ օրմը չեն ցը-
ցըներ : Ամեն վարկեանի մէջ սպասաւորներուն սխը-
ալ ծակել , երկու խօսքի մէջ որնէն դուրս վռըն-
տել , առանձին ըրած յանցանքներուն ալ չի նեցել ,
անկէրթ մարդոց վրայ կատարելութիւն բընտրել
ատնք ամբարտաւան կամ կոպիտ մարդ ըլլալը
նշան են . ասոնք այս բոլոր պակասութիւններէն ե-
վեօք այնպիսի մարդոց վրայ կերևին՝ որ ազնուա-
կան ենք ակլ կը պարծին . կամ չուտ են , մեծութե
սահմանին նայր են հասած :

Սպասաւորն ակր եղծին սխալը նեղ ըլլալը ,
կամ բարկանալը ուժանի բան մը չի կեցած տեղը
բարկանալը , մարդս առանձին չի նայիլը , ամեն բա-
նի քըթին տակէն մըմընալը , անանկ որ ծչ ակնը
լը ուզածին պէս գայ և ծչ լսանիքը , ուղեղը որ շա-
քարը լեզի և ալը անուշ ըլլայ , խոնարհութեան
ձեռքով և հակառակութիւններով խօսք երկընցը-
նելը , առանկ բաներէն մեր ըրած գանդատներուն
ուժը կը կորընչացնեն , սպասաւորնիր մեր մօտէն

կը հանդիսին, և շատ անգամ ատել կըսկըսին. ան-
կէց ետքը իրենց ինկած գործերուն կըսկըսին ան-
հոգութիւն ընել. գուցէ ձեռվընին գողութեան ալ
կը տրվեցընեն:

Շատ անգամ ասանկ բարկութեան պատճառնե-
րը անանկ բաներ կըլլան որ՝ մարդ իրաւունք չու-
նենար անանկ բանի բարկանալու: Հարիւր անգամ
զուցված և առակի կարգ անցած խօսքը մընէ որ
երբեմն խաթուն հայելին նայելով և տեսնելով՝ որ
ծերութենէն երեսը կըռընճմըռտեր և մազերը ճեր-
մըկեր են, սիրտը կը նեղանայ, և աղախին աղջըկա-
նը կը բարկանայ. քիթը իր աչքին մեծ կերևի՝ ե-
րեսը զարհուրելուն համար. առջեն փըտած և
անցած կըլայ. սիրտը նեղանալուն՝ մազին խառ-
նըվիլը պատճառ դնելով աղախինը կը ծեծէ: Ասանկ
անասունի վայելուչ բարկութիւններ՝ աւելի փա-
փուկ սիրտ ունիմք տէյի պարծենցընելուն վրայ
կը տեսնըվին. որ ինկ խըմնօգնին մեռաւ տէյի
սիրտերնին չէ դիմացեր. լալէն աչքերնին կարմըր-
ցեր և ուռեցեր է: Ասանկ խաթուններ ասանկցան-
ցանքնելուս համար աղախինը կը ծեծեն:

Ուրիշները կը կարծեն որ՝ ինկ տան մը հիւրանո-
ցին (սէլամըխին) պատիւը անանկ պէտք է ըլլայ՝
որ սպասաւորը անկէց պակաս չըլլայ մինչև ուշժա-
մանակ, գործերնին լըմընցած ալ ըլլայ նէ հոն կե-
նան: Ամանք մըտքերնին անանկ դրած կերևան որ՝
մեծ մարդուն չի վայելը վերէն վար ինջնալ մինչև
հոգնած կառավարը (ֆինթօվկին) քիչ մը նալ մըսի

կամ օրհասականին ալևէն երկ , որ ծառայութիւն ընող մարդը հասկնայ թէ քնութիւը ձրքան տարբերութիւն դրրեր է իրեն ու իր տիրոջը միջոյը :

Անանկնեբալ կան որ՝ երբ կը տեսանեն որ ըսպասաւոր մարդ մը իրենց տլան առեր կը սիրէ , իրենց անանկ կուգայ որ իրենց նախանքը եկեր բարկութէ ծուռ ծուռ կընային վրանին , որպէս թէ կըսեն , այս ի՞նչ յանդգնութիւն է որ ըսպասաւոր մարդ իմ թոռըս սիրէ : Ուրիշնեբը կը կարծեն որ սպասաւորայ հետ խօսիլը՝ իրենց պատուոյն պըզտիկութիւն է , ինչպէս որ Բալտանդէ անուն մէկ մը՝ որ առաջ գեղի էր՝ և ազատ ըլլալէն ետքը հարըստացաւ և գեղինեբուս տէր եղաւ , ասանկ կը կարծէր • ուսաւ գեղինեբուն հետ չէր խօսեր , աչքով ձեռքով նշանայի (իշարէթ) կընէր • և ատոնցմով չի հասկըցվելու երկան խօսք մը ըլլար նէ՝ թուղթի վրայ կը գրէր կուտար :

Սպասաւորնեբուն ինքը զինք սեպել տալու և խօսքը մըտիկ ընել տալու ձամբաները դիւրին բաներ են • և ատոնք են •

1 • Ի՛նչ մեծութիւն որ ծառայիդ վրայ տեսանելով գէշ կերևի քեզի նէ՝ այն մեծութիւնը դուն ալ ունենալու չես , որ սպասաւորդ չեխած տեսնըդ այն ալ քեզի չըսէ ինչպէս որ բանաստեղծը գրեր է • «Դուն ու ես երկուքդ ալ մէկ աղեբէ ըլլալով , կա- «րելի է որ դուն ինծմէ ալ գէշ , տակայն ինծմէ ա- «ղէկ մէկի մը պէս քիթըդ անկելով վրս չեխելով «վրաս կը վազես , և քուկին գէշ բնութիւնըդ հա-

«մեռա ձայնելու սերունդուս տակ կը պահես։

2 · Մարքըտ բերել պէտք է որ՝ առնն մարդոց ընդհանրապէս սիրած և մեծարած որակութիւնը բարեպաշտութիւնն է · բայց այնպէս Թուրքեաց և սկաուտութեան պիտի չի փոխվի։

Առաւօտեան օրուընէ վճարել, ապաստարան պատրաստել հոգալու մարք դնել, գիւղնուն եկած փոստաձեթը սրտմտած ցրցընել, խրատը անուշութիւնով առնել, և մարդ չի գտնուած առնը՝ սկաուտներին նեղութիւն տալ, խոհեմութեամբ երբեմն անոնց օգնութիւն ընել, երեն անոնց վրայ իշխանութիւն ունենալը անուշ կերպով գոյել, առնք ապաստարի տէր եղող մարդոց պարտականութիւնն է այլ առնն մարդ գիտէ. բայց առնց հաւեմատը՝ գործով կատարողը քիչ կը գտնվի։ Օրինակի համար ըսենք. բարի սիրտ ունենալը նշան չէ՝ երբ կը տեսնենք որ ծառայի մը իր առնը ծախքին օգտելու չափ վարձք չի տրվիր, և այն ապաստարին տէրը առնը անաժան և իրեն պատուոյն վնաս գալու տեղերը առակ կը խարձէ։ Առանձներուն բանտառեղծը կըսէ ·

|| Հինգ չէնչ անխելք մարդ ըսել կը վայլէ քեզի, որ հազար շուռուշ մէկէն պարտք տեղը կը խարձես, և ցուրտէն առջևն առջևին զարնող քուկին մեկ ապաստարնէդ հնին հանդերձ մընալ չես տար որ հագնի ||։ Առակ հերնուակը՝ Գլինկուային հաւատը կըսէ որ՝ իրեն ծառայներուն խելք մարդ ըլլալը գիտնալով՝ խելքութիւններուն հաւատ կընծեկը անոնց պահապանութեանը · ընտանեաց

հայր ըսված պատուական և մեծարելի անուանը վայելուչ բաներ կընէր ։ Հոմայեցիները՝ սպասաւոր ունեցող մարդոց այս անունը կուտային , որ սանդկ անուան արժանի գործ մը ընելու խրատով պէս բան մընէր անոնց ։

Բարեպաշտութիւն մը երբ որ սկսաւ թեննէ հեռու ըլլալ՝ սպասաւորաց հետ չափազանց ընտանութիւն ալ չընէր , չափազանց խստութիւն ալ չի վարէր ։ Մեծ ախտ ունեցող մարդը ուրիշին կառավարը ծառայ ըլլալու մօտ է , և ինքը վինք չի կըրնար տեսել սուր ։ Խօսքին սէր մարդը վերջապէս բըռնակալ մարդ մը կըլլայ , և սպասաւորաց սէրը կը կորսընցընէ ։

Առանձին գործերուն սպասաւորներուն ժամ և ժամանակ կըսրելը՝ սպասաւորաց կուրծին առաջը կը կըսրէ , պակասութիւն ընել չտար ։ պարապ ժամանակ չի թողուր ։ դանկոհելու իրաւունք չի տար ։ և նոյն իսկ գործոյն բերմունքէն՝ շատ անկարգութիւններ ինքներեննին կը վերնան ։ և սպասաւորները պատժելու ալ հարկ չի մնար ։

Անհատատրիմ սպասաւորի և դրացիներուս հետ կուռ ընտանեցուն խստութիւն բանեցնելու ։ Շատ ինքնահաւան և տգէտ մարդ ըլլալու է այն մարդը՝ որ սպասաւորաց պակասութիւնները գոյելու և արդարացնելու պարտական կը սեպէ ինքը զինքը ։ և թէր կը կենայ կռուարար և խռովասէր և գող և գինով սպասաւորին՝ միայն անոր համար որ իրեն սպասաւորն է ։

Անդամ մը մտնար որ ապաստարանները միշտ իրենց տիրոջը ըլլային թողլային հետաքրքիր ըլլով՝ ամէն ընթացքը կը լրտեսեն. մտքերնին ինչ ըլլալը կը գուշակեն. և շատ անգամ մարդուն գաղտնի պակասութիւնները և տկարութիւնները դուրս հանող և հասարակութեան բերանը ձգողը ապաստարանները են։ Ասանկ շատ ապաստար պահող մարդը՝ միայն իր հարստութիւնը ցրցընելու սիրով իր յարգութեան և պատուոյն պակասը և անունը ատոր անոր բերանը լինալը հոգ չընել։ Տիւապօա անուն եկեղեցական մը իրեն մօկ կառավար (ֆինթօվճի) մը ունէր, որ տուման մը բռնած էր, իր տիրոջը վրայ ինչ պակասութիւն տեսնէր ան-ջը կը գրէր։ Կառքէն վար ինջած ատենը բարակ դիտողութիւն մը երեսը կընայէր. ոչ մէնակ կառքը հեծնելու ատենը նոյն դիտողութիւնը կընէր. և ատոնք՝ ըլած գործքերուն հետ համեմատելով՝ իր խելքին կըտրածին համեմատ կը գուշակէր թէ իր տէրը ինչ կը մտածէ։ Եկեղեցականին ձեռքը լինալով տուման՝ կառավարին ձամբայ տրվաւ, ինքն ալ ձանչցաւ որ կառավար տէր բըռնած ատոնայ մարդը շատ անգամ շիտակ գուշակեր է։ Բայց ոչ ապաստար մը խելահաս է, աչքը բայ է և աղէկ կը դիտէ տէրն վըռընտելը՝ խելացի և օրինաւոր պատճառ մը չէ։ Հասկըցածը ուրիշներուն ալ կը զրուցէ տէրն վռընտելը՝ օրինաւոր պատճառ է. բայց մեր յանցանքներուն և մոռութիւններուն և անկատարութիւններուն ծանրութիւնը կը չըչընէ։ Սուտ

կը խօսի և հէմ մեզի հէմ ուրիշի ՀԱՄԱ կը բերէ տէյի վերաբնաբերը՝ ամէնէն օրինաւոր պատճառ է։

ԳԼՈՒԽ Ը.

Իշխանաւորներուն իրենց հպատակաց հետ վարուելու կերպը։

1. ԳԱՇՏՕՆԻՆ ՎՐԱՅ ԱՄԲԻԱՐՏԱՒԱՆՈՒԼԸ ԽԵԼՔԻՆ ԽՐԱՏԷՆ ԱՒԵԼԻ ՋՕՐԱՒՈՐ ԸԼԼԱԼ ՑԸՑԸՆՈՂ ՍՈՎՈՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

Գալիլիօլա կ՚ըսէր որ՝ ինչպէս որ ոչխարներուն վրայ իշխողը ոչխար չէ, այլ մարդ ըլլալով անոնցմէ վեր և գերազանց բնութեան հաղորդ է, նմանապէս մարդոց վրայ իշխողն ալ մարդ չէ. իրեն հպատակներէն գերազանց բնութեան հաղորդ է, ՚ած է։ Իշխանութիւն ունեցող մարդոյ ալ՝ անկանոն կառավարութեան մէջ բանեցուցած բռնաւորական կերպերնին և իրենցմէ վարերուն հետ սըմարդի վարմունքնին, և անոնք ամենևին բանի մը տեղ չի դնելնին կը ցըցնէ որ՝ Գալիլիօլային ըսածը ամենաուն ալ մտքէն կանցնի. և գործով ալ կը յայտնեն, բայց բերնով ըսուելու չեն համարձակիր։

Ասիկայ հոս գրելու պատմական տեղեկութիւննե-
րուն աղէկ կը հասկընաս։

Սոյն Քալիկօլա կայսրը՝ Ափրիկէի Կիւրե-
նական գաւառին մէկ Թագաւորը քշել տրված
մեայն ատոր համար որ՝ հագած ծիրանին կը հագա-
ծէն պայծառ գոյն ուներ։ Ներոն կայսրը անանկ
մարդ մը մեռցընել տրված՝ որ աղէկ մարդ ըլա-
լուն առջեն ալ կը վկայեին. և յանցանքն էր որ քա-
վածքը և վարմունքը շատ ազնիւ էր։ Տիբերիոս
կայսեր օրը՝ կայսերաց արձաններուն թէ և պարտէզի
կամ առանձին սենեակի մէջ ըլլային՝ առջենին մեր-
կանալը ծանր և քրէական յանցանք կը սեպվէր։
Վրան Թագաւորին պատկերուելը տպած ըստակ կամ
քանդակած մատանի կեցած լինէն՝ արտաքնոց եր-
թալն ալ ծանր յանցանք էր։ Ափրիկէի բոլոր թա-
գաւորութիւններուն մէջ սովորութիւն է որ՝ հը-
պատակներուն մէկը Թագաւորին առաջը ներկայա-
նալու ըլլայնէ՝ վրան աւազ կը քաշէ՝ և փոշիի մէջ
կը թաղըլտըկի՝ և աչքը վեր չի վերցընել։ Մօնո-
մօթաբա երկրին Թագաւորը երբ որ ջուր խըմէ կամ
հաղայ կամ փըռըշտայ՝ պալատականներուն մէկը
բարձր ձայնով կը պօռայ. ||Ամէնդ ալ աղօթք ըրէք
մեր կայսեր կենացը և յաջողութեը համար||։ Ա յն
աւետը բոլոր պալատը կը գոռայ աղօթքի և ծափ
զարնելու և ուրախութեան ձայներով. և մէկէն մե-
կալին տարածելով պալատէն դուրս քաղաքին մէջ,
անկէց գեղերը և ուրիշ քաղաքները տարածվելով
վերջապէս բոլոր կայսերութեան երկիրը կերթայ

լուրը որ Թագաւորը Ջուր խըմելու կամ փըրըշտա-
յելու կամ հագնելու է: Քօնկօ աշխարհի Լօանկօ
նահանգին Թագաւորը Ջուր ուզէ նէ՝ Ջուրը բեր-
ղը տրվածին պէս երեսը անդին պիտի դարձընէ,
պըզտիկ զանգակը պիտի զարնէ որ հոն գըտնըվոլ-
ները՝ շուտ մը երեսը վրայ կրնան. և ան որ այն
միջոցին Թագաւորին երեսը նայինէ՝ կը մեռցը-
նեն: Այս սովորութիւնս կը ցըցընէ որ Թագա-
ւորները զինուոր մարմնաւոր և մարմնոյ կարիքնե-
րուն ծառայող պիտի չեն ցըցընեն. ամէնէն ազատ և
բնութեամբ մարդէ վեր բան մը պիտի հասկըցընեն
հասարակութեան: Սէյլան կղզիին բնակիչները ի-
րենց մեծին հետ խօսելով՝ անոր առաջը չեն հա-
մարձակիր իրենք զիրենք մարդու կարգ դնել. չեն
կրնար ըսել, ես ըրի, պիտի ըսեն՝ շան անդամ ըրի:
Եւ թէ որ Թագաւորը մէկուն հարցընէ, քանի տը-
ղայ ունիս, պիտի պատասխանէ. այնքան լակոտ ու-
նիմ: Սիամու Թագաւորութեան երկիրը՝ Թագա-
ւորին անկաճին հասնելու չափ հեռուէն հրապան
(թիւֆէնկ) նետելը՝ մահուան արժանի յանցանք
կը սեպվի: Թագաւորին պալատին քովերէն խիտ
շուտով՝ և ամենևին ձայն չի հանած անցնելու է:
Թաթարներուն խանին բնակած տեղին չորս դին
մինչև մէյ մէկ մղոն հեռու՝ ամենևին ձայն չի լսը-
վիր: Ընտանեաց կայսերը պալատին դրանն առջևէն
հինգ մէկը ձիով կամ կառքով չի կրնար անցնիլ.
սովորութիւնը՝ կամ կայսրը յարգելու կանոնը ա-
նանկ կը պահանջէ այն տեղ՝ որ դրանն առջևը վար

ինչնան և քալելով անցնին: Այս ձայն չի հանելը
անոր համար օրէնք տըրված է որ՝ աղաղակով և
ձայնով թագաւորին հանգստութիւնը չի խափանվի:
Ուրիշ սովորութիւն մը նաև կայ՝ որ թագաւորին
աչքին հիչ մեկ տգեղ և անշնորհք և պակասաւոր
բան մը պիտի չերևի: Բէքին քաղաքի կայսերա-
կան պալատը կոյր կամ կաղ կամ մուրացկան կամ
քիթը կամ անկաճը կըտրած մարդ ամենևին չի
կընար մօտենալ: Նոյնպէս երևելու տեղ մը վէր-
քի մը նշան կամ ուրիշ տգեղութիւն ունեցող մարդ
անկէց չեն անցընէր: Մալապարի թագաւորը բը-
նաւ մարդ չի կընար տեսնելէն զատ՝ անկէց ուր-
քան հեռու ըլլայ մեկ մարդ մը, թէ որ անոր տես-
նելու տեղն էնէ չի կընար նստիլ: Պալատէն
դուրս ելլէնէ՝ քանի մի պալատական մեծամեծներ
առջևէն կերթան շատ մը հեռուէն. և ուրքան ձայն
ունինէ կը պօռան որ թագաւորը կուգայ կոր.
առջևը երևելու իշխանութիւն և իրաւունք չունե-
ցող մարդիկ՝ այս ձայնըս լսածներնուն պէս պէտք
է որ պահվին: Ընտց երկիրը թագաւորը կուգալ
կոր տէյի լսողին բաւական չէ՝ որ վազելով վախ-
չի. տունը մըտնելու գոյվելու է: Քօրէայի թագա-
ւորը դուրս ելած ժամանակը ճամբու վրայի պա-
տուհանները ամէնն ալ գոյվելու են. ուր որ բանայ
նէ կը մեռցընեն: Սումատրա կղզւոյն մէջ Աչէմ
գաւառին թագաւորը թէպէտ ատեան (տիվան)
ըրած ատենը կընէրէ որ հպատակները դէմը ել-
լեն. բայց աղերսագիրնին առած և ինքը անոնց հետ

խօսած տեղը անոնց չի տեսնըվիր։ Առաքանի Թագաւորին պալատը երբ որ Թագաւորը տեսնըվինէ՝ ամէն մարդ երկու ձեռքովին աչքերնին կը գոյեն, և գլուխնին կը ծռեն. ըսել կուզեն որ Թագաւորին երեսը տեսնելու արժանի չեն։ Թօնքինու մեծամեծները՝ Թագաւորին պալատը գացած տեղնին ոտքը բան հագած ըլլալու չեն։ Ձինաց կայսեր պալատին մեծամեծները, Թագաւորական ցեղէ եղող իշխաններըը, կայսերը ամէն ունեցած և գործածած բաներուն առաջը ծունկ չոքելով յարգութի պիտի տան. ինչպէս են նստարանը, աթոռը, հանդերձը, գօտին. և այլն։ Այս արարողութիւններըը՝ դուրսէն գացող դեսպաններն ալ կը պարտաւորին ընելու։ Մոսկովէն գացած մէկ դեսպանմը այս արարողութիւնըս ընել չուզելով՝ Թագաւորին առաջը չելած ետ խրկըվեցաւ *։ Կայսեր իրեն եղբայրներն ալ առաջը ծունկ չոքելով պիտի խօսին հետը։ Տարուըն առաջին օրը՝ դըրսի երկիրներուն մեծամեծ նախարարներէն հազար հոգիէն աւելի կուգան Թագաւորին շնորհաւոր նոր տարի ըսելու. և պալատին մէջ ամէնուն աստիճանին համեմատ տեղ կը տըրվի։ Ամէնը մէկ տեղ երեք ծնրադրութիւն կընեն. և երեսնին պալատին ներսը դարձընելով՝

ծա։ * Ամհերստ անուն Ինկլիզի դեսպանն ալ՝ 1816 ին Ձինաց երկիրը երթալով՝ այս բաներս ընել չուզելուն համար Թագաւորը չի տեսած Ինկլիզները դարձաւ։

Երեք անգամ գլուխնին կը ծըռեն. արարողութեանց առեներն գործակալներէն մէկը մէկմը բարձր ձայնով կը պօռայ, ||ծունկ չոքեցէք||, և շուտմը պատուերը կը կատարվի: ||գլուխնիդ գետինը զարկէք|| կըսէ. ամէնն ալ անանկ կընեն. ||ելէք|| կըսէ, կելլեն: Քիթը գետնին դպցընելու հրամանը շատ մեծ պատուոյ նշան է, և ամէն մարդու չի տըրվիր: Մարիս Էքուլքօլա անուն պատմիչը՝ Մանթուայի պատմութեան մէջը ճիւղանին կալէաձօ Վիսքոնթի անուն Միլանու դուքսը կամբաստանէ թէ Իտալացւոց հին սովորութիւնները ամբեց. նրեն հպատակներէն մէկը առաջը գարնէ՝ ծունկ չոքելու և ձեռքը պագնելու և անկէց ետքը ըսելիքը խօսելու էր. որ այս գործըս առաջ Իտալիայի մէջ գերիներու յատուկ բանմը սեպված էր: Ընէմյէի երկրորդ Ռօսօլֆ կայսերը համարձակ՝ որ ձիու շատ սէր ունէր, Հիւսէր պատմիչը կըսէ որ՝ հինէ մէկը նրեն սովորական հպգուստուվը չէր կընար քովը երթալ, քովը մըտնել ուզողը ձիապարմանի (սէյսի) լաթ պիտի հագնէր: Պէռնինէ կը պատմէ որ՝ Մոլըի կայսրը ինչ որ խօսի, և բերնէն ինչ բառ որ ելլէ, քովի գըտնըվող պալատականները շուտմը ձեռքերնին վեր կը վերցընեն և կը պօռան. հրաշք է. հրաշք է: Ասիայի թագաւորներուն մեծամեծ պատուանուններէն՝ Եւրոպայի թագաւորաց առաջը պաղ կուգան. նրենք այնքան մեծ պատուանուններ գործածելու սովորութիւն չունին: Ասիայի թագաւորը ինք զինքը այծ կը կոչէ. ուրիշ աղգի մեծ մը

պիր գրելու ըլլայնէ՝ իրեն համար կը գրէ • ‖ Թա-
"գաւորաց Թագաւոր • որուն ուրիշ ամէն Թագա-
"ւորները հնազանդելու պարտական են • քանզի
"ամէնուն ազգական և բարեկամ է • և ամէնը
"զինքը սիրելով՝ բոլոր կենդանեաց պահպանու-
"թիւնը և եղանակներուն իրարու հետ անընդ-
"հատ յաջորդութիւնը իրեն նաթելը համար կըլ-
"լայ • արևու եղջայր, լուսնի և աստեղքներուն
"մօտիկ ազգական, ծովու քաշվելուն և առատա-
"նալուն բացարձակ տէր, ձերմակ փղի և քսան և
"չորս հովանոցներու (օմբրէլաներու) Թագաւոր:
Ասկէ Թագաւորները իրենց մեծութեան նշան
տէլի այսքան հովանոց կը կրեն: Անոնք և ասոնց
նման ուրիշ շատ տովտութիւններ՝ որ մեր աչքա-
ներէն և լսածներէն շատ տարբեր են, հասարակաց
մտաց ուշը աստուծոյ և Թագաւորի գալափարը
իրարու հետ շփոթել կուտան:

2 • ԽԵՂԱՑԻ ԽՈՐՀՈՒՐԴՆԵՐԸ՝ ՄԵԾՈՒԹԵԱՆ ՊԱՏՃԱՌՈՎ ԵԿԱԾ ԱՄԲԱՐՏԱՒԱՆՈՒԹԵՆԷՆ ԶՕՐԱՒՈՐ ՑԸՑՂՆՈՂ ՍՈՎՈՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

Երբ որ մեծամեծ խշխանները հասարակութեան
լրած աշխատութիւններնուն համար աչքի կուզին
պատուիլ, քանի մէկ անունք վայր ջարնելնուն և պըղ-

անկցընելուն համար , կը տեսանենք որ Իշխանին և հպատակաց մէջ տեղի բնական և բարոյական տարբերութիւնը քիչցած՝ և երկոքը իրարու շատ մօտեցած են : Ասոր համարալ պատմութիւններէն քանի մի օրինակ ժողվենք :

1 . Վուռթեմպէռկայ Թագաւորը՝ * որ ազգին և գլուխ ըլլալնոյ շատ երախտիք ունենալով թէ ազգը և թէ իմաստունները կրեն շնորհակալ ըլլալու միշտ պարտական են , հրամանմը հանեց որ կրեն արուած տէրտէրներուն մէջ կրեն անանկ պատուանուն չի տրուի՝ որ հասարակութիւնը անով պըզտիկցած ըլլան : Տրտխանոս կայսրը՝ || քանի որ ձեր յարգութեանը և պատուոյն արժանի ըլլամ նէ՝ ձեզ իմ աղօթքըս || ըսելովը՝ հռովմայեցւոց շատ մեծցուց , և կրեննց յարդը և պատիւը կրեննց ճանչցուց :

2 . Հենրիկոս չորրորդ՝ Ֆռանսըզի Թագաւորը , որ շատ անգամ գովված է , (և աւելիկայ ըսել չէ որ հետևողներն ալ շատ են) , կրեն հպատակներուն խորհրդակցութեանը կինքը ձգելնիք կարօտ խոստովանելով յըցուց որ՝ Թագաւոր ըլլալու արժանի մարդ էր . և 1596 Թուին ժողվուած ատենին մէջ ազնուականները մանաւոր կերպով մէկ պատուոյ ըսե-

---

ծ՝ : * Գերմանական պաշնակցութեան անդամքներուն և կայսրընտրիչներուն մէկն է . 1801 Թուին Թագաւոր ըսվեցաւ և կայսրընտրիչներուն կարգը մտաւ :

լալ • ‖ Ես ձեզ կանչեցի որ ձեզի խորհուրդ հար-
«ցընեմ և ձեր պաշտպանութեան տակը մըտնեմ։
«Ասիկայ անանկ ալ փափաք մըն է որ՝ մեծամեծ
«իշխանութեան և մօրուքը ձերմըկած մարդոց, և
«մանաւանդ ինձի պէս յաղթող թագաւորութեան
«միտքն ալ չի գար • բայց ես իմ ժողովուրդս եր-
«ջանիկ տեսնել ուզելով՝ ամէն բան ինձի դիւրին
«և պատուաւոր է ‖։ Երկոտասաներորդ Լուդովի-
կոս Փռանսըզի թագաւորը, որ շատ պատճառնե-
րով հայր հայրենեաց անունը վաստկելու իրա-
ւունք ունեցաւ, պատուէր խրկեց դատաւորնե՛րուն
որ՝ իրեն խըրկած հրամաններէն ո՛րն որ իրենց ա-
նիրաւ կուգայնէ՝ անկայ չարձանագրեն (նայայ չը-
նեն)։ Յուլիանոս ուրացողը, որուն քաղաքական
կառավարութենե կերպը աղէկ էր, իր պալատին մե-
ծամեծներուն ըսաւ • ‖ Կամ ինչ բնաւ մի գովէք
«կամ թէ որ պարտաւելի բան մը ունիմ նէ՝ այն
«ալ աներկիւղ երեսիս պուտկեցէ՛ք*։

3 • Խելացի թագաւոր մը դիւրաւ կըրնայ հաս-

ծո։ * Նիկանովը անուն երեսէ լինկած կուլիճ ազ-
նուականի մը թիշնամիները՝ Ալէքսանդր Մա-
կեդոնացիին հօրը Փիլիպպոս թագաւորին ըսին
որ՝ ամէն նստած եղած տեղը քեզ կը բամբասէ։
Թագաւորը ըսաւ • տեսնեմ որ պատճառը ես
տըված չըլլար • և անոր վրայ Նիկանովը իշխա-
նութեան մը վրայ դրաւ։ Անկէց ետքը այն ամ-
բաստանութիւնը ընտընելուն ձայնը կտրեցաւ։

կընալ ու՝ թէ ու՞ր խելայլ մարդիկ պատիւ տեսանեն՝
ուր որ կայնէ երևան կելլեն, և խելքը կը շատնայ։
Եւ երևելի մարդոց եղած պատիւը՝ անոնց պատ-
ճառ եղող Թագաւորութեան է։ Փռանսայի առա-
ջին Փռանչիսկոս Թագաւորը երբ որ ուզ երևելի
գիտուն մը կամ վարպետ արուեստաւոր մը կը տես-
նէր՝ երեք քայլ առաջ քալելով անոր դէմ կելլէր։
Լէոնարտօ Տա վինչի անուանի պատկերհանը և
ձարտարապետը այս Թագաւորիս քովը, և ոտքէս
Թէ գլուխը հագին աւանդեց։ և երբ որ պալատին
մեծերը կը զարմանային Թագաւորին այս մարդուս
ցնծացած պատուին և յարգութեանը վրայ, Թա-
գաւորը կըսէր։ ||Ան մին կընայ ասոր պէս մարդ
«հանել։ Թագաւորներուն հանելու մարդիկը՝ ձեզի
«պէս կըլլան||։ Ասոր հակառակ ուզ ամբարտաւան
Թագաւոր մը երբ որ հպատակներուն ուզը յարգի
և պատուաւոր տեսնէր՝ իրեն պատիւը գողցուած
կը սեպէ։ ուստի կուզէ անոր պատիւը խափանել
կամ պակսեցընել։ Ակնկիօլա զօրապետը Ինկլիզեռ-
ռա առնելէն ետքը՝ Դոմեսխանոս կոչուած շատ պզտիկ
կերտիլը ընդունեց անկայ Հռոմ։ և Տակիտոս
կըսէ ու՝ ||Հարևանցի պագտըվելէն ետքը՝ աներե-
«ևին բան մը չի խօսած ետ քաշվեցաւ, ըսելատա-
«ւորաց բազմութեանը խառնըվեցաւ։

4։ Մեծ մեծ բաներով զարդարված անձին
պատուանուններուն տեղը՝ անունդ ետևի յար-
գելի և պատուական ||հայր հայրենեաց|| պատուա-
նուն ընդունելով խելայլ մեկ իշխան մը չի կարծել

որ ինքն ալ հատարակաց ուրախութեանը մասնակից
ըլլայնէ՝ իր տատիճանին և պատուոյն մէկ պզտիկու-
թիւնն մը կուգայ • դուրսէն յայտնի նշաններով ալ
կը ցցցընէ որ՝ իրեն պինդ սիրած բանն է : Տան-
մարդքին չորսրդէ ֆֆտերիքոս Թագաւորը իր ա-
ձանին գալափարը տեսնել երթալով՝ որ անուանի
Սալի ըսված քանդակագործը կը շինէր, ժոլովուր-
դը իր բոլորը առաւ որ շատ սիրոյն կը կանչուր-
տէր • ||կեցցէ՛ Թագաւորը, տալրի մեր հայրը|| : ֆի-
տերիքոս շատ մը կարգէն (քառօձայէն) վար էն-
ջաւ • իր հպատակներուն մէջը մտաւ, որ չորս դիէն
կուգային կը դիզվէին • աջ դէն և ձախ դէն պառնա-
լով, և անոնց ուրախութիւը ինքը ինք հաշտրդ ցը-
ցընելու համար գլխարկը վեր նետելով ըսաւ •
||Ապրին իմ ժոլովուրդս, տալրին զաւակներըս •
իրաւ որ ամէնքդ ալ իմ զաւակներըս էք|| : Բանաս-
տեղծ մը կըսէ • ||Մեծ և զօրաւոր մարդու մը ար-
"քան դիւրին է իր ժոլովուրդին ինքը զինք սիրել
"տալ, որ ժոլովուրդը դիւրաւ ուզած դիդ կը
"պառնայ, և սիրածին վրան տեսած պակասութիւը
"կը նեղուի : Ժամանակին սրտված մէկ պզտիկ պար-
"զեմը, մէկ անուշութիւնով գըրված տոմսակ
"(թէզքիրէ) մը, նայվածք մը, ժպտիլ (սըռըսմիշ
"ընել) մը, մէկ քաղաքավարական զրուցվածք մը,
"ժոլովրդեան վրայի ամէն ծանրութիւնը կը մոռ-
"ցընէ • այն տեղը տասնակ սիրելի իշխանի մը ամէն
"մեծութիւններէն և ըրած անիրաւութիւններէն
"պակասութիւնները կը մոռնայ • Տիտոս և Տրայ-

«անոս կայսերաց տեղը կը դնէ անիկա։ Սակայն «կերևի որ շատ իշխանի ագահութիւնը կը բերուն էր «այս բաւած բաներէն խարէլու , որ ոչ բաւակի «կարօտ են և ոչ աշխատութեան»։ Տիտոս կայսրը իրեն կանոն բերուած էր որ՝ քնաւ մէկ մարդ մը Թագաւորի առջևէ սիրտը կոտրած դուրս պիտի չերթար։

5 . Երբ որ մէկի մը խելք հասած է որ հայր ժո- ղովրդեան ըսելու արժանի է , և իրեն սրտին մէջ հաստատութեան բարիքը իրեն ինքնահաւանութէն առաջ սեպված է , սանկ մարդուն ճշմարտութիւնը դըժկի ալնէ չի նեղանար։ Բօռթուքէշներուն առաջին Ալֆոնս Թագաւորը որ բարբարոսութեան աւեններէն կը Թագաւորէր երկոտասաներորդ դարուն մէջ , Թագաւորին սուտ խօսելով ճշմարտութիւնը ծածկողները անարգ և ստոր մարդիկ սեպվին տէյի հրաման հանեց։ Ադրիանոս կայսրը օր մը պատողական աւեանը նստած լքէն կին մը եկաւ առաջը . Թագաւորը ասկայ մըտիկ ընել չուզեցնէ՝ կինը ըսաւ . «անանկ էնէ Թող կայսր չըլլայիր»։ Թագաւորը գիտնալով որ կնոջը սիրտը ցաւցընելը լսեց այս խօսքըս , ամենևին չի նեղացաւ . կանչեց կինը , ըսածը մանկ ըլաւ . դատը տեսաւ և լսընցուց։ Մէդատոլիս բանաստեղծը՝ Տիտոս կայսեր բերանը այս խօսքըս կը դնէ . «Հաստատութեան «Թեան խմացընել հոգ տար որ՝ ինձի դպչող ճըշ- «մարտութիւը աւելի ընդունելի է ինձի , քան թէ «ինձի ուրախութիւն տըվող ստուտը»։ Ասոր հա-

կառակ , իշխանաւորները ծլքան որ պետութեան բարիքը և իրենց փառքը չեն հոգ ընել, անոնց այնքան ատելի կըլլայ ճշմարիտը, և այնքան կուզեն որ սուտ խօսքերով զիրենք գովեն քովիններըը : Մա-
կեդոնացւոց Փիլիպպոս Թագաւորին ըրածը չեն կըրնար ընել. յատուկ մարդ մը բռնել վարձքով՝ որ
առեն օր իրեն միտքը ձգէ թէ մարդ է՝ կըրնայ սպա-
նել : Փռանսայի Հընրիկոս Թագաւորին՝
մէկ դեսպանի մը ըսած խօսքին համը և ուժը հաս-
կըցած չեն. ||Գուցէ քու Թագաւորդ պակասութիւն
ունենալու չափ մեծ մարդ չէ|| : Ասանկները
խաբվելցայ ըսելը իրենց պզտիկութիւն կը սեպեն .
և ըրած սխալնին չի կըրնանդ ժխտել (ինչքան
ընել) , իրենց անձն ու իրենց պաշտօնը իրար խառ-
նել կը կեղծեն որ՝ իրենց մարդկային տկարութիւնը
ըրած սխալնին ամբաստանող մարդը՝ իրենց պաշ-
տօնին պատիւը չի պահող ցըցընեն : Մէկ Թագա-
ւորութեան մը մէջ, որ շատ ատեն չըներ վերցաւ ,
մէկը պաշտօնատարներուն մէկուն համարձակ ըսաւ.
||Հրամանքդ գողի թեր կելլես և անոր համարձա-
կութիւն կուտաս|| , քաղաքին կառավարութեանը
քննութենէն աղէկ հասկըցվեցաւ որ՝ այն պաշտօ-
նատարին թեր կայնած մարդը գող և քամակ կըտ-
րող (եան քէսիճի) և խաղցող (խումարպաղ) է
եղեր : Պաշտօնատարը ինչ ըրաւ : Իրեն շիտակ
ըսողը՝ ինձի անպատուութիւն ըրաւ տէյի ամբաս-
տանելով՝ աստիճանէն զրկեց : Ասանկ ձամբուն վեր-
ջը ո՞ւր կը հասնի : Ամէն մարդ ասանկ սուտ ասու-

ուածներուն առաջը առնուն գիտցած ճշմարտութիւնը կը պահէ. և անոնք անսխալ մարդու տեղ անցնելով մեծ պատիւ ունին կարծելին ինչն՝ հաստատութիւնը անոնց տկարութեանը վրայ կը խընդայ, կամ պետութեանը վնաս կը դրպչէ, որ աւելի գէշ է: Անոնց աչքին առաջատուը (բէրատէն) վերցընել ուզող մարդը իրենց հաճոյ և սիրելի ըլլալու իրաւունք ունեցած ինչն՝ իրենք վիրեննք կը պաշտպանեն, անոնց վրայ զօրաւորի իրաւունքը բանեցընելով: Բայց վերջապէս ճշմարտութիւնը երևան կելլէ, և իրենց գէշ կըլլայ այն առեղծը. քանզի հաստատութիւնը աղէկ կը հասկընայ որ՝ իրեն տկարութիւնը անխրատութիւն ընելով գոյել ուզելը է:

Այս խորհրդածութիւնները համար բնաւ մարդ չի կընար ուրանալ որ՝ հպարտութիւնը կը կուրացընէ մարդը: Մեծն Ֆիւտէրիկոս մանաւոր և յատուկ բարեպաշտութեան նշան ցըցուց՝ երբ որ մէկ ռմբաձիգի (Թօբճիի) մը հարցուց, թէ ինչքա՞ն համար զօրքերուն կարգէն կը փախչիս կոր. այն ալ պատասխան տվաւ որ՝ քանզի հրամանուդ բանը գէշցաւ, (այսինքն՝ թշնամին յաղթել սկըսաւ). թագաւորը լսաւ. քիչ մընաալ կեցիր. և տակա աւելի գէշնայնէ՝ երկուքըս մէկէն կը փախչինք:

6. Ասանկ մարդիկը իրենց խաբելիը խոստովանելով՝ չեն լսել և մըտքերնուն ալ չեն անցընել որ՝ պաշտօնին և մեծութե՛ն աստիճանին արհամարհանք և պըղծիկութիւն կուգայ. և ակամայ ըրած անիրաւութիւնները տեղը լեցընել կը նային, անոնց

վարձուց արժանի գործքին վարձքը տալով։ Քառասայն չորրորդ Հենրիկոս Թագաւորը՝ իրեն Սուլի անուն փոխարքային (վէզիրին) հետ հաշտուելէն ետքը, որ պալատականութեան գոլութիւնեւոն առաջը առնելուն համար նոյն իսկ պալատականները ստատիկ նեղանալով Թագաւորին անցեր և աչքէն հաներ էին, բազմաթեան ոչխէն Սուլիին ձեռքէն բռնելով և ընտանեբար խօսակցելով անցաւ տեսածին կըսէր որ ||առաջկուընէն աւելի սիրելի և ինձի հիմա||։ Տրտիանոս կայսրնալ՝ Լուկինիոս Սուրային հետ այս կերպով վարուեցաւ. հետը շատ ընտանութեան նշաններ ցոյցնելով՝ անկայ իրեն Թշնամի ոէյի ամբաստանողները առնել խոստացաւ։

7. Խառնակ վարք ունեցող՝ կամ անմիտ ըլլալով պատուոյ արժանի չեղած և հասարակաց աչքին խոտան երևցած մարդը՝ առնձանի և պաշտօնի հաստցընելը ամօթ բան կըսեպէ խելացի կառավարութիւնը. քանզի այն մարդուն առաջը ելլող մարդուն պըզտիկութիւն է՝ որ անանկ մարդու մը առաջ ծըռի, խոնարհութիւն ընէ. որ այն պաշտօնը անոր վրայ չըլլալուն ատենց հին ոէկը չէր ըներ։ Սպարտացւոց կառավարութենէ խորհրդարանին ոէջը ոէկը՝ որ առնուն առաջը գէշ մարդ սեպված էր, աղէկ խորհուրդ մը տրված ըլլալով, Երիտոր լսված գլխաւորները այն օրը հասկցանէք տէյի նշան մը ցըցնելով անցան. և որովհետև այն խորհուրդը շատ աղէկ և հետևելու կարմար սեպեցին, մեռս օրը աղէկ

մարդու մը ըսել տրվին , և գէշ մարդուն ըսելվը չըրին :

8 . Արևելեան թագաւորներուն սովորութիւնը շատ աղէկ սեպված չէ , որ հասարակութեան և իշխանաւորին մէջ տեղը շատ մեծ տարբերութիւն կը մըտցընեն . նոյնպէս աղէկ չէ որ՝ իշխանը ինքը զինք շատ պըզտիկ ցըցընէ . որով յիրաւի կը պըզտիկնայ հասարակութեան աչքին առաջը : Թէ որ այս ինքը զինք պըզտիկ ցըցընելուս հետ ուրիշ ցած և գէշ բաներ ալ երևին նէ իշխանին վրայ՝ անիկայ իշխանութեան ընտրելն ալ հասարակութեան առջին պախարակելի կըլլայ : Պետրոս Մօռօն՝ որ մէկ հասարակ կրօնաւորմէ նէ , Հռոմայոց վրայ ընտրըվելով կեղեստինոս Ե անուամբ , իրեն ձգնաւորութեան սովորութիւնը ունեցած էշէն զատվիլ չուզեց . հանդէսով Հռոմ մտած օրը ձի չի հեծաւ , այլ էշը զարդարել տրվաւ վրան հեծաւ . երկու թագաւոր ալ գանդանաւանդին (խանդըրմային) երկու կողմէն բռնած՝ անանկ կը քալէին : Կեղեստինոս այս գործովս ցըցուց որ՝ մէկ անսասունի մը համար իր սրտին մէջ ունեցած սէրը՝ հասած մեծ աստիճանին բերած փառաւորութեանը սէրէն մեծ էր :

ԿՈՂՈՎԸ

Հպատակներուն իրենց մեծերուն հետ վարվելու կերպը։

Մեծերուն հետ վարված ատենը գործածվելու քաղաքավարական կերպերուն վրայ խօսելէս առաջ քիչ խօսքով հասկըցնեմ՝ թէ ինչո՞ւ համար մեծին հնազանդիլ պէտք է. և մեր մեծը կը պատուեմք և կը մեծարեմք նէ՝ անոր պատճառը ի՞նչ պիտի ըլլայ։

Աշէկ գիտեմք որ մէկ մարդուն ինչքը և հարըստութիւնը եվելնալը երեք բանէ կախեալ է. որ են տեղեկութիւն, ուժ և կամք։ Եւ որովհետև հասարակութիւնը առն օր այս երեքիսալ կարօտ է, և մեծին և իշխանին ձեռքին տակը այս երեքսալ կայ, ասկէց հարկ եղեր է իշխանաւորները յարգել անոնց ձեռքը առնալու աղէկութեանը յուսով, կամ առաձնելուն համար շնորհակալ ըլլալով*։

ծ։ * Այս դրութիւնս՝ որ հնազանդութեան վրին՝ անձնական օգուտը կը դնէ, սխալէ, և հետևութիւնները շատ գէշ կերթայ։ Աստ վրայ երկար խօսիլ՝ ծանօթութեան չէինար. և բարոյականի փիլիսոփայութեան դիտել ըլլալուն համար

Ասկայ էն առաջ բարոյական ուխ պարտականութէն
մը խքէն՝ ետքը տնտեսական գիտութեան ուխ մասը
սեպվեցաւ։ Ըսածնիս աւելի բանամք։

Պարտականութեան առաջին պատճառ, տեղեկութեանց կարօտ ըլլալնիս։

Հռոմայեցիներուն գինուորները կորնթոս քա-
ղաքը առնելէն ետքը՝ գին չօգտելու վարպետաբան
պատկերներուն վրան քուէ (ձայր) կը նետէին,
նայող (թավլու) կը խաղային։ Տաճկներն ալ փի-
լիսոփայ և Պրաքսիտեղէսի քանդակած այն պատ-
ուական արձաններէրը կրակի մէջ կը նետէին որ կիր
(քիրէչ) ընեն։ Այս օրինակներէրս կը ցուցնեն
որ՝ կրթութենէ զուրկ մարդիկ արուեստաշէն բա-
ներուն գեղեցկութենէն բան չեն կրնար հասկը-
նալ, և իրենք ալ ասանկ բան չեն կրնար ստրվիլ։
Մեքենական արուեստներէրը, և ուրիշ շատ տեսակ
արուեստներ՝ կարօտ են կերպ և գծագրութիւն՝ և
պէրթը առաջ տանելու եղանակ և մեքենաներ և

ուրիշ կիրքի վայելելու բան է։ Բայց այս սխալ
պրութենէս՝ հեղինակին հանած հետևութիւն-
ները աւելի ընդարձակելու համար՝ բնագիրը ինչպէս
էրնէ թողուցինք, միայն հոս նշանակելը բաւա-
կան սեպեցինք։

կարճ խօսքով լամընցնենք • պարծանքի գլուխ եղող
բաներու ուչքըդաց հոգաբարձուներ չեն ըլլար •
կաղ ոտքով լամընցնենք • պարծանքի գլուխ եղող
չափեր գիտնալու, և այլն • ասանկ բաներուն ալ առանց
բնագիտութեան և քիմիական գիտութեան և մա-
թեմաթիքայիկ չեն տրվըվիր • ուստի ըսված է որ՝
աստղաբաշխական գիտութեան տեղեակ չեղող ազ-
գի մը՝ չուխայի գործարան մը նոր կառուցելութեան
չի կրնար հասնիլ: Լուանթագին արբանեակները
չի ճանչցած՝ անհնար է անհուն Ովկիանոսին նա-
ւելով՝ ուկ աշխարհքին մէկալ աշխարհք լինչք տա-
նիլ • և առանց կշռաբանութիւն և ջրագիտութիւն
և ջրաբաշխութիւն գիտնալու նաւ չի շինվիր: Հա-
ւարակաց առողջութեանը համար շատ ծանօթութի-
ներ պէտք են • լինչպէս են անդամալնութիւն, բը-
ժշկական բնագիտութիւն, պատճառաց գիտութի՝
հիւանդութեանց պատճառները ճանչնալու համար,
բնական և բուսաբանական և քիմիական գիտու-
թիւններ, և այլն: Այս բաներըս չի գիտցողները՝
տարափոխիկ (սրբըշկող) և ասանց նման հիւանդու-
թիւններուն տուտ պատճառներ կը գըտնեն և ինա-
սակար դեղեր գործ կածեն: Պետրոս Վէռուլ ազ-
նուական փիլիսափայ ասանկ բաներուն նայելով՝
1630 Թուին պատահած ժանտախտին վրայ գրած
աոեղը կըսե • || Հարիւր քառասուն հազար Մի-
լանցիք միայն ոգիտութեան պակ ըլլալով մեռան
գացին || : Առանց օրէնագիտութեան խելահաս պա-
տուհասներ չեն ըլլար • առանց ոնութեական և վիճա-
կագրական գիտութեան ազգային և քաղաքական
բաներու ուչքըդաց հոգաբարձուներ չեն ըլլար •

մարդուն տգիտութիւնը՝ հէմ ժողովրդոյ գէշ կը բերէ՝ հէմ իշխանին։ Հասարակութեան գէշ կը բերէ որ՝ անօգուտ վէճերուն շատութիւնը ժամանակ կորսընցընել կուտայ։ գործերուն առաջ երթալը կը խափանէ, և բանելու և շահելու ատակները առանց բանելու անօգուտ կը մնան։ Իշխանին գէշ կը բերէ որ՝ տգէտ ըլլալով պաշտօնատարը՝ ինչ բանէ իշխանին օգուտ ծագելուն խելքը չի հասնիր։ և իրեն իշխանութիւն տրվող մեծինալ անուշը կ՚ուզէ։ Այս գիտնալ պէտք է որ՝ մէկ երկրի մը դպրատուններէ ուրքան շատ աշակերտ կանէ՝ բանտերուն մէջ այնքան քիչ մարդ կը գտնուի։ Ուսուն իշխանները շատ մեծ պատուոյ արժանի են և անուններնին շատ փառաւոր և պանծալի կ՚ըլլայ, և իրենք գաւառին պարծանք կ՚ըլլան, թէ որ անոնց օրովը ժողովրդոյ մէջ դիտութիւնը եվեւկէկ ծաղկի։

Պարտականութեանց երկրորդ պատճառ, ուժի կարօտ ըլլալնիս։

Ո՞ինչև որ տրտը ջրելու համար յատուկ ձամբաներ շինված չըլլանանք՝ երկրագործութիւնը իրեն կատարելութեան ծայրը չի կրնար հասնիլ։ առանց նաւարկութե իրեն ծանր բեռները քիչ ծախքով չի կրնար քաղաքները և վաճառատեղիները տանիլ։ առանց ճամբու քաղաք քաղաքի հետ և գե-

ջերու հետ առուտուր չի կըրնար ընել. ծովային զինուորութիւն չեղաւ՝ վաճառականի նաւերը ծովուն վրայ չեն կըրնար ապահով և անվտանգ ճամբայ ընել. նաւահանգիստները լապտեր (ֆէնէռ) պէտք է, նոյնպէս կղզիները և ծովուն ջուրէն դուրս տրուկված խոշոր քարերը՝ գիշերվան նաւորդներուն համար լուսաւոր նշան կուզեն ըլլալու: Գիշեր ցերեկ բանելու ալէկ ծովային հեռագրութեան գործիք (թէլէկրաֆ) չի գըտնըվելուն համար՝ տարին երկու հարիւրէն եվեր նաւ կը սխալի միայն փռանսայի ծովեզերքը. և հազար մարդէն եվեր կը խեղդըվին: Արուեստներուն համար մեծ և շատ գործարաններ պէտք է՝ արուեստից վերաբերեալ խելք տրվելու համար. հասարակութիւն առողջութիւնը շատ պատճառներէ ազրելով՝ շատ տեսակ առողջութեան վերաբերեալ տեղեր կուզէ. ինչպէս են ժանտախտէ զգուշանալու տեղ (քառանթին). հասարակ հիւանդներու և տարափոխիկներու անբժշկելի և սխտած զինուորներուն համար զատ զատ հիւանդանոցներ. ուսման համար պէտք են գրքատուններ՝ և ալիտանի Թուղթերը պահելու Թանգարաններ. ամէն մարդուն իրաւունքը պահպանելու և պաշտպանելու համար՝ խաբեբայի ձեռք չի հանելու տեղ պահվելու են ամէն մարդուն երեւելի ստացուածքներուն, և անոնց կամ ուրիշ տեսակ ստացուածքի վրայ վէճ եղած կայնէ՝ անոնց դատաստանական վճիռներուն Թուղթերուն արձանագրութիւնը (նոտարը). Մարդուն կեանքը և ինչքը

պահպանելու համար պէտք է զինուորներ և պահա-
պան զօրքեր ունենալ՝ որ մեզ թէ՛ ներքին և թէ՛
արտաքին թշնամիներէն պաշտպանեն. ազգին կող-
մէն մարդ պիտի ըլլայ՝ որ ուրիշ տէրութեանց կամ
իր կառավարութենէ ստեանը երթայ և ազգին իրա-
ւունքը պաշտպանէ: Ասոնց պէս ուրիշ բաներ ալ
կը գտնուին որ ընկերութեան մը հաստատուն կե-
նալուն և չի փըլլելուն պիտանի են, ինչպէս որ կա-
մարները բռնելու համար սիւներ (տէրեկներ),
և ջուրի ճամբաներու համար ջրանցքին եզերքները,
և ասկէ տեսակ շինուածքներուն հիմը պիտանի բա-
ներ են, որ առանց ասոնց չեն կրնար ըլլալ. և ա-
սոնք մանաւանդ մարդու ուժէն վեր բաներ են, մի-
այն իշխանութիւնը կրնայ ընել և պահպանել: Ասոնց
համար ալ արժանի և իրաւունք է իշխանները յար-
գել և անոնց հնազանդիլ:

Պարտականութեանց երկրորդ պատճառ, կամքի կարօտ ըլլալը:

Ընդհակ մարդը՝ մինչև որ երած բանին վատ-
տրկելու օգուտ և պատիւը միտքը չի բերէ նէ՝
բանը ընել ուզելու չարթընար: Ազէկ բան մը
ընելու կամենալուն հինգ է այդ արթութիւնը, որ ան-
մարդու վատրկածին և ունեցածին տէրութիւնը
կատարելէ, և ազէկ ընտանեկան վարքէ և յարգու-

թիւն և փառք կը խոստանայ։ Ասոնք գերագոյն իշխանութեան ընելու բաներն են։

Ասկէց մեծը կայ՝ Ո՛վոր ընկերութեան ջէ որ՝ իրեն քստինքովը հասարակաց օգտակար բանմը ընելով փառք վաստկի, հարկաւորապէս իրեն Թշնամի կը յարուցանէ այն խռովարար բազմութիւնը, որ իրենց ձչինչ և անպիտան երևիլը իրենց ծանր գալով՝ մինչև որ անոր ձեռքէն փառքը չի յափշտակեն նէ՝ սիրտերնին չի հանգչիր։ Այս կերպ խռովութիւնը ամէն կարգի ընկերութիւններուն ջէ կըլլայ, և Տրայեանոսի և Մարկոս Ավրելիոսի և չորրորդ Հենրիկոսի օրերն ալ կըլլային, որ շատ բարեսիրտ և արդարադատ Թագաւորներ էին։ Երկու տարի կայ որ՝ ֆռանսայի Թագաւորին հարկ եղաւ իրեն մէկ քանի նախարարներուն ըսել. ինչպէս որ կազէթաներուն ջէ գըրված է. ‖ Մեր օրէնքները պահպանել տալու նպատակ՝ անկէց եվել բան ուզող չկայ ձեզի նէ ‖։ Կերևի որ՝ ումանք գովութեան և վարձուց արժանի բան մը չանելնուն համար լռութիւն և մատնութիւն և վրդովմունք կընեն իշխանին, և անոր վարձքովը կը բաւականանան։ Իշխանութիւն բանեցընողին մեծ գործը՝ նախանձին առաջը առնելով և անոր ըրած չանքը պարապը հանելով՝ վարձուց արժանի եղողներէն և վարձուց օգուտը տեսնողներէն շնորհակալութիւն առնելն է. ըսել՝ բոլոր ծուլութիւնն։ Այս շնորհակալութեան պարտականութիւնս շատ յայտնի է, երբ որ իշխանը մեկ խօսքե-

րոլ և նշաններուն խաբկեբուն տեղը՝ վարձուց արժանի ըլլալու չափ բրտնէ կամ մէկուն ըրած աղէկ գործքը, կամ բարքին աղէկութիւնը. ինչպէս որ սուրբ Աբեսաղամն ալ կըսէ. || Ի պտղոց նոցա ծանիջիք զնոս || . անոնց պտուղներէն անոնք ճանչցէք։

Հնազանդութեան և մեծարանաց և շնորհակալութեան պարտականութիւնները՝ որ այս երեք պատճառէս առաջ կուգան, իշխաններուն ունեցած կարծիքներէն բոլորովին օտար են. անոնցմէ բնաւ կախում մը չունին։ Ասոնք ժէ և ժէ դարուն մէջ հեղինակութիւն ընող Լասին աստուածաբաններուն շատը պախարակելի են անոր համար որ՝ իրենց մտքին համեմատ չի խորհող և իրենց կրօնքէն չեղող թագաւորները և իշխանները կը դատապարտէին։ Թագաւորական գաւազանը ձեռքը կրող մարդը ինչ հաւատք և ինչ կարծիք ուր կըլլայ նէ ըլլայ, բարոյական փիլիսոփայութիւնը որ անոնց հնազանդիլ կը սորվեցնէ՝ առաքելոց ժամանակի քրիստոնեաներուն բռնած ձամբուն և գիտցածին համեմատ է, որ կռապաշտ կայսերաց հրամանին կը հնազանդէին. և ասոնց բռնած ձամբան եռքն աոեններըս մոռցըված չըլլար նէ՝ Հենրիկոս չորրորդ Գրանսըզի Թագաւորին աղէկութիւնը քիչմը աոեն տահա կը վայլէր Գրանսա, որ հերետիկոս է տէյլ զարկին սպաննեցին։

Հիմա մեծերուն հետը վարվելուն կերպին վրայ խօսինք։ Մեծ և իշխանաւոր ըսելով՝ մտքերնիս պաշտպանները ամէնն ալ պըտըդենք, և մեր ըսելս

Խօսքերուն պէտք եղած գաղափարները գըտնելէն
դիւրաւ կը հասկընանք թէ ինչ քաղաքավարական
գործ պէտք է ընել անոնց առջին, և չափազանց
ծայրերը ինչ են որ զգուշանալ պէտք է։

Իշխանը այն մարդն է որ՝ օրինօք կը հրամայէ
հասարակաց օգտին. կամայապէս իշխանութիւն ու-
նեցող քանի մը մարդիկ ՉԿԱՆ։ Անանկ է նէ իշ-
խանը երեսուն տուն մեղմէ պահանջելու

1. Ուրիշ մարդոց ըրած քաղաքավարական
գործքերնիս և մեծարանքնիս, որ առաջկուց ըսված
ըլլալուն համար կրկնել պէտք չէ։

2. Անանկ գործքեր ալ՝ որ իշխանին բարեբաստ
իշխանութեան տէր ըլլալը, և մեր ալ անկեղծ յար-
գելնիս և անկէց շնորհակալ ըլլալնիս վկայեն։

Այս կողմէն՝ ժողովրդոց ըրած չափազանց ծայ-
րերն են

1. Գերլի պէս նուաստութիւն ցըցընել.
2. Իշխանը չի սեպել և ապստամբիլ։

1. ԻՇԽԱՆԻՆ ՅԱՐԳՈՒԹԻՒՆ ՏԱԼԸ ԲԱՆԱԻՈՐ Է

Որովհետև իշխանը մեծարելը՝ օրէնքի պահ-
պանվելուն օգնութիւն կուտայ, և ասկէց՝ հասա-
րակութեան օգուտ կը ծագի, ուստի ամէն ժամանակ

սովորութիւն է իշխաններուն մէկ արուեստքին փառաւորութիւն մը տալ, և հանգստութեանը նայիլ, և ամէն բանի մէջ գլուխ սեպել. այնպէս որ՝ իշխան և թագաւոր ըսելով մըտքերնիս եկած գաղափարն է որ՝ առանց մարդկանց կարգէն դուրս ելլելու ամէն մարդոցմէն մեծ և պայծառ մարդ մը կուգայ հասարակութեան աչքին, որ պատեհ համարի չէ տրամաբանել, զգայմունք կուզէ: Եւ թագաւորները մեծարելնիս անոնց մէկ զուարճութիւն մը բերելով՝ քաշած աշխատութիւննին կը թեթևցնենք. և տահա աւելի աշխատելու կամք մը կը բերէ՝ որ տեսած պատիւնեբնուն արժանի գործ ըրած ըլլան, և աւելի յարգութեան ալ արժանի ըլլան: Ասոնէ զատ հասարակութեանը վրայ հասարակութեանը տրիւնը շատ տաքցած աւեններ՝ Բրուտոս իր տըղուն սանդ կը խօսի Ալֆէրիին բանաստեղծութեանը մէջ. «Դուն «հիմա ծերակոյտներուն առաջ գնա. նայէ որ հը- «րապարակին մէջ ամէնէն երեւելի տեղը անունք «նստին»: Սպարտայի մէջ հասարակութեան սէրը շատ լիքն՝ թագաւորները հասարակաց տեղանը նստած աւեններին՝ երկու բաժին կերակուր կառնէին, և իրենց սիրած բարեկամներուն հետ կուտէին:

Թագաւորին և իշխանին անձը աւելի մեծարանոյ և յարգութեան արժանի ընելու և ցոյցընելու մըտքով՝ որ հասարակութիւնը աւելի դիւրաւ հըպատասխանի, հին աւեններէն շատ երկրներու մէջ աղաւոտ արուեստներու մէջ գլխաւորներուն իշխանութիւն չէին տար. այսր համար Նօվալուայոյ

ամէնանպաստութիւններուն մէջ կանուն կայ, որ հնարաւոր (քննարկ) ընելու հրամայական չի տար եւ կամ պանիր կամ գինի ծախողներուն, դարբիններուն (ոչխիրճիներուն), կօշկակարներուն (տիքիճիներուն), բուրդ բանողներուն, և այլն։

Որովհետեւ չափազանց ընտանութիւնը՝ հնազանդութիւնը կը քիչցնէ, ուստի քանի մը բաներ կան որ Թագաւորաց և իշխանաց գրանցված տեղը ընել արգելեալ է. Թէպէտ լինքնին օրինաւոր և օգտակար բաներ են, ասոնք աւելի ընտանութիւն մը ցցցնելով՝ Թագաւորին յարգը կը պղծոկցնեն։ Վասկէնայն ամէնանպաստութեան մէջ կայ որ՝ կընիկ մարդիկ աղէկատը (էօրէքէն) ձեռքերնին բամբակ մանելով իշխանաւոր մարդու առաջ չերթան։

Եւրոպայի ժողովրդոց շատ սովորութիւնները՝ մեծամեծները յարգելի ցցցնելով՝ անոնց հաճելի երեւնալու կընային, առանց ծանր անհանգստութեան մը տալու քաղաքացւոց։ Քանի մը հատարկաց տօներ և ուրախութիւններ կան որ՝ իշխանը չեկած չեն սկըսիր. ծնած օրերնուն և լրած յաղթութիւններնուն և աղէկ և հատարկաց օգտին համար օրէնք մը դրած օրերնուն, և ուրիշ ասոնց պէս ժամանակներնուն տաղերգարը կը կատարեն կանթեղավառութիւնով (լամտիլ տօնանմասով) և հատարկաց ուրախութեան ուրիշ նշաններով։ Հռոմայեցիք վեսպասիանոս կայսեր աւելի հաճելի բան մը լրին, երբ որ անոր տեղանին և հայկերտոյթին հատարկ (պայաղի) բան մը լրալը տեսնելով՝ լրենք

ալ անոր նմանել ուզեցին. իրենց շատ ծանրոլմեծ հայկերոյթներ պատրաստելու սովորութենէն ետ կեցան, օրմէ անթիւ անհամար բազմութիւն մէկ տեղ ժողվուած աղմուկ ընելն էջէն՝ Ադրիանոս կայսեր մէկ խօսքովը ցրուեցան։ Ասոնք պատուոյ գործքեր են, որ հասարակութենէ ալ ծանր չեն գար։

Ուրուհետև թագաւորներն ալ իշխաններն ալ մարդ են, ուստի կըլնան իրենց զօրութեանը համեմատ հպարտութիւն ալ ունենալ։ Անոր համար կոպտութիւն կըսեպվի անոր մըտքին դէմ ըլլալը թէ որ անկէց հասարակութեան միասը չի գալնէ։ Անհոգեմտալէ՝ թէ որ հակառակ կեցուըը իրեն հակառակ կենալուն միասը քաշէնէ։ Անոր համար փաւղինոս փիլիսոփային գովելու արժանի է, և Ապողոդորոս ձարտարապետը պարսաւելու։ Փաւղինոսի քանի մը հոգի մեղադրանօք մը հարցուցին. Ադրիանոս կայսեր հետ քերականութենէ վրայ հակաճառութիւն ընելն էջէն՝ ինչո՞ւ անոր սխալները երեսը չի տըվիր որ շիտակէր. ծաղրելովմը պատասխան տըվաւ. քովը և իր հրամանին տակը եղեուն խումբ պահպան զօրք ունեցող մարդը կըլնա՞յ մի սխալ ունենալ։ Ճարտարապետը լըսելով որ կայսրը ազատական արուեստից վրայ ծուռ ու մուռ խօսքեր կընէ առանց պատճառները գիտնալու, ըսաւ որ միայն դպրոններու պատկերներ թող գրէ կայսրը, անկէց վեր բանելու թող չի խառնըվի։

Մէկ իշխանաւոր մարդու մը ուրքան խելքը սըկաւ էնէ՝ այնքան ղժուշանալու է որ անոր սխալը

ծակելու բանը չըլլըվի • քանզի ամէն մարդու մը ոտքան խելքը կարճ ըլլայնէ՝ այնքան ճարտարութիւն կը բանեցընէ իր ըրած սխալները ուրիշին վրան ձգելու։ Ուստի պէտք է ատանկ դիպուածներուն՝ գործը ինչպէս որ եղած է նէ պարզապէս պատմել• անանկ որ՝ յանցանքը քու վրադ առածի պէս չ ըլլաս, բայց իրաւ յանցաւոր ես տէյի ստուգելու իրաւունք չի տաս մարդու ձեռք։ Երբ որ Լաւոօն անուանի ճէնէռալը տեղը փոխելուն համար Բրուսիայի թագաւորէն յաղթըվեցաւ, և տեղը փոխելու հրամանի խըմիռոցն էր Տաուն ֆէլտմառէշալը, ատանկ ամէն գիր մը գրեց• «Ձեր մեծութեանը կը հաւատամ «ձակիմ լմնցընելու՝ որ քու հրամանովդ ըրա- «նած տեղը յաղթըվեցայ• ծառայ եմ»։ Լաւոնական ոճնալ ատկէց աղնիւ կերպով չէր կըրնար պատմել յաղթըվիլը, որ հէմ կարճ է հէմ յստակ։ Ատոր Տաուն պատերազմին կտրըվելուն անմիջական պատճառ եղած չըլլալով՝ ինք զինքը արդարացընելու հարկ չէր• բայց յանցանքը Լաւոօնինը չէր՝ որ հնազանդելու պարտաւոր էր• հրամայելու իշխանութիւն չունէր։

Իշխանաւորները յարգելը և քաղաքավարութիւնը չեն կըրնար քաղաքացիներէն այն իրաւունքը վերցընել, որով իշխանաց հաճոյ չըլլալու բաներ կըրնան խօսիլ• բայց անանկ բաներ որ՝ թէ որ չի խօսվին հասարակութենէ միտքը պիտի գայ։ Ուստի երբ որ Լուդովիկոս չորեքտասաներորդ Փռանսայի թագաւորը՝ իր թագաւորութեան երկրներուն մէջ

գըտնըված Բռօթէսթանները բըռնի դարձընել
կուզէր առանց խելվընին հասցընելու թէ մեղրու-
թեան ռէջեն, պօսխէտ և ֆէնէլօն ըսին. ||Մար-
«դոյս սըրտին ազատութիւնը վոյ բնաւ ուրիշ մարդ-
«կային զօրութիւնմը չի կըրնար իշխանութիւն
«ունենալ. և բռնութիւնը մարդուն խելքը չի հաս-
«ցըներ, մարդը կեղծաւոր կընէ. և այդ կերպով
«քրիստոնէական ուղղափառ կրօնքի մարդ շատ-
«ցընելը՝ կրօնքը պաշտպանել չէ, պըզտիկցընել և
«ատհամարհ բանմը ցըցընելէ:

Այս տեղըս ուրիշ բանմը նաև կայ յիշելու. որ թէպէտ ինքնին քաղաքական բանմը չէ. բայց աղէկ դիտաւորութեամբ հնարված է. և գործադրութիւնը եղած աւերումներուն բարբարոսութեանը նայելնիք նէ ամենևին պախարակելու բան չէ: Մէկ մարդ մը փափ ընտրված աւերը անոր միտքը ձըգելու համար թէ ասանկ բարձր և գերագոյն աստիճանի մը հասնելով՝ մարդոց կարգէն դուրս եղած չէ, մարդ է, քարէ շինած՝ ռէջ տեղը ծակ և ներքին պարապ նատարանմը վոյ կընատեցընէին Լատերանոյ սուրբ Յօհաննու տաճարին գաւթին առաջը. և փափը հոն նստած ինքն հասարակութեան ըստակ կընէտէր: Այս սովորութիւնս ժէ դարուն ռէջ կար. և ատով փափին հասկըցընելու բաներուն աղէկ, բայց կերպը շատ անշնորհք էր:

2. ՃԱՌԱՅԱԿԱՆ ԵՒ, ԿԱՄ ՕՏԱՐ ԵՒՐՈՊԱՅԻ ԱՐՔՈՒՆԻՔՆԵՐՈՒՆ ՍՈՎՈՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐՈՒՆ ԱՆՆՄԱՆ ՍՈՎՈՐՈՒԹԵԱՆՑ ՎՐԱՅ

Ո՞էկ սովորութիւնմը ծառայական կըսվի՝

1 • Երբ որ մարդկային բնութեան սահմանը և յարգը կը պըզտիկցնէ։ Երբ որ Արիստիպպոս՝ Դիոնէսիոս բըռնաւորէն շնորհմը ուզելով՝ անոր ոտքը պագաւ, և ետքը ինքը զինք արդարացնելու համար՝ բռնաւորին ականջը ոտքին վրայ է լսաւ • ցըցուց որ աւելի ճճիներու կարգն է ինքը՝ քան թէ մարդոց։

2 • Երբ որ մարդկային սրտին պինդ սաստիկ և ընդհանուր զգայմունքին դէմ կուգայ։ Գայիոս կայսրը ելոյթ ընելու սանդուկ մէկ ձևմը հնարեց • ||Երդուամ կընեմ որ Գայիոս կայսրը և անոր քոյրերը իմ անձէս և իմ զաւակներէս աւելի կը սիրեմ ||։ Սուտ է ասիկայ • քանզի մարդոյս սըրտին զգայմանը դէմ է։

3 • Երբ որ միայն մէկ մարդու մը հաճոյ և ախորժելի ըլլալով՝ շատ մարդու ծանր և դժար կուգայ։ Երբ որ Ալեմի Փըլիստինէ Թագուհին՝ Փարիզու Աքսաէմի Փռանսէզ ըսված իմաստնոց ընկերութեանը մէկ հանդիսին մէջ գըտնըվիլ ուզեց, յաճախ մարդուն մէկը խնդիրմը հանեց որ՝ Թագուհին հոն ինքն իմաստուններուն ոտքի վրայ մի կայնիլ կը

վայել՝ նահիլմի։ Խմաստուններուն ալկը պատաս-
խան տըվաւ։ Ելը որ Կարօլոս ինն ելորդ փռանսայի
Թագաւորը կերթար Ռօնսաւ լսմաստունին տունը՝
այն տեղ եղած խմաստուն խօսակցութիւններուն
գանըվելու համար, առինն ալ նստած կըլլային Թա-
գաւորին ներկայութեանը։ Ես յիրաւի, թէ որ
Թագաւորը կամ իշխանը կուզէ որ՝ առն մարդ
իրեն ներկայ գըտնըվելուն փափաքի, պէտք է որ
դէմը ելլոյներուն և քովը գըտնըվոյներուն ծանր
անհանգստութեան պատճառ չըլլայ։ Անանկ ալկ
սահմանը կայ որ՝ անկէց անդին անցածներնուս
պէս մեզի եկած անհանգստութիւնը եղած պատի-
ւէն ելլել ըլլալով՝ պատիւն ալ ձանձրութիւն կը
բերէ։ Ես այս սահմանըս՝ մարդոց աստիճանին որ-
պիսութիւնը կորոշէ. իմաստնոց ալկ ընկերութիւն
մը, և քանի մը բեռնակիրներ ալկ տեղ ժողված,
առինը ալկ աստիճանի մարդիկ չեն կըրնար սեպվիլ։
Այս ալ յայտնի է որ՝ իշխանը ուրքան շատ պատուոյ
եաւէտ կունող չէ նէ՝ այնքան պատիւ կը գըտնէ։

Հիմա անանկ սովորութիւնները Եւրոպացւոց
մէջ ուրքան օտար և անսովոր բան երևելը հասկը-
ցընելու համար քանի մը հատը պատմեմ։ Առնց
մէջն ալ կարգ մը բըռնելը ժիշտութեան օգուտ
կընէ. ուստի առաջկուց ըլած բաժանումներուս
վերայ երթամ։

Ընական դիւրազգացութիւն։

Ղի (ռախէ) ըսծած մարդը չի կրնար Սիամու Թագաւորին պալատը մըտնել. և գինով մարդիկ ներս մըտնելով՝ Թագաւորական բնակութեան անպատուութիւն մը չըլլալու համար՝ պալատին գործակալներէն ՌԿը՝ ներս մըտնել ուզողը դրանը ՌՋ կը կայնեցընէ և բերանը կը հոտվըտայ։

Տգեղ մարդիկ՝ Ընոց կայսեր աչքին երևելու չեն. ինչպես որ ըսած եմք։

Ճավայի կայսրը հանդէսով պալատէն դուրս ելած աուեն՝ հետը կին մը կըտայ ձեռքը հոդմավարով (եէլբազէով), որ Թագաւորին երեսին մօտեցող ճանճերը կը վռընտե։

Մոնոմոդաբայի Թագաւորին առաջը վառված մոմը, կերած կերակուրը և գինիները ամենալ անուշահոտ պիտի ըլլան։

Մէլինուայի Թագաւորը հանդէսով պալատէն դուրս ելած աուեն՝ պալատական խաթունները ՌԿ քանին աուջևէն կերթան, ոմանք նուագարան (չալղը) չալելով, և ոմանք բուրանոց (պուհուրտան) առնելով, որ շունչ առնելու օդին հոտը անուշցընեն։

Անքնասիրութիւն։

Յօժանկոյն աշխատականները իրենց Թագաւորին առաջը շատ կը ծրտմըռկին, կը ցաթկըռտեն անոր բոլորը՝ ձեռվընին ետ և առաջ փարտելով. և Թագաւորը հաճութիւն մը ցըցընելու ըլլայնէ՝ իրենք ալ շնորհակալութեան համար անոր առաջը փոշիին մէջ կը թապըլտըկին։ Ասով իրենց մեծ ուրախութիւնը ցըցուցած կըլլան։

Մօնթէնեը՝ անանկ ազգեր կան կըսէ որ՝ իրենց Թագաւորին առաջը ելլելու ատեննին՝ հին և պատռտած լաթեր կը հագնին, որ Թագաւորին հագած լաթերուն աղէկ երեույթը չտգեղացընեն։

Ափրիկէի քանի մը ազգերու մէջ՝ մէկ մարդ մը ինչ վիճակի մէջ կըլլայնէ ըլլայ, Թագաւորէն դատաստան կամ մէկ շնորհմը ուզելու ըլլայնէ՝ դուրսի սենեակը պիտի կայնի, հագած լաթերը բոլորովին պիտի հանէ, և անանկ մերկ պիտի երևի առջին. հագնած մարդ չեն նօթեր քովը։ Եւրոպացիներուն կըսեն. դուք ձեր երկիրը նորէն բաւևելու համար գլուխնիդ կը բանաք. ասով կը ցըցընէք Թէ ձեր խելքն ալ հասած է որ մէկու մը քով գայած ատեննիդ՝ մարմիններնուդ մէկ մասը բայ ձգելը քաղաքավարութիւն է. մենք ալ մեր Թագաւորին առաջը ելած ատեննիս՝ անկաց եվելօք յարգելիս ցըցընելու համար բոլորովին կը մերկանամք։ Բայց այս սովորութիւնս բուն և առաջին պատճառ՝ բռնա-

եւր Թագաւորաց վախը կերևի , չըլլայ որ աղերսի համար գալ պատճառելով՝ լաթին տակը պահած զէնք ունենայ և Թագաւորը զարնէ :

Մուզէմպէկ կըզգին , որ Ափրիկայի ծովեզերքները կէս փարսախ հեռու կղզի մընէ , ընդհանուր զօրապետը մեծարելու և յարգելու նշաններըս առնք են : Պատուհաններուն առջևէն մէկը անցած ատենը հարկաւորապէս գլուխը պիտի բանայ* : Երբ որ իր պալատէն դուրս ելլէնէ՝ ամէն եկեղեցիներուն զանգակները պիտի զարնըվին : Ճամբան երթալն ալ էն հասարակ մարդ մը պատահինէ՝ մեծարանաց սովորական նշանները ցըցընելէն ետքը պիտի կայնի մինչև որ հետի եղողները ամէնն ալ անցնին :

Օգոստոս կայսրը ողջ էրէն՝ ամէն տեղ անոր անունովը սեղաններ չինվեցան . ամէն ելևեջի տուներու մէջ մէկ քուրմ մը կը պահէին յատուկ , որ Օգոստոսի պատկերին կամ արձանին առաջը խունկ ձխէր : Կիզիկոնի բնակիչներուն (խաբուսաղցիներուն) համար , որ Հռոմ հնարված աստանկ նոր աձմը պաշտելու շատ հոգ չէին ընէր , ամբաստանութիւն եղաւ , և Հռոմայեցւոց Թշնամի Մհրդատը՝ իրենց երկրէն վռնտելնուն համար ստացած պատուիրներին կատարընցընելով պատժվեցան : Օգոստոսի յաջորդ կայսերք՝ ամէնն ալ մեռնելէն ետքը չաստ-

---

ծած : * Ուլահու և Պուղտանու պէյերն ալ այս ստուերութիւնա իրենց երկիրը առնը մը խօթեցին :

ուածներու կարգ անցան։

Մենք բարեբար կամ խմաստուն թագաւորներուն պատկերներովը մեր սենեակը զարդարելը բաւական կը համարինք. Հռոմայեցի զինուորներուն շատը իրենց մերկ մարմինին վրայ տապ երկաթով տալլելով՝ կայսերաց պատկերը կը ձևացընէին։

Պարապ և պարծանք բերող մականուններըը, և հզօր և պաշտելի ըլլալ ուզելը՝ այնքան թագաւորներուն հպարտութենէն առաջ եկած չէ, որչափ որ պալատականաց շողոքորթելէն։ Ասոնք միշտ պատճառ կունենան աւելնէն առաքինի և խելացի թագաւորն ալ խաբելու։ Ասոնց ոչկը ժա դարուն մէջ Քանուդոս թագաւորին հետ խօսելով, որուն ձեռքըն էր Տանիմարքա, Նօուվէժ, և Ինկլիլթէռռա, ըսաւ որ՝ թագաւորի անհնար բան չի կըրնար ըլլալ. տարեըքներն ալ պարտական են անոր զօրութիւը դէմ չի կենալու։ Պատմիչները կըսեն որ՝ թագաւորը ատոր խօսքին հաւատալ ցըցուց. և ծովեզերքը երթալով՝ ծովուն մակընթացութեան ժամանակը որ ջուրերը դէպ՚ի ցամաքը կուգային, հրաման ըրաւ որ ետ քաշվին, և իրեն խօսքին հնազանդին, որ Ովկիանոսի տէրն էր։ Քիչմը ատեն կեցաւ. որպէս թէ ծովուն հնազանդելուն նշան մը տեսնելու համար. բայց ջուրերը միշտ դէպ՚ի իրեն դին կուգային, և զինքը թրջելալ սկսեցին. այն ատեն դարձաւ պալատականներուն ըսաւ. աշխարհիս մէջ ոչքան արարածք կան նէ տկար են, և իրարմէ կախում ունին, միայն գերագոյն էակն Ա՛ստ՚ծ՝

որ ամէնուն վրայ բացարձակ իշխանութիւն ունի • բոլոր տարեկք երեն ձեռքին մէջն է • Ովկիանոսին՝ ||մինչև հոն գնա և անկէց անդին մի՛ անցնիր|| կըսէ • Ռկ անգամ մը աչքը դարձընելովը մարդոց ամբարտաւանութեան էն մեծ և հաստատուն և փառաւոր նշանները հող կը կըտրէ կոչընչացընէ։

Ուրախակցութիւն։

Ընցած տուեընը Քանարեան կղզիներուն մէջ երբ որ Ռկ նոր Թագաւոր մը նըստեր նէ՝ Կուանշ բնակած ազգէն շատ մը մարդ առաջը կելլէին, ալաչելով հրաման կուզէին որ Թագաւորին պատուոյն համար մեռնին։ Թագաւորը Ռկ հայկերոյթ մը կընէր • անկէց ետքը այս խեղճերը լերան մը գագաթ կըտանէին և անկէց վար խորունկ ձորի մը ռէջ կը հրէին կը ձգէին • որ դուրս ցըցուած սպառաժ քարերուն զարնելով՝ մինչև վար հասնէին նէ կըտոր կըտոր կըլլային։ Ասով ըսել կուզէին որ՝ մեր Թագաւորը կը զուարճանայ մեր ասանկ մեռնելուն վրայ։ Հռովմայեցիներուն ալ նոր Ռկ կայսր մը նստելու ըլլար նէ՝ շատ գերիներ կըսպաննէին • և ուրիշին արիւնը Թափելով՝ իրենց ուրախութիւնը կը յայտնէին։

Յաւակցութիւն։

Ա՛ալատաւի ծովեզերքը սևերը շատ մը մանր տղայք կը մորթեն Թագաւորին հլուանդացած ատենը, որ անով առողջութիւն գըտնէ։

Ատոնցմէ Թագաւորին մեռած ատենը՝ Հոնք ըսված ազգը իրենց մազերուն կէսը կըտրեցին՝ և երեսին ճըղքըռտելով արիւն հանեցին այնպէս անուանի պատերազմական Թագաւորիմը յիշատակ պատուելու համար։

Ակնթացնելուն Թագաւորը մեռնէր՝ մարմինը ամէն երկիր և գաւառ կը պըտըտցընէին։ գաւառներուն բնակիչները իրենց ականջէն քիչ մը տեղ կը կըտրէին, ճակատնին և քիթերնին կը վիրաւորէին, և ձախ թևերնին նետուիմը կը ծակէին։

Եգիպտացւոց Թագաւորիմը մեռնելու ըլլար՝ մինչև երկու ամիս հինչ ոչ կը բան չէր բաներ։ երկու երեք հարիւր հոգի մը գլուխնին սիրտով (չամուռով) ծեփելով՝ օրը երկու անգամ հասարակաց հրապարակը կերթային կուլային։ այս միջոցս արգելեալը միս և ցորեկի հաց ուտել, գինի խմել, լվացվիլ, անուշահոտ օծանելիքներ գործածել։ կարգըլած մարդիկ ալիլէ իրենց ամուսնական իրաւունքէն ետ կը կեներային։

Ատոնցմով և ուրիշ ատոնց պէս սովորութիւններով ժողովուրդը որպէս Թէ ըսել կուզէր։ մեր ուժը ալեներ, քանզի ուժեղնիս պահող մարդը մե-

ռաւ. մեր զուարճութիւններէն և սովորական հեշտութիւններէն եւս կենամք, որ ասով մեր զուարճութիւնները ավելցնել ուզող մարդուն յիշատակը պատուած ըլլանք:

3. ԿՈՊԻՏ ԵՒ ՎՆԱՍԱԿԱՐ ՍՈՎՈՐՈՒԹԻՒՆ. ՆԵՐՈՒՆ ՎՐԱՅ

Երջպեալ սովորութիւնները կը ցրցընեն որ՝ իշխանին գաղափարը չափէն աւելի մեծցեր և ձաձուածութեան մօտ սեպվեր է: Ակէց եւոքը գրեթէ սովորութիւններս Թագաւորական աստիճանին արհամարհութի և նուաստութիւն կը բերէ: Անկիրթ ժողովուրդները հիչ ուկ բանին վայելչութիւնը չեն ճանչնալով՝ իրենց մեծերուն ցրցուցած քաղաքավարական գործերունին ալ՝ ուկ մը ուկ ծայրը կերթայ՝ ուկ մը ուկ ալ ծայրը. միջին չափը չի կրնար գտնել:

Եգիպտացիները իրենց Թագաւորը որպէս թե ճգնաւորի կարգ դրած էին. ժամանակը չեղած՝ ուչ բայց տեղը կրնար ելլել օդ առնելու, ուչ լուացվիլ, ուչ կնոջէ քովը երթալ, և ուչ ուրիշ գործ մը ընել՝ ուքան թեթև ըլլալուն: Ուզած բանը չէր կրնար ուտել. իրեն ուտելու կերակուրները էին հորթուս միս, բադ (հօրտիկ), հընտեղէն, և ձուկ: Գինի խմած քիչ կուտային որ իրեն:

ահմանափրութիւններս անանկ կը ցըցընէին որ՝ թագաւորը բնական կարողութիւններուն կողմանէ դիւրաւ կըրնայ չափը անցնիլ (ազնիւ ըլլալ), ուստի ճշմարիտ նախատինքը մը նէին անոր։

Քօնկոյի թագաւորութեան հանդէսը ըլլալէն ետքը՝ ազնուականներուն ձեռքը կըսէ անոր. || Դուն «որ թագաւոր պիտի ըլլաս, չի վայլեր քեզի ըլլալ «ոչ գող, ոչ ագահ, և ոչ քէն պահող. աղքատնե«րուն բարեկամ եղիր. առատ ողորմութիւններ «տուր՝ որ բանտը եղողները և դերիները ազատ«վին. ներշնչութեան օդնութեան հասիր. ժամասէր «եղիր. նայէ որ թագաւորութիւնդ խաղաղութե«և հանդարտութեան մէջ պահես»։ Ետքը ժողովականները ամէնն ալ վրան աւազ և հող կը նետեն, և ամէն ձեռք զաւ զաւ կըսէ. մեծ մարդ և թագաւոր ըլլալուդ մի՛ նայիր, ետքը հող պիտի դառնաս։ Հռովմէական եկեղեցին ալ սովորութիւն ունի մեծ պահոց առաջին չորեքշաբթի օրը ժողովուրդին գըլուխը մոխիր ցանել, որ մեծամեծներուն և թագաւորներուն գլուխն ալ կը ցանվի, և ըսած խօսքերնին Ա՛ճաշուն է գիրքին առնըլած է. || Յիշեա՛ ով մարդ, զի հող էիր և՛ հող դարձցիս»։ Այս սովորութիւնս մարդկային բնութեան թշուառ և մահկանացու ըլլալը կը ցըցընէ, բայց հի՛չ ձեռն պզտիկութիւն մը չի բերէր. վայելչութիւն կայ ատոր մէջ. բայց Քօնկոյի թագաւորութեան մէջ այս վայելչութիւնս չի կայ. և ուղղակի թագաւորին խօսվելով անոր պատուիրը և յարգը ըսելն մը ընելէ։ Մէկ ազգ մը

և ժողովուրդ մը՝ որ ամբարտաւանութենէ հետ տգիտութենալ ունենայ, չի կրնար հասկընալ որ՝ ուր որ հասարակութիւնը բանաւոր յարգութեամբ կը պատուէ իրմեծը, այն տեղ հնազանդութիւնը եվեր կէկ կըլլայ • ուստի ասանկ երկիրներ անհնազանդ քիչ գլտնըվելուն համար՝ մեծը աստիկ պատիժներ գործածելու կարօտ չըլլար: Ընհանրապէս ի՛նչ բան որ Թագաւորին և իշխանին ինքնաիրութեան (քնպիրին) ծանր կուգան, և չափազանց իշխանութիւն բանեցընելու կամ չի բանեցընելու օգուտը չունին, այն քանիերը կոպիտ և անվայել սովորութիւններ են:

ԿՈՒՐՍ.Ը.

Ազգաց՝ իրարու հետ վարվելու կերպը:

Ա.յլև այլ ազգայ իրարու գործածած քաղաքավարութիւնը եւրէն հնարված և իբր արուեստական մէկ առաքինութիւն մընէ, որ փիլիսոփայութիւնը կը նայի որ շատցընէ. և ասոր դէմ կը կենայ մարդոյս բնական բարբարոսութիւնը:

Ո՛ւր տեղ որ վաճառականութիւն չըլլալով՝ չէ

լմայված որ՝ Մօտ և հեռի ազգերուն առնուն հետն ալ հարկ է ընտանութիւն ընել, և ան որ կրօնքը առն մարդ հաւատար ունի եղբայր սեպելը՝ մարդոյս պարտականութի չէ դրած, առն ժամանակ և առն ազգաց ունջ օտարազգի մարդը չէր կըրնար երես գըտնել. կանարգէին, կատկին և նեղութիւն կու-տային: Այս ընդհանուր սովորութեանս չի հետեւողջ ազգ քիչ կըրնանք գըտնել:

1. ԲԱՐԲԱՐՈՍ ԱԶԳԵՐՈՒՆ ՈՒՆԵՑԱԾ ՍՈՎՈՐՈՒԹԻՒՆՆԻՆ՝ ՕՏԱՐ ԱԶԳԷ ՄԱՐԴՈՑ ՀԱՄԱՐ

Ձ՝ֆաշուընչ գիրքը կը հասկըցնէ մեզի որ՝ անկիրթ մարդոց ուրիշ ազգը առնլուն սովորութիւնը շատ հին է. քանզի Իսրայելացւոց յառուկ պատուէր կայ. «Օտար մարդը մի՛ տըրտմեցընես. սիրտը մի՛ ցաւցընես. քանզի դուն ալ առեն մը Եգիպտացւոց մէջ օտար էիր»: Եւ Սաղմոսին մէջն ալ կայ. «Ան կը պահէ օտարը և որբը և այրին, և մեղաւորներուն ճամբանելը կը ցըրուէ*»:

ծ.ա: * Հիմակվան Հրէաներուն ալ՝ Ա֊ֆաշուընչէն ուրքան հեռանալը աւոլ կը հասկընաս. քանզի առանք ամէն կերպով ուրիշազգայ մը ընաս հաւցընել և նեղուելու՝ ըրեն՝ պարտականութի կը սեպեն:

Թաւրիտ երկիրը (որ սև ծովու արևմտեան հիւսիսային եզերքն է), բնակող շատ ազգեր սովորութիւն ունէին որ՝ ալէկոծութենով իրենց երկիրները լինած օտարազգիները կըսպաննէին զոհ կընէին կամ իրենց աստուածներուն, կամ իրենց պահպանելուն։ Պատմութիւններուն ստորագրած ոլինտ հին ժամանակներէն մինչև ժը դարը, Եւրոպայի ծովեզերեայ երկիրները բնակող ազգերը՝ ծովուն ռէջեքարերը իրենց դրամագլուխ (սէրմայէ) կըսեպէին։ անոնց զարնըվելով խորտակած նաւերուն ռէջեքինչքը իրենք կառնէին։ Այն մեծ իշխանները՝ որոնց երկրէն գետ կանցնէր կամ գետի մը եզերքն էր, նաւաբեկութեան իրաւունք ըսվածը (որ վտանգած նաւուն ռէջ գըտնըված ընչիքը վրայ մօտ տեղի իշխանին իրաւունք ունենալն է), ձկնորսութե իրաւունքի պէս արդար և օրինաւոր բան կըսեպէին։

Կեսարին պատմածին նայինք նէ՝ Գերմանացիները (Նէմցէներուն նախնիքը) իրենց երկրէն դուրս գաղութիւն ընելը օրինաւոր կըսեպէին։ Վայրենի ազգաց առջեւնուն ալ բարոյականը սոյն պէս է։ Մեր ռէջնալ ռամիկները օտար ազգի մարդ մը խաբելու շատ խղճմտանք չեն ըներ։ ազգակիցը խաբելը քիչմ մը խղճմտանք կըսայ։ Գնողին (մուշտերին) լեզուին ծռութիւնը կամ շիտակութիւնը՝ առնելու բանին գինը կեվճեցընէ կամ վար կինջեցընէ։

Ճռանքները իրենց գերին պէս կըսեպէին օտարազգի մարդիկը։ քանզի գերիներուն ինչուք կառ-

նէ ինն՝ օտարազգիներէն ալ նոյն տուրքը կառնէին։

Քօրեաք ըսված ազգը, որուն երկիրը Քամչաք երկրին մօտ է, մարդասպանը սաստիկ կը պատժեն. բայց թէ որ սպաննած մարդը իւեննց ազգէն չըլլայ նէ պատիժ չկայ։

Լիբարեան կղզիներուն բոլոր բնակիչները ծովու երես գողութիւն (խուռանտութիւն) կընէին. և գողցած բաներնին հաւասար բաժնած աւեննին իրարու խարդախութիւն ընել՝ ռէչերնին լըսված բան չէր։

Անապատի Արաբացիները (Պէտէվիները) որ իրարու այնքան հաւատարիմ և մարդասէր են, և իրենց շահէն աւելի իրենց ընկերներուն օգուտը կը նային, անգութ և ագահ մարդիկ կըլլան օտար ազգի մարդ տեսած աւեննին։ Եւ թէպէտ տղայքնին և կիներնին և ծառայնին աղէկ կը նային, բայց իրենց տունէն դուրս ամէնն ալ իրենց թշնամի կը սեպեն*։

Ընչից գրաւելու սովորութիւնը՝ բարբարոսութեան ժամանակները հնարված բան է, որով օտար-

---

ծ։ * Պէտէվիներուն համար ըսածը շիտակ է. բայց հիւրասիրութիւնն ալ ռէչերնին անծանօթ չէ։ Օտարազգի մարդ մը երթայ շիտակ անոնց վրանը մտնայ նէ՝ վրանին տէրը անոր թէ ընչից և թէ կեանցը ամէն կերպով տէր և պաշտպան կըլլայ. և ասոր՝ ճանապարհորդները ամէնն ալ մէկ խօսքով վկայութիւն կուտան։

ազգի կամ դըրսեցի մարդ մը մեռնելու ատենը իրեն ընչիցը իրեն խօսքը չէր անցներ • բոլոր ունեցածը այն երկրին գանձատունը կը վերցըվէր: Միայն անցեալ դարուն վերջերը կրցաւ փիլիսոփայութիւնը այս հին Եւրոպայինեերուն բարբարոսութենէն մընացած սովորութիւնը վերցընել:

Լօանկոյի սևերը չեն Թողուր որ օտար երկրէ մարդ մը մեռնի՝ իրենց երկրին հողին մէջ թաղվի: Եւրոպացի մը մեռնելու ըլլայնէ՝ հարկ է երկու մղոնի չափ տեղ տանիլ անոր մարմինը և ծովը նետել:

Թաթարները իրենց խանին առաջը օտարազգի մարդ մը հանելու ըլլանէ՝ երկու դիէն կրակ կը վառեն և մէջ տեղէն կանցընեն • որպէս Թէ անիկայ մաքրելու համար:

2 • ԿՐԹԵԱՒ ԿԱՄ ԿՐԹԵԱՒ ԿԱՐԾԸՎԱԾ ԱԶԳԵՐՈՒՆ՝ ՕՏԱՐԱԶԳՒ ՄԱՐԴՈՑ ՀԵՏ ՎԱՐՎԵԼՈՒՆ

1 • Մինչև Թագաւորին օրը՝ Եգիպտոսի մէջ օտարական մարդ չէր կընար մնալ • Օրէնքին հրաման կուտար որ՝ ծովեզերքը գտնըված օտարազգիները կամ մեռցընեն, կամ գերի բըռնեն:

2. Հռոմեները վաճառականութեան պիտանութիւնը տակա չի հասկըցած լըէն՝ թէպըէյի մէջ օտար ազգերը ծալը կընէին. տեղ տեղ ալ կըկոպտէին և զիրենք գերի կընէին. ուրիշ տեղեր ալ կը մեռցընէին: Արիստոփանէս համարձակեցաւ ըսել որ՝ յարդն ու ցորենը ինչպէս իրարմէ կը տարբերին՝ օտարազգին ու Յոյնն ալ իրարմէ նոյն տարբերութիւնը ունին: Օտարական մարդ մը Աթէնք քաղաքին մէջ տուն տեղ ըլլար քնակութիւն հաստատէր՝ քուն այն տեղ ծնածներէն սա երեք տարբերութիւնս ունէր.

1. Հայրերուն ու մայրերուն քնիկ Աթենացի եղողները ինչ ազատութիւն և ինչ իրաւունք կը վայելէին՝ դըրսեցին անոնցմէ զըրկէր:

2. Իրենց եկամուտին վեց մասին մէկը հարկ պիտի տային. և թէ որ չի տային՝ գերի տէյի կը ծախվէին:

3. Հասարակաց պարգևմը բաժնըվէր՝ բըննիկ Աթենացիներուն առածին կէսին չափ կը տըրվէր ատոնց:

Հռոմայեցիները, որոնց արուեստն էր օտար ազգաց երկիրները կողոպտել, Հատիներէն չի գիտցող ազգերուն ամէնուն ալ բարբարոս կըսէին. և թէ որ Հռովմայեցի մը ուրիշ ազգէ աղջիկ մը առնէր կարգըվէր՝ մոռնալով որ Հռոմայու հիմնադրութեան առնը Սաբինացւոց աղջիկներէր յափըշտակեցին, իրենց ազգին ազնուութեանը մէջ խառնուրդ մտած և ավըրված կըսեպէին, ուստի օրէնքնին

կարգները ասիկայ։

Մատթիներւի հեղինակը կըսէ որ՝ «Ամեն հին
«ազգերէն եվեր Հռոմայեցիները օտարազգիքը
«առեր օրինակ տըվին. և առջնէն երևելին և
«նշանաւորը եղաւ Սաբինացւոց սկզբիկները յա-
«փըշտակեընին։ Հռոմայեցիները տօն կը հրատա-
«րակեն և Սաբինացիներն ալ իրենց ընտանիքովը
«հրաւիրված ըլլալով կուգան. և կաքաւել և գինի
«խըմելն ետքն՝ այն առակալն կոտորածը կըլլայ։
«Հռովմայեցւոց կողմն նայելով՝ մեծ խելացութի
«և կենցաղակրթութի եղած ըլլայ. քանզի իրենց
«երկիրը և ազգը շէննալու համար ըրին. բայց
«միշտ նենգաւոր և խարդախ և դաւաճան կը սեպ-
«վին. այս անունըս անոնց վրայէն չի վերնար։
«Միշտ Հռովմայեցիները դրկտեցիներէն կաս-
«կած ունէին. ուրիշ երկիրներէն եկած դեսպան-
«ները չէին թողուր իրենց քաղաքին պարիսպին
«մէջ»։ Էին Հռովմայեցիներուն ուրիշ ազգերը
բանի տեղ չի դնելնուն և ամբարտաւանութեանը
մանաւոր նշանը կըսուց Գայիոս Բոբիլիոս, որ
Հռոմայու ծերակոյտը դեսպան խրկեց Անտիոքոսի
Եպիփանու՝ Ասորւոց Թագաւորին։ Այս Թագա-
ւորը բոլոր Եգիպտոսի երկիրը կոխելով՝ Պղէք-
սանդրիա պաշարելու կերթար՝ որ Թագաւորին ըն-
տանիքը հոն գացած պատսպարած էին. և Եգիպ-
տոսի Թագաւորը՝ Հռոմայեցիներուն պաշտպանու-
թենէն զատ յոյսը չունէր։ Անտիոքոսալ Հռո-
մայեցւոց դաշնակից էր, և Պղէքսանդրիայէն չորս

մըն հեռու իրեն հանելով Բոբիլիոս, Անտիոքոս Թէպէտյաղթողէր, բայց բարեկամաբար Բոբիլիոսը բարևելէն ետքը ձեռքը անոր ձեռքին երկընցուց: Բոբիլիոս այս քաղաքավարութեանս վրայ բան մը չընելով՝ ծոյէն հանեց ծերակուտին գիրը տրվաւ կարդա ըսաւ: Անտիոքոս կարդալէն ետքը բէք աղէկ ըսաւ, բարեկամներուս հետ խորհուրդ մը ընեմ, պէտք եղած պատասխանը կուտամ: Բայց Բոբիլիոս ամբարտաւան կոպտութիւնով մը գետինը Թագաւորին կոչնած տեղին բոլորը ձեռքի գաւազանովը՝ բոլորակաձև գիծ մը քաշելով՝ սա գիծէն դուրս չելած իքէն պատասխանը կուզեմ ըսաւ: Այս սաստիկ ընելով Բոբիլիոս ցըցուց որ՝ Հռովմայեցւոց պետութիւը Թագաւորներուն դաշնակից անուն տալով՝ առիթ կը նայէր որ անոնք իրեն գերի ընէ: Հռոմիներուն և Հռովմայեցիներուն այս կոպիտ հպարտութիւնէն ետքը Սկիւթացիները գալով՝ առած երկիրնեերնին ինչ պատմութեան գիրք գըտնէին նէ կայրէին և կըսէին. պէտք է ամբարտաւան Յունաց և Հռոմայեցւոց գրածները աշխարհքէն վերցընել. որ միշտ իրենց մեծութեանը վրայ կը խօսին, և քաջութեամբ և առաքինութեամբ իրենցմէ շատ վեր եղած ազգերուն առիթնուն ալ բարբարոս կըսեն:

Վէրք ըսված հին ազգը՝ որ Ինկլիզերայի Կալէա գաւառը կը բնակէին, մարդ մը սպաննէին նէ պատիժը կը կրէին. բայց խեղճ կամ բոլոտ կամ ծառայազգի սպաննողին բան չկար:

Ձին և ձաթօն օտարազգի մարդը այն տեղացի չի կրնար ըլլալ բնակութեի հաստատելով, կը մեռայընեն: Ասոր պատճառ կարելի է որ այն երկիրները խիստ շատ բազմամարդութիւնը ըլլայ:

Այս նոր ժամանակներս մէկ երկրի մը բնիկ քաղաքացի սեպվելու համար իրաւունք ունենալու հինն՝ մինակ այն տեղը ծընած ըլլալը կը սեպվի. ուրիշ տեղեր ուրիշ պայմաններ ալ կան, բայց ասկայ գլխաւորն է և առջեն տեղ կայ: Եւ ասկայ՝ ձիշդ խօսիլ ուզենք, իշդ իրաւունք է: Ասոր համար է որ՝ շատ մարդիկ մէկ տեղի մը բնիկ քաղաքացի ըլլալը իրենց պարծանք կը սեպեն, և իրենց քանի մի քաղաքներուն մէջ՝ ժէ և ժէ պատուներ, դըրսեցիմը տեսնըվելը նէ՝ չափահաս մարդիկ ալ խանութէն վար կինջնային, և նախատեալ եռհա ըսելով եաւէն կխյնային:

3. ՎԵՐՈՅԳՐԵԱԼ ՍՈՎՈՐՈՒԹԵԱՆՑ ՊԱՏՃԱՌՆԵՐԸ

ա. Ա՛արդուս բնական եղած կասկածոտ բարքը:

Ա՛ենք մեր բնական ուժերնուս տկարութիւնը ինքնին գիտեմք. այլքըմայ մարդկիներուն ըսած չա-

ըուԹիւնովը շատ անգամ խաբված եմք • շատ անգամ անանկ վնասաճնեըովել վնասներս հանդիպած կըլլայմք որ ուչ առաջկուց մըտավնիս եկած էր և ուչ առաջը կրցեր եմք առնելու : Ասոր համար մարդոց սիրտը միշտ ահուդողմ և անհանգստուԹեՁմջէ • ուստի իրեն անծանօԹ եղած առն քանէն կը վախնայ :

Ուստի ազգերը իրար ճանչնալէն առաջ իրարմէ կը վախնան • և որովհետև յանկարծակի կոխելը կըշ-ջինեըուն աւելի շատ անգամ կը պատահի , ուստի այս վախըս աւելի զօրաւոր եղած կըլլայ կղզեցինեըուն սրտին մէջ : Ճերմակ ծովի մեծ Ջիքլատեան ըսված կղզինեըուն մէկուն բնակիչները անանկ սովորութիւն մը ունին որ՝ չի ճանչցած մարդուն ձեռքէն անմիջապէս բան չեն առներ իրենց ձեռքը • այլ առաջ ծառի տերևնեըուս մէջ դնել կուտան , և անկէց ետքը գաւազանի մը ծայրով կառնեն : Ինկլիզիզմը առնց մէկին մարմնոյն դըպաւնէ՝ մարդը շուտմը եա քաշվեցաւ , և ծառի տերևով այն Ինկլիզին դըպած տեղը շըփեց :

Պրազիլիա գաւառին պաղն տեղերուն բնակիչները ծախու առնելու համար մէկ բանի մը գին դըրսեցկի հետ խօսէինն՝ հարիւր քայլաչափ հեռուն կը կայնէին , և գինքերնին ձեռքերնին պատրաստ կը բըռնէին :

Այս կասկածներուս համար է որ պետութեանց սահմանապահները մեծ և ուժով պատնէշներ (Թաղեաներ) և բարձր պարիսպներ շինված են :

Ընտ երկրին սահմանը շինված հռչակաւոր պատը հինգ հարիւր ժամու ճամբայ երկայնութիւն ունի, և բարձր լեռներուն ալ գագաթը ելած է՝ որ թաթարներուն ձիերը այն տեղվանք բնաւ ելլելիք չունին։ Փիլիսոփայութիւնը տեղեկութիւնը շատցնելով՝ սահմանակցելը և վախերը քիչցուցած է։

ԺԵ. Աշխարհագրութեան վտանգը՝ միջակութենէն աւելի պատուաւոր տեսիլը։

Աւրիշին ունեցածը յափշտակելը՝ մարդուս աչքին աւելի դիւրին և աւելի շուտով հարստացնող կերևի։ ուստի բարբարոս ազգաց մէջ այս կերպ վաստակը՝ ներկայ երկրագործութեամբը վաստկելէն աւելի պատուաւոր կը տեսվի։ Եւ այս է ծովահատակութեան (խուռանտութեան) հիմը, որ ամեն տեղ ընտրելի պակաս չեն։ Ուստի Տակտոս պատմիչը հին Գերմանացիներուն համար կըսէ որ՝ երկար տեղ բանելով նրանք վնրենք հոգնեցընելու ամենևին գլուխ չտանէին։ Անոնց համար "շատ դժուար բան է գետինը հերկել և տրեն "տանել և տարին մը ըսպասել մինչև բերքը առնէ։ "թշնամին դէմ ելլել և վիրաւորվիլը անկէց շատ "դիւրին է։ և այն բանն որ քիչ տեղի մէջ տրնաւ "թափելով կրնայ վաստկիլ, այն բանին եռևէն

«Երկան առեն ինձնալ և քրտինք թափելը ցածու-
«Թիւն կը սեպեն։

Ը. Կրօնից տարբերութիւն։

Պովսէս մարգարէն իրեն ժողովուրդը տեսնելով որ չորս դիերունին կռապաշտ է, և զգուշանալով որ անոնք ալ կռապաշտութեան չի հետևին, օտար ազգայ հետ խնամութիւն ընելը արգիլեց. և օրինացը ՚ի չաստութիւն կը յորդորէ օտար ազգայ դէմ։

Քանի ըսված ազգը տարին անգամ մը ՚ի կրօնական օր մը ունէին՝ որ Թուրերնին ձեռվընին առնելով դաշտը կելլէին, օդոյն ՚ի դէպ՚ի առն դին Թուր կը խաղցընէին, և աստր պատճառն էր՝ օտար աստուածները իրենց երկրէն հալածել։

Կռէյ ըսված Անգղիացին՝ որ արևմտեան Աֆրիկէի ներսերը պտըտիլ կուզէր՝ Սիէռայա Լէօնի ծովեզերքին և կամպարայի ՚ի առաւտուրի կայարանութիւն մը հաստատելու համար, չի կրցաւ իր ուզած ձանապարհորդութիւնը ընել. և աստր գլխաւոր պատճառը, այն տեղի բնակիչները մահմետականութեան կրօնքը նոր ընդունելէն. քրիստոնէից թշնամութի՚ ունէին։ Նոր դարձած ատենները իրենց նոր կրօնքը վրայ աւելի տաքութիւն ունենալով՝ քարոզիչներնին ալ՝ որ Մահմետ

կըսվին՝ զիրենք աղէկ նաբեր էին • ուստի որ տեղ քրիստոնեայ տեսնէին՝ կուապաշտ է ըսելով կը պարշէին և կատէին անիկայ: Այս Մահապարտները տգէտ իշխաններուն անանկ կը կըլլեցնէին որ՝ քրիստոնեայի մը երես տեսածնուն պէս կը մեռնին: Ուստի ճշմարիտ կրօնքը՝ ամէն մարդիկ իրարու եղբայր են տէյր սորվեցնելն ևքէն, հաւատքի կոյր նախանձաւորութիւնը (Թասխրութիւնը) ժողովուրդը լուծի տակ պահելու և կթելու համար իրարմէ բաժնելու ճամբաներ կը բըռնէ • և մարդասիրութեան տեղ՝ իրարու քէն և ատելութիւն և հակառակութիւն կը բորբոքէ:

Է • Քաղաքական իրաւունք:

Ո՛ր տեղը որ քաղաքացիք հասարակաց հրապարակին մէջ ժողվըվելով՝ կարևոր գործերուն վրայ վճիռ կուտան, և պաշտօններու յարմար պաշտօնատարներ կընտրեն, այն տեղէն դըրսեցիները դուրս հանել արժան է • որովհետև անանկ տեղը ոլ որ ելլել տուրք խոստանայնէ՝ պաշտօնը անոր տալ սովորութիւն է: Եւ ամէն ծախող կուզէ մինակ ըլլալ • ինչպէս որ գնողնալ մինակութիւն կուզէ: Ատոր համար Աթէնք քաղաքին մէջ թէ որ օտարական մարդ մը գըտնըվէր նէ հասարակաց ժողովատեղին՝ կը մեռցնէին • և Յոյնք Պարսից հետը

այնքան տաքնալով պատերազմելուն պատճառը այն էր՝ որ Յունաստան Պարսից իշխանութեան ձեռքը անցնէր՝ այս պաշտօն ծախելն ու գնելը կը վերադառնար։ Պրոսեկինեսուն քաղաքացի իրաւունք տալը՝ հասարակապետական կառավարութիւններուն մէջ՝ միապետութիւններէն աւելի դիւրին ըլլալուն՝ պատճառներուն մէկը այս է։

Է. Վաճառականութեան նախանձաւորութիւն։

Կարթագինեացիները՝ որ երեւելի վաճառական էին, Սառատնեայի և Ճիպրտղտաւի կղզիները առաւ տուրի գացող օտարազգի մարդիկ կը խըզդէին։ Ամէնք քաղաքը՝ միայն տուն տեղ եղող դրսեցիներէն՝ իրենց մէջ ուզած տուրքը վճարելէն ետքը կըրնային վաճառականութիւն ընել հասարակաց վաճառանոցը ուրիշները ծախելու բաներուն Գլուխն ալ ասանկ տեղը տանելու էին։

Ը. Ճամբան կտրուկ ըլլալնին։

Այս դիտուածին՝ իշխանները վախնալով որ իրենց մարդիկը կըթկինան և Թշնամիներուն կը շատ-

նան՝ թող չեն տար իրենց երկրէն մարդ դուրս ել-
լելու։ Գոթաց ազգը՝ որ են Վէսեոս երկրին հին
բնակիչները, իրենց երկիրը ձգող դուրս երկիր
գայողը, և երթալ ուզողն ալ կըսպաննէին։ Ե-
թէ որ Թագաւորը ասանկներուն մէկուն կեանքը
շնորհէր ալ՝ կամ մշանջենաւոր բանտը կը դնէ-
ին, կամ կը ծեծէին, կամ աչքը կը հանէին։ Այս
սովորութիւններով՝ բնակիչներուն միտքը այս գա-
ղափարը տպաւորեցաւ որ դրսեցի լսելը՝ գէշ
մարդ լսել է։

Պատերազմը մարդիկ այնքան կը սորվեցնէ իրար
ջարդելու, որ մի և նոյն երկիր չի բնակուիլը ա-
նոնց ալ իրարու թշնամի կը սեպվին։ Ջէնկիսխաւն
ծովեզերքը բնակող Ափրիկեցիները՝ որ Գօռթու-
քէնցիներէն շատ գէշութիւն սեռած են, իրենց եր-
կիրը ծովեզերքէն հեռու դրսեցի մարդ անոնց կը
մեռցնեն։ Թրակացիները և Թաւրիտեցիներն ալ՝
իրենց ծովեզերքները ինչպէս դրսեցի սեռանէին՝
կը կողոպտէին և կըսպաննէին. որ վերը լսինք։

Է. Հարեմներուն կացուածը։

Հարեմութեամբ օտար երկիր առնուշները գի-
նալով որ առած երկրին բնակիչներուն սեռին են,
միշտ զանոնք նուաճելու վրայ են. և անոնց յաղ-
թուելուն վերնալուն հոգ կը տանին։ Տանիմաս-

քայլք Ննկիլթէտա առնելէն ետքը՝ երբ որ Ննկիլիզմը ոչ կամուրջէ մը կամ նեղ ճամբայէ մը անցնելն ետքն Տանիմարքացիները հանդիպեր, որ չեն կրնար ճամբէն դուրս ելլալ, հարկ էր եղած տեղը կայնիլ, գլուխը բանալ, և Տանիմարքային իր առաջը եկածին պէս խոնարհիլ, և անանկ ձիավ մինչև որ Տանիմարքային աչքին առջևէն հեռանայ։

Ը. Տգիտութեան առեն հաստատութեք բարքին ավրած ըլլալը։

Ննգած առեններուն պետութիւնները միշտ իրարու խարդախութիւն կընէին, որոգայթ կը լարէին, ոչնչանալու եղած դաշինքը ավրելը ամօթ չէր սեպվեր. առաջկուց իրարու չհամացուցած պատերազմի կելլէին. նեղքին Թշնամիները կոչնամարհութեան և սուրհանդները առելնուն համար դուրսիններուն հետ կը միանային. առեաններուն զօրութիւն չունեցած առեները ժողովուրդը յանկարծ ոտք կելլէր կապստամբէր. այս ամէն պատճառներուս համար դրսեցիները և դրսեցիի նմանողները իշխանին կասկածկոտային։

4. ԱԶԳԱՅԻՆ ՔԱՂԱՔԱՎԱՐ ՍՈՎՈՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

ա. Երբ որ Յունաց ազգը շատ ուշատեն իրենց բնական կոպիտութիւնը ձգեցին և վաճառականութեան համը բերաննին հասաւ՝

1. Իրենց քաղաքները յատուկ մարդ դրին հիւրերը ընդունելու, անոնց հանգիստ տեղ պատրաստելու, և ձեռքերնուն եկածին չափ անոնց ախորժ.քը հոգալու, և կամքերնին կատարելու:

2. Իրենց վաճառականներուն պատիւ ընող էշխանները՝ իրենց քաղաքացի ընդունեցին:

3. Դրացիներուն պաշտպան յատկապէս ռէկ չատուած մը հնարեցին:

բ. Հռովմայեցիները որ վաճառական չէին, և պատերազմող ըլլալով Յոյներէն բարբարոս էին,

1. Դեսպաններուն համար կրկէսին և Թատրոյին մէջ տեղ յատկացուցին.

2. Հասարակաց բաղնիքը մտնող դրացիներէն տակ չէին առներ. քաղաքացիք կը վճարէին:

3. Իրենց օգտակար ծառայութիւն մը ընող ազգերուն՝ կամ որու որ չէին կրնար յաղթել՝ պաշնակից անուն կուտային. որ պատիւ մը նէր:

գ. Մէջին դարուց ատեններէն

1. Ռուստաւորները՝ որ ը և ձ և ջ դարուն մէջ վաճառականներէն շատ էին, վաճառականներէն

աղին մէկ կամուրջէ կամ ջրանցքէ անցած առեն-
նին , և դաշտերու կամ լեռներու մէջ քաղաք մը
մտանելն ալ ուզած բաժերէն (թօփլաք պատալ,
բաձ , քաֆար , և այլն) , իշխանաց կրօնասիրութիւ՛ն
ազատ էին :

2 . Երեսելի հանդէսը ըլլար՝ դրսեցի մե-
ծերուն յատուկ հրաւէր կերթար . և երբեմն իշ-
խանները անոնց փառաւոր հագուստը կուտային,
երբեմն անունք իշխաններուն :

3 . Ժա Դարէն ետքը որ Վենետկցիք և Ճինո-
վիզները և Բուզայինները և ուրիշ Խաչայինները
բոլոր աշխարհի ծանօթ տեղերուն հետը վաճառա-
կանութիւն բացին , դուրսի տերութեանց երկիր-
ներուն կըրցան ատոնք առեան ունենալ և դատե-
նին իրենց երկրին կանոնին և սովորութեանը վրայ
տեսնել . քանզի իրենց ըստակովը և ճարտարութի՛ւնը
պետանի եղած էին* :

Ը . Հիմակվան տէրութեանց մէջ

1 . Արտաքին տէրութեանց դեսպանները յատ-
կապէս կը հրավիրվին ազգային և պալատական հան-
դէսներուն . և երբեմն անանկ կերտով որ հրաւի-
րողը ինքը գինք պըզտիկցընելուն պէս կըլլայ ա-

ձա : * Ատոր համար վենետկի պայլօղլաւ Օս-
մանեան տէրութեան մէջ առեն մը ուրիշ տէրու-
թեանց դեսպաններէն յարգի էր . քանզի ուրիշ
տէրութիւններուը վենետկեցւոց չափ վաճառա-
կանութիւն չունէին :

նունք մեծարելու համար։

2 • Իշխանները իրար պատուելու համար՝ իրենց գավակների առուճանները իրարու կը շնորհեն, և մկրտելին մեռնելէ առաջ կը պահեն։

3 • Վաճառականութենէ պայմանները կընեն իրարու հետ, որ պարագայներուն նայելով՝ անոնցմէ ալ ապրիլ է՝ բարուց ալ։

4 • Ձարագործները բընտրելու և բերնելու համար՝ իրարու նամակ կը խրկեն։

5 • Պատերազմի առեն ալ վաճառականաց նաւերուն չեն դպչիր։

6 • Կռիւ չի բացած ինքն վէճերնին ի՛նչէ՛նէ՝ ժողովք (քօնկռէս) կընեն վրան կը խօսին • շատ անգամ չէզոք տէրութեանմը միջնորդութիւնը կընդունին • և աւելի շատ անգամ առաջկուց օրովը իմացում տալով անանկ պատերազմի կըսկըսին։

7 • Պատերազմի բռնած գերինին ամէն մէկը իրեն աստիճանովը կը բերնեն • երբեմն բարբարոսութիւն ալ ընեննէ՝ մարդասիրութեան կէտը կուտան • ինչպէս է այն՝ որ պատերազմէն ոչ ելլուները հիւանդանոցներու մէջ կը մեռցընեն, որ փոանսըզները Ինկլիզներուն համար կը գանկաին • երբեմն ձշմարիտ մարդասիրութեամբ կընային, որ յաղթուածները իրենց երկիրը դարձած առեննին յաղթուները գովեն •

8 • Հին ժամանակներուն պատերազմայ ջարդը հիմա չկայ • յաղթած ազգերնին ալ գերի չեն ըներ։

9 • Մխաբանելով՝ զօրագունդ իրաւունք ըսված

համարձակութիւնները վերցուցած են, որ այս լուսաւունքով դեսպանները կըմնային գըտնըված տեղերնին չարագործաց տէրութիւն ընել և իշխանին և արդարութեան ձեռքէն առնել, ասոր համար փռանսայի Լուդովիկոս ժԴ թագաւորը շատ աղտոտած է *։

10. փիլիսոփայութիւնը այնքան գանգատ ընելէն ետքը՝ վերջապէս սև գերի առնել ծախելը վերցաւ **։

ծ՚։ * Հռոմ քաղաք՝ չարագործ մարդիկ աշեն մը օտար տէրութեան մը դեսպանի տուն փախչելով՝ քաղաքական կառավարութեան ձեռքէն կազատէին, և շատ ինսա կըլլար Հռոմայու քաղաքին բարեկարգութեանը։ Հռոմայ քահանայապետը այս գէշութիւնըս վերցընել ուզելով՝ ամէն թագաւորաց խօսք հասկըցուց՝ որ դեսպաններուն գիր գրեցին չարագործները չի պաշտպանելու համար։ Մինչև Լուդովիկոս ժԴ փռանսայի թագաւորը ասոր դէմ կեցաւ. յայտնի չարագործաց տէր կենալ ուզեց. և մինչև քահանայապետը Հռոմայու մէջ հրապարակաւ իր դեսպանին նախատել տըվաւ. համբաւը աղտոտելուն պատճառը այս է։

ծ՚։ ** Թէ որ վիլիսոփայութիւնը ասանկ բանի կարողութիւն ունենար նէ՝ Քէք առաջ Յունաց և Հռովմայեցւոց մէջ գերի չէր կըլլար։ Ասանկ

11 • Բարեկամ տէրութիւններուն մէջ քաղաքավարութիւնը պարտական կընէ՝ որ առանձին տէրութեան մարդիկ ձեկալը չի պըզտիկցընեն։ Թէ որ այս օրէնքըս չի պահվինէ՝ շատ կերպ փոխաբէններ հաստատած են օրինօք և սովորութեամբ։ Ասոր վրայ բան մը պատմեմ։ Լօռտ Մօլէսվըրթ՝ Ինկլիզին կողմէն դեսպան գացած ըլլալով Տանիմարքա, ժէ դարուն վերջը աղվոր գիւղ մը տըպեց Տանիմարքայի համար։ Հեղինակը՝ Տանիմարքայի թագաւորին բացարձակ իշխանութեանը վրայ այն կերպով կը խօսի, ինչպէս որ կըրնար խօսել ազատութիւն սիրող Ինկլիզը։ Այն ատենվան Տանիմարքայի թագաւորին ծանր գալով այս գիւղին

գերմաներուն առ ու ծախքը վերնալը՝ յատկապէս քրիստոնէութեան բարերարութիւնն է, քանզի քրիստոնէական կրօնից ||Ս՛չ ծառայ և ո՛չ ազատ, այլ ամենեքեան դուք մի է ք՛ի քո՛ յ ||ըսածը՝ հի՛չ ալ փիլիսոփայի մը դրութեան և գիրքի մէջ չկայ։ Եւրոպայի մէջ ո՛րքան քաղաքական աղէկ սահմանադրութիւններ կանի՝ ամենն ալ քրիստոնէութեան յատուկ է • փիլիսոփայութիւնը հասարակութեան օրէնք չի կընար ըլլալ, քանզի այս ինչ բանը ըսի՛ և այն ինչ բանը մի՛ ըներ տէր պատուիրելու խօսքը չանցնիր։ Եւ մանաւանդ պէտ ան և գերի առնել ծախելու վրայ առաջին գանգատ ընողները փիլիսոփայները չէին, կարգաւորներն էին, մանաւանդ Ջիւլիթները, փիլի-

քանի մը խօսք՝ իրեն Լօնտուա նստող դեսպանին գրեց որ Ինկլիլիզի Թագաւորին գանգատ այս բանին համար։ Թագաւորը՝ որ էր Գուլիէլմոս Գ, հարցուց դեսպանին. Ի՞նչ կուզես որ ընեմ այդ մարդուն։ Դեսպանը ըսաւ, Թագաւոր, Թէ որ հրամանքդ իմ Թագաւորիս սասնակ բանի մը համար գանգատ գրէի՝ Թագաւորը այն մարդուն գլուխը կը կտրէր հրամանովդ կըսէր։ Թագաւորը

սուփանեբը առջի բերանը՝ քաղաքական անուե-
սութիւնը պատճառելով դէմ կեցան. այս գերի-
ներըս չըլլանանք՝ Ամերիկա շաքարն ու խահվէի
արտերը բանող չըլլար և բերքը կը քայնայ և վա-
ճառականութիւնը կը կտրի ըսին։ Քլարքսըն և
Մաքուլէյն և ուրիշ կրօնասէր մարդիկ՝ Ափրի-
կէ սևերուն քուն երկիրը Սիեռա Լէօնէ կամ ճէ-
պէլ ըլէսէտ ըսված ծովեզերքը կրթութե դըպ-
րատուն մը բանալու և այն սևերը կրթութե տակ
խօթելու համար ընկերութեան գրուածք ըրին.
և այս ճարքաներովըս փիլնտրոպութենալ յայ-
թեց կրօնքը, և իր խօսքը քալեցուց։ Բայց փի-
լնտրոպութիւնը Ընաց ազգը կընմանի, որ Ման-
չու Թաթարնեբուն յաղթըվեցան, և հիմակվան
Թագաւորնին ալ նոյն Թաթարներուն ցեղէն է.
բայց իրենք Թագաւորութիւնը մերն է ըսելով
կը պարծին. Մանչու Թաթարներուն երկիրը Ընա-
նաց իշխանութեան տակն է կըսեն. շնտակը նայ-
լինքնէ՝ սատր հակառակը պիտի ըլլայ։

բաւ ծայր չէ կընեմ և չէ կըմնամ ընել. կուզեմ նէ հեղինակին զրուցեմ. գիրքը ինկ մը նալ տպել տա- ւս ըլլայ նէ՝ հիմակուան ինձի զրուցածդ ալ ինչը թող գրէ:

5. ՄԷԿ ԱՒԱՐԿՈՒԹԵԱՆ ՄԸ ՊԱՏԱՍԽԱՆ

Ա՛ երը ըսինք որ՝ այլ և այլազգայ իւրաքանչիւր ընտանեաւորութիւնը՝ եւրէն հնարած շինծու առաքինութիւնն մըն է, որ փիլիսոփայութիւնը տարածել կը նայի, բայց մարդուս բնական բարբարոսութիւնը աստ դէմ կը կենայ: Բայց անանկ գործեր և սովորութիւններ կան որ անժխտելի են, և ըսած խօսքիս երկրորդ մասը աւտ հանել կերևին: Քանի մը բարբարոս կամ քիչմը բարբարոսութենէ եւած ազգերուն մէջ հիւրասիրութիւն կը տեսնեմք անանկ տեղերալ որ՝ ուչ կրօնքի կողմանէ կընանք պատճառը տալ աստ, և ուչ վաճառականութեան կողմանէ: Հին Պռէթօն ազգին և Կեղտայ աւէն կեղերուն յատուկ և երևելի առաքինութիւններն հիւրասիրութիւն և օտարներուն հետ անուշ վարուիլը: Մէկ օտար մարդ մը տեսածնուն պէս բոլոր իրենց ամբարտաւանութիւնը և դաժան բարքերնին մէկ դի կը ձգէին, անոր գալուն վրայ անկեղծ ուրախութեան նշաններ կը յայտնէին, և բարեկամութի-

ցըցընելով՝ ամէն մարդ իր տունը կը հրաւիրէր։ Թէ որ դրացին հրաւէրը ընդունէր և դէպ՚ի հրաւիրողին տունը շնորհուէր՝ ոտքերը լուալու ջուր կը բերուէին. այն ալ ջէնքերը տան տիրոջը առանձ կուտար. և ասկից նշան էր որ քիչ մը առեն, կամ հիչ որ չէ՝ ուրիշ գիշեր մը այն տունը ձիալու միտք ունի։ Տընեցիք իրենց ուրախութիւնը կը յայտնէին Առքա բսլած նուագարանը չալելով. և տան տիրոջը վիճակին ձեռք տրվածին չափ փառաւոր սեղան կը պատրաստուէր։ Հայկն ետքը կըրնար տան տէրը առանց հիւրասիրութեան օրէնքին դըժչելու հարցընել հիւրոյն անունը. որկէ գալ, ուր երթալը, և ուրիշ սանկ բաներ։ Քանի որ այն մարդը այն տունն էր՝ մարդ չէր կըրնար դըժչիլ անոր կամ նեղութիւն տալ. քիչ մը երկար առեն հոն կենալ ուզուլին՝ ամէն տեսակ սիրտը ուզած բաները կը բերուէին և զբօսարանութեան ալ չէին խնայեր։ Երթալէն առաջ հիւրը տան տիրոջը հետ նիզակը (մըզրախը), Թուրը, վահանը (խալխանը), կամ ուրիշ կըտոր զէնք մը կը փոխէր. և երկուքն ալ փոխած զէնքերնին շատ մեծ զգուշութիւ կը պահէին, որ իրարու հետ հիւրընկալութեամբ բարեկամութիւն հաստատելուն նշան և յիշատակն էր. և տուլ իրենք և ընտանիքնին և անոնց զաւակները իրարու բարեկամ կըլլային։

Այս պատմութիւնս՝ և ուրիշ տարի պէս ալ կան՝ վերի բսած խօսքիս դէմ չէն. որովհետև այս ալ իրաւ է որ՝ շատ ազգեր կը կարծեն թէ իրենց հիւր տանիլը պարտականութիւն է, օտարին տընէ

բան գողնալն ալ չնաս չունի: Արտասնելուն վրանը (չատրըը) երթալուն՝ շատ մարդասիրութիւնը կընդունին և կը պատուեն. դուրս ելած և տահմանագլուխը հասած ալ պէս եռանդ կը հանին և քեզ կը կոչտպտեն: Նոյն իսկ հին Պրէթօններըը՝ որ դրամ մը դէմ դառներնին գոյելը մօթ կը համարէին, մօտ ազգերը կոխելը զարնելը պատուաւոր բան մը կը սեպէին, և բաներնին գործերնին այն էր: Ուրիշ մըն անունց հիւրասիրութեան հիմը ուչանէն մարդուբննութիւն նոյն ըլլալը պիտանի էր, և ուչ օտարականն մարդը մեղքընային, հարկ է ուրիշ պատճառներ տալ. որ գոյէ այս գրելիքներս են:

Ընկերութեան անկատար վիճակին մէջ երբոր կառավարութիւնը չի կընար բարեկարգութիւնը մեծարել տալնէ՝ հասարակաց կարծիքը անոր տեղը բռնել կուզէ:

Մշակութեամբ և արուեստով չի հարստանալու ազգաց մէջ՝ միշտ հարկ կըլլայ մօտ ժողովուրդներուն ինչքը յափշտակել:

Ուսոմն հասարակաց կարծիքը դրացինն երկիրները զարնելը մօթ չի կընար սեպել, քանզի այս սովորութիւնս առնուն պէտք է. և առնուն մատնակից եղած բանը մօթ չըլլար:

Ատանկ եղած տեղը քաջութիւնը, ուժը, արուոտութիւնը՝ և վտանգէ չի փախչիլը՝ գովելի և պատուոյ արժանի կընեն մարդը:

Սրտոտութիւնը և ուժը և քաջութիւնը պատուոյ արժանի ըլլան նէ՝ վախկոտութիւնը մեծ մօթ և

նախատեւլի քան մը կըլլայ։

Դըրսեցի մարդ մը՝ որ առանց թշնամութիւն ցըցընելու մինակ կուգայ զինուորեալ բազմութե՛ն ալ կը մըտնէ, անկէց վախնալը մեծ նախատինք է, որ անոր ալ թշնամութիւնը տեսնեն՝ ալ վայրկեան մը ալ կըրնան կըտոր կըտոր ընել։

Այսքան ընդհանուր պատրաստութիւններուս մէջ ինքն՝ իրեն քով երկիրը դըրսեցի մը գայ՝ հարկաւ պատիւ կը գըտնէ, քանզի դաւաճան և վախկոտ մարդը՝ վատահամբաւ և խայտառակ ընող օրէնքին տակը կը մըտնէ։

Աստր վըտյ այնալեվելցուր որ՝ մարդս առն ժամանակ և առն երկիր կուզէ իր նմանիներէն յարգութիւն գըտնել. և ասոնք այնքան առիթ չեն ունենար յարգութիւն գըտնելու։ Այլև՝ ուրիշին գլխուն եկած դիպուածները լըսել, և իրենիններէը ուրիշին պատմել՝ մարդոյս սիրած բանն է. ասանկ երկիրներ այս փափաքիս ալ հասնելու առիթները քիչ կը պատահին. ուստի ձեռքը օտարականը անցածին պէս ուրախութեամբ կընդունի, անոր հետ հաւատալիմ խորհրդակից կըլլայ. իրեն ըրածը կը պատմէ. և ուրիշները մըտիկ կընէ։ Քեզ իր տանը մէջ պատուող և ուրիշտեղ կողոպտող առապին խղճմտանքը՝ ծոյէդ տակին քսակը գողնալը առթ աեպով՝ և խանութը առուտուրի մէջ խաբելը հոգ չընող վաճառականին խղճմտանքին կը նմանի։

Կեսար իրեն պատմութեանը մէջ հին գաղղիացիներուն համար կըսէ, ||Սովորութիւննին է, ամ-

«անցած կըլայ։

«նեն, և եռքը կը զղջան. բայց զղջալու ատենն ալ
«ուր՝ անխորհուրդ բաներ ալ ընելու ձեռք կը զար-
«լան, բայց մըտիկ ընծայներուն անանկ կաշկեն,
«թէպէտ շատ անգամ սուտ և չինծու բաներ կըը-
«մտաթիւններըը իրենց պատմել կը բռնադատեն. որ
«ուսմի գալը իմանալ կուզեն. և գնացած պատ-
«տարակի մէջ վաճառականին բոլորը կը դնդվին՝
«ապարանքը վերջ վաճառականին բոլորը կը դնդվին՝
«ուրիշ տեղեր ինչ լսած են տէրն կը հարցընեն և
«բորդ տեսանեն կը կարծեցընեն. ինչ գնտեն՝ և

ԳԼՈՒԽ Գ.

ՄԱՍՆԱՒՈՐ ՔԱՂԱՔԱՑԻԱՐՈՒԹԻՒՆ

ՄԱՍ Ա.

Իրարու հետ տեսնվելու համար մէկ տեղ ժողվվելու վրայ։

ԳԼՈՒԽ Ա.

Ո՛յս կերպ ժողվվելուն սկիզբը և կերպերը։

Երբ որ իններորդ դարին եռքը Եւրոպա գրե-
թէ ամէն կառավարութեան կապ քակվեցաւ, ամէն
մարդ սկսաւ իրեն ուժը օգտածին չափ ուրիշնե-

յափշտակելու կամ ավերշտրկելու ջանալ, և իրենց ունեցածը ուրիշին ձեռքէն պաշտպանելու համար՝ կամ ուրիշի վրայ երթալու զէնքի պատրաստութիւնեը և համբարանոց ունենալու համար բերդեր շինեցին։

Յափշտակած բաներուն մէջ գլխաւոր էին՝ գեղեցկութեան համբաւ ունեցող կանայք։ Զիաւորները՝ որ այն ատեններըը Քալալիէռ անունով՝ հեռուակ զօրքերէն աւելի պատիւ ունէին պատերազմի համար, ագահութիւնը կամ սէրը կամ ինքնասիրութիւնը կամ փառքը պատճառ ըլլալով՝ կանանց պաշտպան կենալը իրենց վրան առին, ինչպէս որ երկրորդ մասին մէջ ալիւր պատմեմք։

Ասոր երբեմն բերդի տէր եղող իշխաններուն բերդերուն մէջ, երբեմն ալ Թագաւորաց պալատները, այս ձիաւորներէն քանի մը հոգի գալով՝ երած քաջութիւններին կը պատմէին։ կանայք ալ հոն կամ իրենց պաշտպան կեցողները պատուելու համար, կամ անոնցմէ իրենց պարծանք որսալու համար կուգային։ բանաստեղծներ ալ կը գտնըվէին՝ ձիաւորներուն քաջութեանը և կանանց գեղեցկութեանը վրայ գովեստներ երգելու համար։ Ինչպէս որ բանաստեղծ մը իր բանաստեղծութեան սկիզբը կըսէ։ || Իմ երգածներս են կանայք, ձիաւորք, զէնք, սէր, “ քաղաքավարութեան գործքեր, և յանդուգն քա- “ջութիւններ։

Պէթինէլլի հեղինակը կըսէր։ || Ասովհետև բա- “նաստեղծութե գլխաւոր առարկաները էին խա-

«Թուններ և մեծագին կընիկներ, զաւուրընեըն ալ
«սահք եղան։ Գանձի իրենց պալատներուն և
«բերդերուն մէջ առանձին սրահ մը ունէին, ուր
«խօսարան կըսէին և այն տեղը սիրոյ վերաբերեալ
«խնդիրներ և պատճառներ և վէճեր կը կըտրըվէ-
«ին։ Հեռու տեղերէն ազնուական մարդիկ և խա-
«թուններ կուգային, ամէնէն աւելի՝ բանաստեղծ-
«ներ և երգեցողներ, որ այս առեաններըս ալօ-
«քաթ և իրաւաբէտ սեպված էին։ Թէ որ երկու
«կողմէն վէճ ընողները խօսարանէն ելած վճռուին
«հաւանութիւն չտային՝ ուրիշ կերպ վէճ կե-
«ղեր. որ տեսակը կոչու էր բանաստեղծներու
«մէջ. ամէն մէկ կողմին թեր կացնող բանաստեղծը՝
«իր հակառակ կողմի բանաստեղծին դէմ բան կը
«շինէր. և իրենց կողմը և իրենց գովածները կը
«պաշտպանէին. ասանկ միշտ պակաս չէին իրարու
«գայթղեակներ, որ իրարու խօսքեր կառաջարկե-
«ին, բանաստեղծներուն իրարու գանգատը և պա-
«տասխանը կամ իրարու վրայ խրախտալուն ըսելը
«կամ սիրոյ կամ բանաստեղծութեան վերաբեր-
«եալ նոր ըսելեր կը տանէին։

Եօթը առեններըը կառավարութիւններըը ուժով-
նալով և կանանց վտանգը քիչնալով՝ այս խօսակ-
ցութիւններուն և ընկերութիւններուն ջնջուելուն
համար՝ մէկ խաթուն մը կամ իշխանուհի մը պաշտ-
պանութեան համար կուու ըլլալ հարկ չէր ըլլար,
բաւական էր միայն՝ որ ազնուական և մեծագործ և
երեւելի մարդոց տեղերէն ըլլային, որ բանաստեղծ-

ներուն ըսածը աղէկ հասկընալին։ Այս սովորութիւններուս աղէկ գիտնալու համար՝ քանի մը պատմական տեղեկութիւններ դնեմք հոս։

Լօնտոնի կազէթան՝ 1820 թուին մայիսի 20, տանկ կը գրէ։ Թագաւորին թագադրութենէ հանդէսին համար տեսանին տրուած աղերսագրին մէջ քանի մի անսովոր խնդիրներ կան, որ շատ հին ատենվան սովորութիւններէ մնացած բաներ են։ Ապէրկաֆնիյի կոմսը Սքուտօնի որսորդութեան մեծը ըլլալով՝ կուզէ նոր թագաւորին համբարատպետ (քիլէրճի պաշի) ըլլալ, և այս պաշտօնս կատարելու համար անձամբ, կամ իրեն կողմէն մարդ մը դնելով, և հայց ատենէն ետքը եվեցյած կերակուրները և միսը իրեն տրտվիլ կուզէ։ Նօրֆօլքի դուքսը երկու աղերսագիր ներկայացուց։ Առաջինովը կը խնդրէ որ՝ որովհետև նախնիքներէն ժառանգութեամբ իրեն հասած է Քօնթ Մառէշալութեան պաշտօնը, թագաւորին առաջին անօթատպետ (շիլէճի պաշի) ըլլայ. և իրեն տրտվի խնատպատուական ջուրի անօթմը ոսկիէ շինված՝ իրեն խառփովը (խաբախովը), և անկն եվեցյած գինիները և գինիի գաւաթները և սկիները և ուրիշ գինիի վերաբերեալ առանները, ոսկիէ և արծաթէ շինվածներէն զատ. որ հայկ ատենը անցնելէն ետքը առանք մեծ պահարանը (մաղազան) պիտի մնային։ Երկրորդ աղերսագրովը նոյն պաշտպգի դուքսը կուզէ որ՝ Վօրքուրի վրայ իշխանութի ունենալուն իրաւունքովը թագաւորին աջ ձեռքին ձեռնոցը (հլսիվինը)

լինքը տայ , և թագաւորը ալքայական գաւառացանը ձեռքը բըռնած տեղը լինքն ալ թագաւորին աջ ձեռքը բըռնուշն ըլլայ : Մօնուօզի դուքսը՝ որ թագաւորութեան մեծ գինակիրն պաշտօն ունի ժառանգութեամբ , կուզէ արծաթի անօթները լվայցվելու տեղին վերակացուն ըլլալ . և թագադրութեն հանդէսին օրը թագաւորին սեղանը ոչքան ոսկի և արծաթի անօթներ կանոնէ իրեն կուզէ . և թագաւորին գործածելու խթանները (մահմուզները) ինք տանիլ կուզէ թագաւորին առջևէն : Քամբպէլ պարոնը Վինտընի վրայ իշխանութիւն ունենալով՝ կուզէ որ իրեն պաշտօն տրվի թագաւորին համար բոկեղ (սիմիտ) շինել , և թագադրութեան հանդէսին օրը ինքը ձեռքովը դնել թագաւորին սեղանին վրան : Այս սովորութիւններըս հին առեներէն մնացած բաներ են :

Առաջները սանկ խօսակցութիւներուն մէջ բանասաեղծներուն պատմվելն ալ սովորութիւն էրքն՝ երբը դուրս մնային . քանզի հին առեն բանասաեղծները իրենց մարքին վրայ պարծենցած առենին՝ քաջալիէաներնուն իրենց ստոութեանը և ճարտարութեանը վրայ կը պարծէին , կինիկ մարդիկուն՝ քաշած վտանգներուն վրայ . բայց կանանց վտանգի և քաջալիէաներուն քաջութեան նըւէթ չեն մնալով՝ խօսքը միայն բանասաեղծին վրայ պիտի պատմէր , և ասիկայ ուրիշներուն ծանր պիտի գար :

Ալնուամենայնիւ իրօք մէկ պատուաւոր տարբե-

թութիւնը ունէին հասարակութենէն, և տգիտութիւնը իրենց պարծանք և յատկութիւնը կը սեպէին. մանաւանդ Ֆրանսա. ուստի սկսեցին իրենց խօսակցութիւններուն մէջ ազնուական չեղող մարդ չառնել. և թէ որ իրենց ընկերութեան մէջ անանկ մէկը գտնուէր որ կարդացողութեան կամ արուեստի մը մէջ վարպետութեանը վրայ պարծենար, անոր հետ մէկտեղ գտնուիլը ազնուականները մօթ կը սեպէին: Ժէ Դարէն մնացած գրուածքները կան որ՝ մեծ մարդիկ գիր գրել չի գիտնալուն համար՝ ստորագրութեան տեղ խաչ նշան դրած են: Նոյն դարուն մէջ՝ Կարդեսիոս փիլիսոփային ազգականներէն մէկ քանին՝ այս փիլիսոփայ չէ թէ միայն իրենց ազգանագրութիւնէն, այլև մտքերնուն ալ հանել կուզէին. անանկ կը կարծէին որ փիլիսոփայութիւնը՝ ուրուն նորոգիչ եղաւ այս մարդը, իրենց ցեղին վրայ աղտ մը պիտի սեպվի:

Բ. Փիլիսոփայութեան և գիտութեանց առաջին նշոյլը երևցած չէն պէս՝ ազնուականներէն քիչ մարդիկ՝ որ ուսմունքին նախապաշարմանը այնքան բըռնըված չէին, հարկ մը ցըցուցին մէկտեղելու որ ուրիշներուն գիտցածին իրենք ալ տեղեկանան, և իրենց գիտցածը ուրիշներուն հաղորդեն: Այս պէտքը այնքան զօրաւոր էր որ՝ ինչպէս ամէնուն ալ յայտնի է, տպագրութիւնը հնարվելէն առաջ գիրքերը շատ սուղ էին: Ասկէց ըսկըզբնաւորութիւն առաւ գրագիտաց և լմաստնոց խօսարանը, որ Աքատեմիա ըսվեցաւ. ատոնց պաշտպան կեցան

հռչակաւոր իշխանները, որովհետև սահմանք մարդկի գիտութենէ չեն վախնար, և գիտենալ որ մէկ պետութեանը պայծառութիւնը և լուսաւորութիւնը գիտութեանց շահնալովը կըլլայ։

Սահմանք պատճառներով ուրիշ ընկերութիւններ ալ հաստատեցան պատկերհաններուն մէջ և երաժըշտաց մէջ. և սահմց գըտնըված տեղերը ընկոյզներ շահկէկ կըլլային. որովհետև այս ազնիւ արհեստից գեղեցկութիւնը հասկըցողները՝ գիտութիւններուն գեղեցկութիւնը հասկըցողներէն շատ են։

Ե. Խրախոյսի մէջ վաճառականութեան ոգին մը տարածվելով ժա՛ պարէն եաքը՝ որ եաքի դարերուն մէջ տահա եվելցաւ, հասարակաց հարստութենէ մէկ մեծ աղբիւրը եղաւ։ Այն տեղը առնել մարդ հասկըցաւ որ՝ կըլնայ մէկ մարդը տանց ազնուազգի ըլլալու և գեղին ունենալու հարուստ ըլլալ և յարգութիւն վաստկիլ։ Հարստութիւնը ցըցնելու փափաքը՝ վաճառականութեան մեծ ծաղկելուն համար ծանօթներ ունենալու պէտքին հետ միանալով՝ վաճառականաց խօսակցութիւններ և խօսարաններ հնարվեցան։ Վաճառականներուն հարստութիւնն ու գեղի մէջ մեծ եղողներուն հարստութիւնը իրարու համեմատ ելան. և սահմ տեղեր ազնուականներուն ինչ մեծարանք կըլլար՝ ազատ քաղաքներուն մէջ նոյնը վաճառականներուն տըրվիլ սկսաւ. տունք ալ յարգութիւն վաստկեցան։

Զ. Քանի՛ տեսակ մեքենական արուեստներ կան՝ անոնց մէկ ալուեսանին արուեստաւորները մեա-

նալով՝ այնքան զատ զատ խումբ եղան։ Գործոց նմանութիւն, բանվորներուն օրէնքներ դնելու փափաքը, իրար ճանչնալու հարկաւորութիւնը՝ որ իշխաններուն արուեստաւորներէն ուզած տուրքերը բաժանելու և ժողվելու դիւրութիւն կուտայ, այլ և այլ արուեստից գլուխները և գործարաններուն վարպետները մէկ տեղ ժողվելով՝ արուեստակցութիւն (էսնաֆ) ըսված ընկերութիւնները ելան։ որ առիթով զատ զատ կանոններու տակ մըտան, և ժողվուելու առանձին օրեր յատկացուցին։

Ե. Ազնուականներուն ձեռքէ հանած և կորսընցուցած հարստութիւնները, (որ առնք կորսընցընելուն պատճառը եղբը պիտի խօսինք)։ բան հասկցող և ձեռնհաս մարդիկ ձեռք ձրդեցին։ որ թէպէտ ուչ վաճառական էին և ուչ գործարանի տէր, բայց այս երկու տեսակին ալ պատճառ էին։ Այսոր հարստութիւնուելս չի շատանալով յարգի ըլլալ ուզեցին։ և ուզածնեինուն ալ հասան տեղանակով գըտնըվոշնեուն օգնութիւնը։ Առանկով ուրիշ ընկերութիւն մը նալ եկաւ, որուն մէջ առն տեսակ մարդիկ կը գըտնըվէին։ ագարակի (չիֆթլիկ) տէր եղողը՝ որ իր երկրին բերքը ծախելու համար քաղաք կուգար, ատոնց մէջ կը մըտնէր։ նոյնպէս վաճառականութիւնը սիրողը (սիմսարը) որ վաճառականներուն ինչքը քիչ առեղի մէջ և շահով ծախելու օգնութիւն կընէր։ և ապառաւուններուն, որոց չանասխութիւնը և աչքըբացութիւնը իրենց մեծերուն պիտանի ըլլալով կա-

ռավարութեան ալ պիտանի է. ինկած աղնուականը, որ շնորհք կը խօսի վիշտ, և գեղեցիկ պատմութիւնել գիտե որ մոխիկ ընել կուտայ. և զինուորը, որ առնէն աւելի թէ խօսքով զուարճութիւններ, և թէ երաժշտութեամբ զուարճութիւնները շատ կը սիրէ. և պատառաբոյծը (տավնավուխը), որ միս խորվելու հոտը ծր տեղայ առնէնէ՝ քիթը հոն կը տընկէ. և կերածին փոխարէն՝ քաղաքէն լուր կը բերէ տանտիրոջը և սեղանակիցներուն կը ծախէ. և տան տիրոջը յիմարութիւնները գեղեցիկ կերպով ոսկէջրել (եալտըզլամիշ ընել) գիտէ: Ո՛ամիկնեը՝ որ նիւթական բաներու կաշխատին, առաջմիայն հրապարակները հասարակաց տեսարանը կամ զբօսանքը եղած տեղը՝ կամ քէչմէ տեղ պէտքին յարմար հասարակաց կերակուր ուտելու տեղերը՝ կամ կրօնական պէտքի համար եկեղեցիները կը տեսնըվէին: Ասոնք՝ խօսելէն աւելի ուտելասրված ըլլալով՝ վրանին գլուխնին ալ աղտոտ կըլլար. ուստի ուրիշ ընկերութիւններու խառնըվելու ալ շատ երես չունէին:

Ը. Այլևայլ ընկերութեց անդամներուն իրարու հետ հաղորդութիւնը ունեցան, և մէկ ընկերութենէն մէկալ ընկերութեան մէջ մտնել անցնիլ ակաա այս պատճառները համար:

1. Խաղ խաղալու համար. որ ամէն տեղ և ամէն տեղ զբօսատեղ մէկ կլուբ մընէ, և անցած տեղները աւելի զբօսատեղ էր. ինչպէս որ երկրորդ մասին մէջ ալեան խօսինք. աղնուականները ու վաճառականները

իրարմէ զատող խորոյը առնկայ վերցուց։ Ագնուա-
կաններուն շատը գնացան ու՝ հարուստ վաճառա-
կաններուն մօտենալով, անոնց հարստութեանը վրայ
խաղալով, և իրենք ալ անոնց ընչիցը մասնակից ըլ-
լալով իրենց ցեղին անարգութիւնը չի գար • այս
դիտաւորութիւններս ագնուականի վայելուչ դի-
տաւորութիւններ չէին։ Հատ ագնուականի տլներ
ըստակով թուղթ և նարտ (թավլու) խաղալով և
փըլչելով՝ իրենց փորձովը տրվեցան որ բոլոր ի-
րենց ագնուութեան թուղթերը և հրովարտակները՝
իրենց կանգուն մը չուխա կամ հօխտա մը միս առնե-
լու չէին օգտեր։ Ռամիկը՝ որ անոնց առաջը նա-
խատելի և ոչինչ սեպված էր, երբ որ անոնք կառք
(քառօձիայի) մէջ չի տեսնել սկսաւ՝ ինքն ալ ա-
նոնք յարգելը կտրեց • ասկէց այս առակս ելաւ
Եւրոպացւոց մէջ • ||Ագնիւ առանց ստակի՝ մուխ է
առանց խորվածի։

2 • Ատեն մը սովորութիւն էր որ՝ ագնուական-
ներուն պըզտիկ տղայքը չէին կըրնար կարգըվիլ •
միայն մեծ տղան կը կարգըվէր • և աղջիկները ան-
ալ կուսանաց վանքը կը դըրվէին։ Անոնց կուսա-
կրօն ձնալը կամաւ չըլլալով՝ ռամիկ մարդոց աղ-
ջիկներուն վրայ աչքերնին կը տընկէին։ Մեծ պա-
լատէ մը ելլելով գուլպայագործի (չօրապճիլի) կամ
հիւսան (ախուրկելի) կամ բէռուքաճիի տուն մըտ-
նել իրենց դժուար չէր գար։ Անանկով ագնուա-
կաններուն ցեղին մէջ քիչ մը ռամկական ցեղ խառ-
նըվիլ սկսաւ • և գիշն այն է որ՝ այս ռամիկներուն

աշխատականներուն ինչքան իրենց քաշելով՝ աղքատացընելու պատճառ եղան. և ասոր երկու երեսէն պըզտիկցան աշխատականները։

3. Անցած առեններուը աշխատականները իրենց ուժովը իշխաններուն աչքը վախցուցեր էին. ատոնք ալ իսկոյն ժամանակը գտած՝ աշխատականներուն պէս աշխատականներուն յաւուրէ և հարստութեան պատճառ՝ և շատ մարդ առանց վարձուց բանեցընելու պատրուակ եղած ախտաւորութիւնները քիչցընել սկսան։ Ասոնի իր կարգին ուժը ձի լծծողաշխատականը՝ առաջ չորս ձի լծել սկսաւ, եռքը երկուքի ինչեցուց. երբեմն ալ քալելով ճամբայ կընէր. ատոր համեմատ ատոնց աշխատութեան վրայ քաշված ամպն ալ կամաց կամաց ցրուիլ սկսաւ, առաջուպէս հասարակութեան առջին մեծ երեւելինին անցաւ։

4. Փիլիսոփայութեան յանցանքը շատ է՝ որ աշխատականներուն և կրօնքի պատճառանօք ժողովուրդը հարստահարուելուն սանձ դրաւ հասարակութեան աչքը բանալով. ամէն մարդուն վրայ գովութեան արժանաւոր՝ իր լուսնը պարծքերուն մէջ կը բընաբերէր. հին մագաղաթներուն վրայ գրված գիրերը նոր մարդիկ գովել չեն ըներ ըսելով՝ չափաղանց յարգութիւնը վերցուց. ուրիշ մարդուն մեծ մամին ոտքը շիտակ, բայց իրենինը կաղ եղած ըլլայ նէ՝ մեծ մամին ոտքին շիտակութիւնը իրեն ոտքին խերմը չունի. ամէն մարդուն կատարելութիւնն ալ իրեն՝ պակասութիւննալ. ուսոր իրեն օրինաւոր աշխատութիւնովը ըստակ վաստկողն արուեստաւորն

մը՝ իրեն մոլութիւններով իր նախանիքներէն ժա-
ռանգած ժառանգութիւնը փլատակելու աշխատանքէն
շատ պատուոյ արժանի է։ Բանաստեղծութիւը փի-
լիսոփայութիւնէն աւտոտ փրթաւ • և ծաղրելով և
ծիծաղելով կըսէր որ աշխատանքեւոն կինկնելը
ամէնն ալ Լուկրետիայի ունեցած ամուսնական հա-
ւատարմութիւնը չունէին • երբեմն ոմանց գաւակը
միայն մօրը աշխատանութեանը կը հաւատարէր •
հայրն եմ լսուլին չափ աշխատական ցեղէ կարելի էր
որ չըլլար։ Ցեղին խառնուրդ չունենալուն վրայ
հաւատարութեան ալ միտքը երկբայութիւն մտաւ •
քանզի առիկը ինչ բան որ գինքը խնդացնէ նէ՝
անոր իրաւունք կուտայ։

5 • Թէատրոններուն շահնալը մանաւորաց իրա-
րու խօսակցութեան և կենցաղավարութեան ե-
թալը քիչցուց • և կենցաղավարութիւ պէտքը նոյնը
ինալով՝ խօսակցի կարօտ եղող մարդը ձեռքն ան-
ցածովը կը բաւականանար։ Առաջ աշխուններուն
հետ խօսակցութեան փափաքող մարդուն իր ցեղին
աշխութեան թուղթերը կուզէին տեսնել • հիմա
կռնակը մետաքսեայ հանդերձ մը ունեննայնէ կօգտէ։

6 • Տեսական և գործնական նոր գլտնըված հը-
նարքները՝ գիտուն ու արուեստաւորը իրարու մօ-
տեցուցին • ատոնց երկուքն ալ իրարմէ բան սորվե-
լու կարօտ ըլլալնին հասկըցան • գիտունը փորձերու
համար՝ արուեստաւոր մը կուզէ, և արուեստաւորը
բանածին պատճառները սորվելու համար՝ գիտուն
կուզէ։ Գիտունը արուեստագէտը յարգել սորվե-

ցաւ, և արուեստագէտը խնդացաւ որ գիտուն էն առած խրատները իր բանին պիտի գան։

7. Մարդոց իրարու հետ հաղորդակցութեան և ընկերութեան գլխաւոր նիւթերը շահանալով՝ ճոխութիւն ցրցընելուն պէտքնալ եվեցաւ. հարստութիւն ցրցընելու բաներուն գործածութէն ալ շատցաւ։ Ասոնք այս դարուս մէջ բանվորներուն բանողչէքը անցած տեսննելուն պէս քիչ չեն։ Առանկ կամաց կամաց ռամիկներէն և արհեստներէն աղտոտութիւնը բոլորովին չի վերցաւ ալնէ՝ շատ պակաեց, և հագած լաթը թէպէտ հարուստին հագածին չափ սուղ չէր, բայց երեսյթքը անոր նման էր։

8. Այս կերպով աշխատասիրութէ մեռնը ցրուելով՝ անոր նայել սկսան որ հասարակաց օգտակար գործերուն եռևէն ձիլ կինայ, ձիլ չինար. ան մարդ կամ խրեն հարստութեանը համար պատուոյ տէր եղաւ, կամ ճարպիկ և ճարտար ըլլալուն համար։ Ասոնք ռամիկներուն ալ պատիւ տըրվեցաւ. աշխատասիրութեան պատիւը վար ինջաւ. և ան ին ալկուն արժանաւորութեանը համեմատ պատիւներ ունենալը իրաւունք սեպվեցաւ։ Բոլոր անարգութիւնը՝ մուրալով, կամ գողնալով ուրիշին ըստակը ապրիլ ուզողին վրայ մնաց։ Աշխատելու կարողութիւն չունեցողներուն համար՝ որ հասարակութէ օգտին պէտք եղած աշխատանացը մասնակից ըլլալու կամք ունէին ալնէ կարողութիւն չունէին, հասարակաց ծախքով բարեգործութեան

տեղիք հատատավէցան, որ հասարակութիւնը անոնք
կը անուցանէ: Հասարակութեան օգտին ամէնն ալ
աշխատակից են՝ և ամէն մէկը ուրիշի կարօտ է մէյ
կենցաղավարութե և խօսակցութեան տեղերը աւե-
լի բացվելցան և ընկերութե համար մէկ տեղ գալը
շատցաւ • և ասիկայ մեծ շատցաւնէ՝ այնքան ալ
օգուտներ եղան • ինչպէս որ յետագայ գլուխին մէջ
պիտի ըսենք:

ԿԵՆՑԱՂԱՎԱՐՈՒԹԵԱՆՑ ՕԳՈՒՏՆ ՈՒ ՀԱՐԿԱՒՈՐՈՒԹԻՒՆԸ:

Կենցաղավարութիւնը՝ ընկերական երջանկութե
միջոցն է որ շատ ձեռք կը ձրգվի, ինչպես մը չըլ-
լար, և ամէն մարդուն ալ դիւրին է • ամէն տարիքի
մարդոց կը վայլէ • ամէն տարիքի հարկաւոր է •
բայց ասիկայ ալ պահարակողներ գլտնըվելցան:
Քանզի որովհետև շատ կերպ կըլնային ըլլալ բա-
նատեղծներուն տպարէզ (մէյտան) մը կը բացվէր
պահարակելու • և որովհետև զուարճութե ալ տպա-
ճառ կըլլար՝ թեթևամիտ բարոյագէտներն ալ բե-
րանին բացին վրան: Ատոնց երկուքն ալ կը նմանին

երկու կընկան , որ ոչ այր մը ուներ • կընոջը մէկը քէչմը պառաւ և իր մազերուն մէջ ճերմակ ինկած ըլլալով՝ երկանը գլխուն և մօրուքին մէջ տեսած ան մազերը կը փետտէ • միւսը տարիքը քիչ ըլլալով՝ երկանը ճերմակ մազերը կը փետտէ • և վերջապէս խեղճ մարդուն վրան մազ չի մնար : Եւ յիրաւի որովհետև խօսքին մէջ չափազանցութիւն չի նառնողը՝ ըսածը չի կրնար ալէկ տպաւորել լսողին միտքը , անոր համար կենցաղավարութեանց քանի մը մանր մուներ պակասութիւններուն հետ՝ որ խօսքերնին ալ չէր ըլլար , քէչմը նալ շինծուներ եվեցուցին • և ինչպէս որ սովորութիւն է՝ տղայքը և տրկար երևակայութիւն ունեցողները վախցընելու համար խրտուիլակները հանեցին : Քրնանալը և երազը ալէկ բան չէ ըսելու ալ առանկ պատճառները կրնանք գլուխնէլ • որովհետև մարդ քնանալն ի քէն երբեմն վախնալու երազներ կը տեսնէ • քայց լսողը լսողին վրան կը խնդայ :

1 • ԿԵՆՑԱՂԱՎԱՐՈՒԹԻՒՆԸ՝ ԸՆԿԵՐԱԿԱՆ ԵՐՋԱՆԿՈՒԹԵԱՆ ԱՋԴԵԼՈՒՆ ՎՐԱՅ

ա • Խեղճեր կան որ՝ շատ անգամ ժամանակը լրենց բեռ գիտնալով կը ձանձրանան • չեն գիտեր որ բեռ ըլլալու տեղ գանձ է • առանկները կենցա-

ղավարութեանց ոչ ոք անմեղ և անշնաս և զուարճալի կերպով ժամանակ անցընելու միջոց մը կը գտանեն։ Բան մը լմանալուն սկիզբը և պատճառը ինչ ըլլայ նէ ըլլայ, մարդ միշտ բան մը լմանալ կուզէ։ Այս պէտքս առնելի զօրաւոր է

1. Գործէ կամ ուսմունքէ կամ աշխատութենէ նոր ազատող մարդու։

2. Բան գործ և ուսմունք չունեցող հարուստներուն.

3. Կընիկ մարդոց. ոչ մը որ առնելի դիւրագործ են. ոչ մը նայիլ որ ամէն առէն միօրինակ կեանք մը վարելու պատապարտած են. առանց քով լուսակցութեան պէտքը առնէն առնելի զօրաւոր է։ Կինը իր ծանօթներուն ոչինն կըսէ. ինչ սիրուն քաղաքէ վէնհտիկ։ Մեսը կը հարցընէ. ինչ բան տեսար հոն այդքան հաւնելու։ Կինը կըսէ. առտըվընէ մինչև իրկուն կը խօրաթէինք։

Այս պէտքս կեվընայ մարդոց ընկերասէր ըլլալէն և ընկերական կեանց բերմունք ունենալէն. որով առնը ոչ տեղ գալ կուզեն որ ոչ յոյս մը կամ երկիւղ մը ունին, կամ նեղութիւն մը քաշած են կամ ուրախ և զուարճալի բան մը տեսած են նէ իրարու հաղորդեն։ Ասոնք կը տեսնենք որ կեցցյալութեան համար անհրաժեշտ վայրենի մարդկին ալ կը ոչյտեղին, քաղաքավար և կրթեալ մարդկին ալ։ Այս պէտքս մագնետիս քարի (մըխլատըզի) պես անհոգ մարդկին ալ իրեն կը քաշէ և իրարու հետ կը կապէ։ Մինչև պոլտտական մեծամեծներն

ալ՝ որ ամէն առեն քովերնին խօսակցելու մարդ չի գըտնըվիր , կատու մը կամ սկընդուկ (ֆինօ) մը կուռնեինան ընկեր :

Կենցաղավարութիւնը մարդոյս տկարացած ուժը զօրացընելու կամ ըրած և ընելու գործքերուն միջոցը մէկ զուարճալի զբօսանք մը խօթելու գործիք և միջոց մը սեպենք նէ՝ ինչնին անվնաս բան մընէ . և ինչպէս որ գեղեցիկ պարտէզի մէջ պտըտելը՝ նոյնպէս այս ալ մէկ զուարճալի զբօսանք մընէ :

Բ . Մինակ մենք մեր գլխուն ինչ զուարճութիւն և հեշտալի զբօսանք գըտնեմք , թէ որ այն բանին շատ սէր չունինք նէ՝ շատ կը թուլնան , և իրենց հասին կէսը կը կորսընցընեն : Ասոր հակառակ , թէ որ այն զուարճութիւնը ուրիշի ալ հաղորդեմք նէ՝ մեզի անանկ կուգայ որ նորէն ուժ կառնեն և կը նորոգին . թէ որ զուարճութիւնը վայելած առեննիս ընկեր ալ ունենանք նէ՝ վայելման համը երկան առեն կը քըշէ . մեզի աւելի սիրելի կըլլայ . և բոլոր հոգիներնուս մէջ կը ծաւալի : Թէ որ ախորժակը համ չի տայ նէ՝ հեշտութիւնը ինչնին շուքի պէս բան մը նէ : Ասոր կըսնամք տուտ հանել Տիմոն մարդատեացը , որուն անունը ամէնուն ծանօթ է : Օր մը աւկայ Աբէմանդոս անուն ուրիշ մարդատեացի մը հետ հայ ուսեըն ինքն՝ որ մեռնելուն հոգուն համար հոգեհայ ըրեր էին , շատ մը առեն լուռ կենալեն ետքը Աբէմանդոս դարձաւ Տիմոնին ըսաւ . սա մեր հայկերոյթը կընայինք ոչնչան զուարճալի է . Տիմոն ըսաւ . շատ երել զուարճալի կըլլար թէ որ

դուն ալ չըլլայիր քովըս։

Ճ. Էղմը իրար պատուղև իրարու սիրելի մարդիկ տեղմը գըտնըվինն էֆ ընկերութեան վրայ գալու փորձութիւններուն դէմ դնելու պէտք եղած ուժը ելլեցած կլմանուաֆք։ Ամէն մէկը հասարակութեան սիրտը և դէտուտորութիւնը գիտնալով իր մըտքովը ամէնուն ուժը մէկէն իրեն պէտք եղած աոեղը իրեն օգնութե հասնելու պատրաստ կը սեպէ. խօսակցութիւնը և կենցաղավարութիւնը անոր մէտքը կատահովցընէ որ՝ թէ որ իրեն դէմ մէկ զրպարտիչմը ելլէնէ՝ գըտնըվող ամէն ընկերները պաշտպան կըլլան. լինալու ըլլայնէ՝ ձեռք բըռնող կունենայ. չգիտցած բաներուն համար կըրնայ խրատ ուզել. մէկ տըրտմութիւնմը ունենայնէ՝ ընկերները ամէնն ալ հետը ցաւակից ըլլալով՝ տրտմութիւնը կը թեթևցընեն։ Այս կարծիքներըս՝ բնապէս մեր երևակայութեանը մէջ ծնած կամ թշնամիներուն չարժմունքէն առաջ եկած վախերուն առաջը կառնեն։ Կը կարծեմ ասոր համար է որ՝ իրարու հետ կենցաղավարելու շատ սովորութիւն ունեցող ազգերը և ժողովուրդը եոքն ըլլալիք բաները շատ չեն հոգար. ասոր օրինակ շատ կը տեսնըվի Վէնետիկ և Փարիզ։

2 . ԿՐԹՈՒԹԵԱՆ ՎՐԱՅՕՔ ԿԵՆՑԱՂԱՎԱՐՈՒԹԵԱՆ ՕԳՈՒՏԸ

Ա . Մանկ գլուխ կը կարդան որ բան սորվին, և ընկերութեան մը հետ գրանըլված աւեննին՝ սորվածնին խօսքի կարգ խօթեն ծախեն . ուրիշներն ալ կը կարդան որ՝ ամէնուն գիտցած բանը իրենք ըլլան նաև չի գիտնալով պըզտիկ չինան* : Այս կերպով մինքը վնաք ցըցընելու սիրով մարդ կարդալ կըսկըսի . սովորութիւն ընելէն ետքը չի կըլնար ետ կայնիլ . երբեմն բոլորովին կնոք մը կը փոխվի որ գիշեր ցերեկ չի կըլնար գլուխը ձեռքէ ձըգել . առավ կամ անպիտան ախորժակները կը զսպէ , կամ բոլորովին ետ կը ձգէ :

Ո՛վոր կամ բան սորվելու համար՝ կամ կարդալը մէկ անմեղ զբօսանք մը սեպելով կարդալու եռանդ կըլլայ , բաւքը սվորվելու ժամանակ չի թողուր . շատ անգամ գեղխութեան խարձելու ըսուակ ալ չի ձնար քովը , գլուխի տալով : Ընթերցասրանները կամ

ծա : * Տեղ կայ որ բան գիտնալը յարգութիւն գտնելու առիթ չըլլալով՝ գիտցողն ալ պըզտիկ չինալը հոգ չընել . առանկ տեղեր կարծելով որ՝ իւր ուղեղնէ կըլնայ գիտուն ըլլալ՝ բարձր և ուրիշէ չի հասկըցած բաներուն վրայ խօսուլ շատ՝ և կարդալու սերը քիչ կըլլայ :

գիրք կարդալու տեղերը՝ անցեալ դարուն մէջ կեն-
ցաղավարութիւնները ծաղկելուն հետևութին են .
ամէնն ալ քիչ ծանրոյ կըրնան բան տալիլ : Ամէն
մարդ չի կրնար ամէն տեսակ գիրք կարդալ . ամէնը
իրեն աստիճանին և վիճակին յարմար գիրք ունին
կարդալու . բայց խօսակցութեան և կենցաղավարու-
թեան մէջ՝ մէկին կարդացած գիրքը ուրիշներուն
բան տալու գործիք մը կըլլայ : Տասը ժամու մէջ
կարդալով տրվածին պատուղը՝ պէտք ըլլայ նէ՝ մէկ
ժամու մէջ ուրիշներուն կը հաղորդէ * :

ծա : * Անանկ ընթերցարան մը նալ անցեալ տարի (1841)՝ Եւրոպայի հետևողութեամբ Իզմիրու
ուսումնականները բացին . և ուսման հետևութի
եղած երկիրները ամէնն ալ մէկ մէկ հատ գրանը-
վէրնէ՝ շատ աղէկ կըլլար : Անանկ տեղը ժողո-
վրդոցները բանագէտ մարդիկ կըլլան . և մէկ տեղ
եկած առեններին՝ ի հարկէ գիտութեանց վրայ ալ
խօսք կըբանան . Ա.քատէմի մը սկզբնաւորութի
կըլլայ . և թէ որ պիւանտպիրմըն ալ բըռնեն
որ հոն եղած խօսքերը գրի անցընէ , կամ խո-
սուները իրենց բաժին վրայ ձառ շինելով՝ այն
տեղ ժողվրված առեններին կարդան նէ՝ Ա.քատէմի
մը կըլլայ : Բայց այս ալ ըսենք որ՝ մէկ քաղաքի
մը մէջ գիտութեան սէրը շատնալը՝ ընթերցա-
րան բացվելէն և ոչը շատ գիրք գրանըվելէն չի-
մացվիր . կարդալու համար հոն ժողվրվողներուն
շատութենեն կը հասկըցվի :

Ը. Երբեմն կենցաղավարութեան մէջ հակաճառութիւններ կըլլան. և սովորաբար անանկ կըլլայ որ երկու հակաճառողաց իրարու խօսքի հաւատնութիւն չի տալով՝ իրենց կարծիքին վրայ հաստատուն կը մնան. բայց ուրիշ դէպքերու մէջ անպատուաղ չըլլար այս վէճը. քանզի

1. Մտիկ ընողները երկուքին ալ կուսակից չըլլալով՝ հակաճառութիւն ընողներուն թէ իրենց ըսածը պաշտպանելու և թէ դէմինին խօսքը ջրելու համար բերած պատճառները աղէկ կը դատեն: Անոնց ձայնը և շարժմունքը և արտայանութեան կերպերնին մտիկ ընողին միտքը աւելի կը սրբցնեն, և ըսածնին յիշողութիւններուն մէջ աւելի կըտպաւորի:

2. Հակառակողներուն մէկը չի հարկէ իրաւունք չունենալով՝ միայն յամառելով աչքը ճշմարտութեան դէմ կը գոցէ, բայց երբ որ վէճին տաքութիւնը անցնելէն ետքը մտածէնէ՝ այս յամառութիւնս չի ձգար. կամ իրեն չի հաւնած և դատապարտած կողմին ինքնին հետևող ըլլալ կըսկըսի: Այս խօսքս խելացի և անկեղծ մարդոց համար է. քանզի ինքնահաւանները, և մէկ կարծիքի մը վրայ հաստատուն կեցողը՝ և կենցաղավարութիւնը իրենց կըտեսնէ մէկ առտարկէզ (մեյան) մը բըռնող մարդիկ՝ ճշմարտութեան հասնիլ չեն ուզեր, յաղթող երևնալ մը նէ միտքերնին. առանձնեղուն հակաճառութէ վատութիւնին այն է որ՝ մտքերնուն վրայ առատապատ մէկ մը նէ՝ երկուք կըլլայ, և իրենց կարծեացը մէջ տահա աւելի կը մոլորին:

Ե • Կենցաղավարութեան մէջ խօսող մարդը իր բոլորը էղմը իրեն անկաճ դնողները տեսնելով՝ սիրտ կառնէ և խօսքը կը շարունակէ • ասով մարդոյս խելքը աւելի արթնութիւն և ճարպիկութիւն մը կուներնայ • յիշողութիւնը աւելի հաստատուն և զօրաւոր կըլլայ • դատումը աւելի սուր կըլլայ • երևակայութիւնը սահմանի տակ կը մընանէ , անկէց անդին չի կրնար անցնիլ : Թէ որ ըսածը լսողները հաւանեցընել կուզէնք՝ պէտք է որ յստակ խօսի • զրուցվածքին քիչմը մտադրութիւն ընէ , մտքին գաղափարները մէկ կարգի մը դնէ և անանկ խօսի • ատոնք ամէնն ալ ընտանեկան խօսակցութեանը վերցուցածնին չափ՝ խօսողին պերճախօսութի՞ւն վարկեալ առնին են : Ասոնցմով մարդոյս՝ բազմութեան մէջ խօսել տրվըցընող առաջին և գլխաւոր պէտքաւորն է կենցաղավարութեան մէջ խօսիլը • ասկէ ատենախօսութեան հիմը հոն կըրնայ ձըգվիլ : Ասոր հակառակ՝ իր սենեակին մէջ առանձին կեներ տրված մարդը՝ իր մտքին գաղափարը ուրիշին մտքին հաղորդելու մէկ խթանը կամ պատճառը չունի, քանզի դէմը հակաճառող և իր ըսածը լըսող չունի • հակառակ առարկութիւնը չի լսեր որ պատասխանը տալու հարկաւորի , գուցէ ուրիշին խաթերը չի դըպչելով տրվեցընելու՝ և խելքը հաւցընելու՝ և ալնիւ զրուցվածքով և սուր խօսքով մը մարդուն միտքը արթընցընելով՝ մտքերնին դըրած նախապաշարմունքը մէկ անգամ մը քննութե՞ան առնել բռնադատելու ալուեսով ամենևին տրվը-

նալիք չունի։ Ասկէց զատ՝ միշտ մինակ ինք իր գըլ-
խուն ըլլալով՝ բաղդատութեան առնելու բան մը
չունի • պատրաստ է մտքին ինչը ծնած ամէն ուղ
գաղափարը ուղ նոր գլուտմը համարելու • ընկե-
րութեան ինչ եղած մանր մունր հակաճառութեան
չի գըտնըվելով՝ որ ամէն ուղուն ուժին չափը իմեն
շուտ կը հասկըցընեն • իր խելքին և հանճարեղու-
թեանը վրայ իր մտքին ինչ չափազանց կարծիքներ
կը դնէ • և իր միտքը անանկ իշխանաբար և խրոխ-
տալով մը կը բացատրէ որ՝ ուրիշին կը դպչի։ Ասփ-
էռի բանաստեղծին ճանապարհորդութեանց համար
ըսածը՝ կենցաղավարութեան համար ալ կըրնանք
ըսել • ||Թուղթի վրայ տրվածէն շատ բան կը տես-
«վի մարդ այն տեղ չեմ ըսեր որ ուրիշները յայ-
«գել կամ անարգել, այլ ինքը գինք և քիչ մը նալ
«ուրիշները ճանչնալ։

Ե՛ յիրաւի գիրք կարդալը ուղ թոյլ և տկար
շարժումմ մընէ, որ խօսակցութեան չափ մարդուն
միտքը չի կրթել և չի շարժել և չի տաքցընել։ Մէկ
աղէկ և ուժով խօսիլ գիտցողին մը հետ խօսիմ նէ՝
կըսէ Մօնթէնեը, գիս աչքն գինն կը պաշարէ և կը
կապէ • անոր գաղափարները լմինեն ալ կարճըն-
ցընեն • նախանձը և փառքը և հակաճառութե սէրը
ինձի խթան կըլլան • գիս իմ աստիճանէս աւելի վեր
կը վերցընեն • շատ անգամ ալ այլ և այլ գաղափար-
ներ իրարու հետ միացընելով մտքիս ուղ նոր բա-
ներ կը ծագեն։

3. ԲԱՐՈՒՅՑ ԵՒ ՍՈՎՈՐՈՒԹԵԱՆՑ ՎՐԱՅ ԿԵՆՑԱՂԱՒԱՐՈՒԹԵԱՆ ԱԶԴԵԼԸ

Աւրիշին հաճոյ ելեւեջու փափաքը՝ մարդոյս բնական կոշտութիւնն ու կոպիտութիւնը կանուշցընէ. և այս փափաքըս կենցաղավարութեան ալ կը բացվի և կը հոգևորի. և ասիկայ բացատրելը սովորութի ըլլալով՝ իրեն ալ զգալը սովորութի կըլլայ։

Քանի որ առանկ կենցաղավարութիւնը հասարակայ եղաւ՝ այն վայելուչ կերպը, շնորհալի քաղաքավարութիւնը, ակռան առաջը համարձակ անկեղծ երևիլը, ճարպիկ և գեղեցիկ՝ և բնաւ ձգածութե կամ կատկըտած ըլլալու նշան մը չունեցող ելեւնաւկնելը այն աւեղը երևան ելան։ Հասարակաց մտքին աւելի բարակ և փափուկ ըլլալը, և գրեթէ ամէն աւեղ առանց ակի մը դպչելու և ծանր գալու իւրայատկելին և իւրաքանչիւր քաղաքավարական գործքեր ընդունելի ալ ասկէց է. այն կիւրքերն ալ որ առաջ ըսելը շատ դժար էր, իրենց բնական կերպարանքին մեծ մասը փոխելով՝ անոնք ալ աւով կըրթութեան տակ մտած են կըրնանք ըսել։ Ամբարտաւանի հպարտութեան վրայ ակ կեղծ համեստութեան վարագոյր մը քաշված է. նոյն իսկ նախանձը մարդ գովել գիտէ. և բարկութիւնը որ փըշտա և տաք կիւրք մըն է, և առաջ գրեթէ ամէն խօսքի մէջ աչքին կըրակ կը յաթկեցընէր և ձեռքը դանակին

կոթէն չէր զատեր , այս իրեն դաժան բնութիւնը բարեխառնած է : Գիտեն որ մէկը իրենց ծանր բան մը ընէն կըլլել պէտք է , հակառակութիւնը և թշնամութիւնը ծածկելու և հանդարտ պատասխան տալու է : Եւ թէպէտ այս երևոյթըս շատ անգամ տուած է և կեղծիք, բայց մարդուն սիրտը կը շահի և հաճելի կուգայ . և ատոնք ընկերութեան մէջ շատ աղէկութիւններ և շատ օգուտներ կը բերեն . կամ գոնէ շատ ծանր վնասներու առաջքը կառնեն կը խափանեն :

Հատ մարդ կայ որ՝ մէկ մարդուն պատուոյ կամ անպատուութեան արժանի ըլլալը՝ իրեն կենցաղավարութեան կերպին նայելով կը դատէ . անոր ունեցած աղէկ կամ գէշ բնութիւնները քննելու հոգ չընեը . ընկերութեան մէջ լուսած խօսքերուն գործածած միտքին գաղափարը՝ իրեն չափ կը բերէ . ատոր համար ընկերութեան հետ կենցաղավարելու խառնըվիլ հարկ եղած է . որովհետև առանձին սենեկիդ մէջ կենալով՝ ուրիշին հետ վարվելու ազնիւ կերպը չես կրնար սորվիլ :

4. ԲԱՐՈՅԱԿԱՆ ԳՈՐԾՈՑ ՎՐԱՅ ԿԵՆՑԱՂԱՎԱՐՈՒԹԵԱՆ ԱԶԴԵԼԸ

ա. Երբ որ շատմը մարդ իրարու հետ կենցաղավարելու և տեսնըվելու համար կը մտիկեղին, ջերմին ունկը կարծիք մը կը հանէ, որով ամէնուն կամ ուղ քանին ընտրուղ գործքերը պախարակելու արժանի կըլլան։ Ամէն ունկը կը նայի որ իր մտքէն անցուցած չարութիւնը պահէ, դուրս չհանէ, որ նախատանաց արժանի չըլլայ։

Եւ որովհետև առաքինութիւն չունեցողն ալ իր վրան առաքինութեան երեւոյթք մը ցըցընել կուզէ, ուստի թէ որ կենցաղավարութեան մէջ գըտնըվողներուն մէկին վրայ մոլութեան նշաններ տեսնըվին նէ՝ ուրիշներուն ինքնասիրութեանը դէմ գալով՝ ամէնը կը միաբանին անիկայ իրենց մէջէն դուրս կը հանեն. չեն ուզեր որ հասարակութիւնը անոր գէշութեանը իրենք ալ կըզինջանին կամ հաւանութենէ կուտան տէյի կարծիք ընէ։

Ընանիկ է նէ՝ ուրքան որ կենցաղավարութեան մէջ եղած զուարճութիւնները վայելելու փափաք ըլլայ նէ՝ այնքան ալ մարդս ընկերութեան մէջ զինքը աւելի ցըցընող մոլութիւններէն ետ քաշել կուզէ. «Գէշ մարդիկ երկար աւեն զիրենք զսպելով՝ գործ-
“քերնին ուրիշին և իրենց բաժներուն հասնելմա-
“տեղս հարկը կլսման» կըսէ բանաստեղծը։

ը • Ուրիշին վրայի մոլութիւնները պախարակելով՝ առն մարդ կուզէ որ այն մոլութեանը հակառակ առաքինութիւնն նշանը իր վրան ցըցընէ • ուստի կենցաղավարութեանց մէջ առն մարդ դուրսի մարդոցը կամ հոն չի գըտնըվողներուն պախարակելի վարքը մէջ կը նետէ • և մէկ շողոքորթ մարդու մը քաշած խայտառակութիւնները լսելով՝ առն մարդ կը խնդայ • մատնիչ և դաւաճան (խային) գործ մը լսելով՝ առնն ալ կը ստական • մէկ յանցանք մը ինչ պարագայներով կըլլայ ծանրանալնէ՝ առնն ալ անոր վրայ կը խօսին, և այլն: Առանկ կենցաղավարութիւններէն անանկ ձայներ կելլեն՝ որ դատաւորին կաշառք ուտելը կամ հասարակաց ըստակը ձեռքէ անցընող վերակացութիւն ընողին անհաւատարմութիւնը՝ առնուն անկաճը կը ձըգեն:

Երբ որ մէկ ուժով մարդու մը գործք շատ ծանօթ չէնէ՝ գըտնըվողներուն առն մէկը իր մըտքէն անցածը և իր կարծիքը ուրիշներուն կը խօսի • գործքերն ու վարկածները (թահմիններնը) կը կըշռըվին, կը չափվին • խակն ու եփուցիքը իրարու հետ կը բաղդատուվին • առաջկուց լըսված տեղեկութիւնները և այն առեղնվան լսածը քննութեան կառնըվի • և վերջապէս պըճըռքելով՝ խաբէութիւնը երևան կելլէ: Կենցաղավարութեանց մէջն է որ հասարակութեան կարծիքն ալ՝ պատուոյ կամ անպատուութեան վրայ տրված վճիռները հաստատելու ատեցոյց կը գտնէ:

Կենցաղավարութիւնը գիշերապահ զօրքերուն կընմանի, որ արթուն և զգոյշ կենալու համար՝

աւեն ատեն իրարու ձայն կուտան, որ հասարակութեան խռովարարներուն սըրտին մէջ կրած ուրիշին դէշութիւն ընելու փափաքը զսպեն։

Կենցաղավարութեան մեծ օգուտը նա է որ՝ ալքաոի մը օգնութիւն հասնելու պէտք ըլլայնէ՝ առանց ժամանակ անցընելու անոր մէկ միջոցը և եղանակը կը ճարեն։ Տանը խաթունը իր բարեկամուց խնդիրը կը շարժէ խեղճ մէկ տան (ֆամիլիայի) մը կամ քանի մի մարդոց վրայ. ամէնուն ալ կուզեն առաւտաձեռնութեան նշանը և փորձը ցըցընել իրենց համար. մէկուն օրինակը՝ քարոզըտ մարդուն ալ կը բռնադատէ անոր ըրածը ընելու. ասոնք ամէնը մէկ տեղ գալով՝ քիչ ատեն մէջ գթութեան և առատաձեռնութեան գործը կը տեսնեն. որ այս կերպ կենցաղավարութիւնս չըլլայնէ՝ այն օգնութիւնն ալ կամ հիչ չըլլար, կամ ուշ կը մնայ։ Եւ կենցաղավարութեց մէջ ամէն մէկ մէկ քիչ բան առնելով՝ առանց մէկուն մը ծանրանալու էփ աղէկ բան կը ժողվըվի, որ աղքատը իր պէտքը կը հոգայ։ Վէոնա քաղաքը անգամ մը մէկ արուեստական խաթունի մը տուն իրիկվան տեսութեան գացի. ասիկայ թէատրօ երթալու սովորութիւն չունէր. քանի մը ընտիր բարեկամներ տունը կը ժողվէր հետերնին կը տեսնըվէր։ Այն իրիկուանը ամէնուս մէկէն ըսաւ. վաղ իրիկուն չենք կրնար տեսնըվիլ, որ թէատրօ պիտի երթամ։ Զարմանալովմը ըսինք. ինչպէս թէատրօ։ Ըսաւ. հրամեր էք. այս անգամ պիտի թէատրօ երթամ, քանզի թէատրօին այս

իրիկվան վաստակը աղքատներուն համար է: Ամենքըս ալ ըսինք • անանկ էնե վաղն իրիկուն ալ հոն կը տեսնըվինք: Մեսա իրկունը չէ թե միայն հոն գըտնըվողները աչխոն ալ թէատրօ գայկին, այլև աչխոն ռկը երեք չորս բարեկամ ալ հետը տարած • անանկ որ խաթունին գըտնըված կողմը եկող գացողը պակաս չէր • և թէատրօյի մէջ տեսնըված չըլըլուն համար՝ շատ ալ ուշ էր տէյի տեսնելու կուգային: Քաղաքական կրթութիւնը աստանկ կըլլայ • բարերարութիւն, հետաքրքրութիւն • և ասկից պատճառ եղողին պատիւ մընէ, որ հիչ ռկը չի հրաւիրած այնքան մարդ քաշեց տարաւ հոն:

5. ԱՐՈՒԵՍՏԻՑ ՎՐԱՅ ԿԵՆՑԱՂԱՎԱՐՈՒԹԵԱՆ ԱԶԴԵԼԸ

Կենցաղավարութիւնը աչխոն օր մարդիկ իրարու կը մօտեցընէ, աչխոն ալ հարուստ և վայելուչ երևիլ կուզեն • մարդիկ և տուները զարդարելու համար հնարած բաներուն գնողները կըշատնան • ասկից զարդարանքի վերաբերեալ արուեստաներն ալ կը ծաղկին և ուժ կառնեն: Քաղաքակրթութեան մէջ իրարու հետ կենցաղավարելու պէտքը շատ զօրաւոր է • նպաստաւոր ձևերու (մօտայի) ալ որպես թէ հերձնակ եղած է:

Հին ատեններըը իրարու հետ տեսնըվելու համար մէկ տեղը ժողվըվիլ չի կար , գիւղերն ալ խիստ շատ էին. հիմակվան լաթի խարճըված ըստակը այն ատենը խըմուքի կը տըրվէր:

Ընկերութեան ոգին շատ ծաւալեց տէյի փիլիսոփայութիւնը մեղադրողները՝ գինով մարդը վայելուչ հագված կապված մարդէն աղէկ է ըսելու կը պարտաւորին:

Ասանկ կրթութեան դէմ եղող մարդիկ երբեմն մարդոց անբաղդութենէն ընկերութեան գլուխ ալ կըլլան. և մէյքերնին աղէկ է, բայց ընկերութիւնը կը չրուեն: Պիտս Ֆ պապը՝ կտոր (քառօճա) գործածելու դէմ ըլլալով՝ կարդինալներուն հարկ ըրաւ Ջորվի վրայ հեծնալը. կառքերու խարճըվելու ըստակը անկէց եօքը Ջորիներու համար խարճըվիլ սկսաւ. ըսել է որ Ջորիները արուեստաւորներու տեղ բռնեցին*: Ասանկ օրէնք դնելը՝ քեզի ալ պեղեցիկ և խելացի բան չ'ըլլիր մի: Կուզես նէ՝ բարոյականի վրայ գրող և քաղաքական կրթութե

ծո: * Քանի շատ մարդիկ կան որ՝ կառք չինելու տախտակները և շղթաները և երկաթները և կառչինները ծախելով, և կառք չինելով, և կառքը ներկելով կապրին: Ասոնց առջեւն վատաբարքը միայն Ջորին ուտելու խոտին և մէկ պարմանոցի (սէյիս) մը պիտի տըրվի. մնացածը կառք հեծնալու հարուստին մտուկը մնալով զեղխութե դրամագլուխ (սէրմայէ) պիտի ըլլայ:

և ունեւոր թեան տեղեակ չէղող հեղինակներուն պէս՝ գլխարկ և ոտքի աման և հագած հանդերձներնուս վրայէն վերարկու հագնելն ալ արգիլէ. և այս կերպով արուեստասէրները քու երկրէդ պակսելէն ետքը՝ երկրիդ բերքը թուչուններուն ձախէ. բայց արուեստասէրաց յարմարելն ալ կատարելագործելն եղողին էփ աղէկ վախ տալու բան է:

Մենք մեր ըսելիքին գանք: Կենցաղավարութիւնը և իրարու հետ տեսնվելու ուժովմունեական սովորութիւններն ալ փոխվեցան. և վայելչութիւնը գինովութեան տեղն անցաւ. այնքան խմելիքը՝ որ առաջ մէկ մարդ մը միայն կը խմէր իր առողջութեն ու խելքին վնաս տալով, հիմա տասը մարդու կը բաժնվի, և հիւանդութիւն վնաս չի տար. և տարի պատճառ՝ վայելուչ և զարդու վերաբերեալ բան չինող արուեստասէրներն են:

Անանկ է նէ՝ կենցաղավարութիւնը և իրարու հետ տեսնվիլը շահնալով արուեստներն ալ կը շահին՝ բարոյականն ալ:

Այն մարդը՝ որ ընկերական ոգին և իրարու հետ տեսնվելուն պտուղը եղած օգուտներուն դիւրաւ խելքը կը հասնի, իր դատումը քիչմը Թող բըռնէ մինչև երկտոտիդ մասը կարդայ. որ բարեբարոյ և անկիրթ ժամանակներուն բարքն ու սովորութիւնը այն տեղ պիտի քընննէ, որ այն առեններուը գրե՛Թէ ընկերական կենցաղավարութիւն նշոյլն ալ չկար: Գանդի բանաստեղծն ալ կըսէ որ՝ «Իրարու հակառակ բաներէն՝ բարդատութիւնը շատ դիւրին կընդն.

«ուրիշներուն քաշած ցաւը՝ մեր վայելած օգուտ»
«տէն առէն մարդ առով կըմնայ տարբերել։

Գ. ՈՒՐԻՇՆԵՐՈՒՆ

կենցաղավարութեանց ընտրութիւն ընել։

ա. Ինչ որ հիչ մեկ գէշմարդու մը հետ ուեսու-
թիւն ընել չես ուզեր՝ կարելի է որ միևնակ ինաս։

Ոտքիդ ամաններըը չալտատելու համար կըմնաս տունդ մնալ. բայց զուարճալի և օգտակար պըտըտելն կը զրկըվիս։

Ուրուհետև մենք մեզի տեսնըվելու համար մեր ուզածին պէս կատարեալ մարդ չենք կըմնար ստեղծել, պէտքն այն է որ՝ ուրիշներուն մտութիւը վրայ այնքան դիւրաւ չը ներգործելու համար մեր առաքինութեան ուժը ելեւէջընենք։

Ոտքի ամաններս ալտատելնէ դուրս պիտի ելլանք որ պըտըտելու զուարճութիւը վայելենք ըսես ըսե՝ մինչև պարտեզին մէջ պիտի մըտնենք և ոտքերնիս տալ կտոլի հոն միայնէ հոգ չէ ըսել չէ. կենցաղավարութեան համար տալ հաճելի տաքար այս խօսքըս կըմնանք ըսել։

Ծայր չափազանցութիւններէն զգուշանալով կեն-

ցաղաւարութեան մէջ մըտնելու համար՝ կըրնամ երիտասարդներուն խրատ տալ որ՝ չափահասներէն և ծերերէն աւելի անոնց պէտք է՝ որ խօսքերնին և շարժմունքնին գիտնան։ Քանզի գլուխնին շատ բան եկած չըլլալով՝ կըրնան անանկ որոգայթի մը մէջ մըտնել որ մեծերը կը կոտրեն դուրս կելլեն։

Ասկէց զատ, չափահաս և ծեր մարդիկ իրենց վաստըկելու չարքը վաստըկած են. անոնց աղէկութիւնները աչքն մարդ գիտէ. շատ գործերով հաստատած մէկ սովորութիւնն մը և ունակութիւնն մը անոնց աչքն կասկածելի երեւոյթները աղէկի մեկնել կուտայ մեզի։ Բայց երիտասարդը և տղան իրեն համար ուրիշին մըտքին մէջ աղէկ կարծիք հիմը նոր պիտի ձըգէ. և երբոր աչքն սաեն հետը նոյ գըտնըվող մարդիկ ըլլան դատողները՝ դատմունքնին քիչ անգամ սխալ կելլէ։ Ես այս աւ գիտնալ պէտք է որ՝ մեզի համար ինչ կարծիք որ ըրին սկիզբէն, թէ իրաւ թէ սուտ, անոնց ինքնահաւանութիւնը չի թողուր որ այն կարծիքնին փոխեն, գէշ ըսածնիրնուն աղէկ՝ և աղէկ ըսածնուն գէշ ըսեն. անանկ է նէ երիտասարդը շատ տեղեկութիւն չունենայ աչնէ՝ գովելի մարդոց հետ շատ կը տեսնըվի և անոնց սիրելի է տէյի հասարակութեան մէջ համբաւ մը տարածվելով՝ շատ պատիւ կը վաստըկի։ Բարքը կասկածաւոր կանանց հետ կամ կասկածելի՝ կամ յայտնի չարագործ մարդոց հետ տեսնըվիլը՝ աչնուան աղէկ անուանը աղտ կը բերէ։ Տիւղը ինկած շունը՝ իրեն սիրած մարդուն ըսեծերը

կալտոտէ։

Ը. Ամէնաչ տղոց և երիտասարդներուն խրատ կուտան որ՝ բաղդի խաղ (խոսմալը) խաղցրված ընկերութեանց մէջ չի գտնըվին. քանզի մըտքերնին ինչ ըլլայնէ ըլլայ՝ վերջապէս խրեղաչ որոգայթը կկրնան և կը կործանին։ Ուրիշներուն խրատը և օրինակը անոնք չ գըլխէ կը հանէ. և կը վախնան, չըլլայ որ անոնցմէն կըծոտ և վախկոտ և հօրը կամացը ծաղաչ ելլէ. մըտքերնին շուտով հարստանալու փափաք մը նաչ կը մըտնայ, որ ոսկիները տեսնելուն շուտ կը տաքնայ և կը բորբոքի։

Խաղ սիրելը, մանաւանդ թէ որ բաղդի ըսված և բատակով խաղցրված խաղերն են նէ՝ քանի մը եղրևելի ջնաներ կը բերէ, որ սոնք են։

1. Անձնական երջանկութիւնը կորսընցընել։ Խաղտն դիպուածները՝ մեր կողմէն ըլլան ալնէ՝ մեզի անանկ շուտ և սաստիկ ցնցումներ կը պատճառեն որ՝ գրեթէ ցաւ բերելու կը մօտենան։ Հատ անգամ այս ցընցումներըս ձախորդալ կուգան. քանզի խաղցողներուն շատը կը կորսընցընեն։ Այլ և ոսկիին սէրը՝ որ կշտանալու տեղը աչքն ալ կը խաղտն տահա կեվլընայ. և քանի կորսընցընէ նեղութի կուգայ և տանջանք կըլլայ իրեն. այս սէրը քաղցկեղ (չիրիբէնչէ) կը նմանի. խաղցողին հոգին կը մաշէ, բարակ կտակ մը նէ՝ որ քըչիկ քըչիկ մարդը կը հալեցընէ։ Խաղը կորսընցընելուն համար՝ ինքը գինք տպանողներ ալ շատ կան, որ այս տեղըս չեմ ուզեր անունց վրայ խօսիլ։

2 • Առողջութիւնը կորսընցընել։ Ամէկուն վերի բաժնի մէկ հետեւութիւնն է՝ որով խաղցողին հոգին կը խառնվի տակն ու վրայ կըլլայ։ Խաղը իրարու հետ մարդուն հոգւոյն վրայ ազդելով և նեղցուցնելով՝ մարդ մէկ մըլի բնութիւն մը կը վաստկի որ շուտով կը բարկանայ • առն բանէ կառնըվի , կը գժուարի • և ամէկուն շատ մը կուտայ մարդոյս գործարանացը • ուստի խաղցընելուն շատը քառասուն տարվան ըլլալով՝ խորին ծերութեան հասած կը նմանին։

3 • Ընչից կորուստ։ Խաղալով հարստացած մէկ մարդ մը տեսանե՞ք՝ հարիւր հոգի ալ վնասած կը տեսնես։

4 • Աչէկ անունը կորսընցընել։ Կիներուն՝ կղզիային դառը տեսնուղ դատաւորին անունը ամբե-
լու համար՝ խաղալու տուն դուրս չելլուղ մարդու կը նմանցընէ։ Թէպէտ ամէն խաղցողներ վատահամբաւ և գէշ մարդիկ չեն * , բայց շատը խրատամբ պախարակելի են , քանզի գէշ և վատահամբաւ ըլ-

---

ծո։ * Ըսածնիերնէն և ըսելիքներէն կերևի որ՝ ճշմարտ այս տեղս քրիստ կեղծաւորութիւն կընէ • մեծ մարդոց ուղղակի դիմել չուզելուն համար խօսքը կանուշցընէ • շիտակը այն է որ՝ ըսուածով խաղ խաղցողները ամենամեծ առանց բացառութեան գէշ մարդիկ են • գէշութիւններին մէկ պատուհասով մը կը գոյվի երեք՝ այն ուրիշ խօսք է • Թող այն պատուհասին չարիքը նրանք գիտնան։

ձալու վտանգի մեջ են։ Հին ռեկը իր աղջիկը բաժակով խաղ խաղացնելի չի տար. ռեկ դարձնելը ձեռք գալու ըլլայնէ՝ անիկայ ընկեր չընդունիր. բարեկամութիւնը չի պարծիր. քոլը ապահով մանել չուզեր. առնն հայր իրեն զաւակներուն կը պատուիրէ անոնց հետ չընկերանալ, ժանտախտ փախչելու պէս անոնցմէ փախչիլ։

5. Մտաւոր և բարոյական հեշտութիւններուն համը չի կրնար առնելը։ Ինչպէս որ բարկ քթախոտի սովրող մարդոյ քիթը մեխակի (խարանֆիլի) և վարդի անուշ հոտերը չառնէր, նմանապէս խաղէ պատճառած սաստիկ յուզմունքներուն ինքը զինք սովրեցնող մարդը՝ կատակերգութիւն և երգերու գեղեցիկ բանաստեղծութիւններուն և պատկերհանութենէ ու ուրիշ ազատական արուեստից համը չառնէր. ուստի խաղը շատ սիրող մարդը՝ պատահած կեցած առնը միշտ ձանձրութեամբ կանցնէ։ Խաղը՝ զգալու պէտքը կեվերցնէ, և այս պէտքը լեցնելու կարողութիւնը կը պակսեցնէ։ Խաղցողը շատ անգամ իրեն կմնայ և տղայքը անուշանելու հարկաւոր եղած ըստակը կամ կը կորնցնէ, կամ կտրիճցնելու վտանգի մէջ կըլլայ. ասկէց կերևի որ իր ընտանեացը խնդճութիւնը՝ խաղալու սիրոյն չափ իր սրտին ազդելու ուժ չունի. և անոնց ցըցուցած սէրը անանկ մարդուն սրտին մէջքան կըլնայ բանիլ։ Խաղն եռանդ ինդալ մարդուն իր ծնողացը հետ ընկերութիւն ընելը ծանր կուգայ. անոնց անմեղ զբօսանքները չսիրել, անոնց խրատը

անկաճը չի մըտներ. անոնց կեանքէն ինչպես քիչ մը ժամանակը կըլեղվըցընէ. կըլայ ընտանի գող. երբեմն իրեն գործքերուն համար բանտ մըտնելուն պատժոյ և մահուանէ աւրժանի ըլլալով՝ իր ընտանեացը նախատինք կըլայ:

6. Խելքի կորուստ: Ամէն խաղցող՝ վաստակելու խաղը իրեն երազներէն գուշակելով՝ ափեղցփեղ և խեղճ մեղճ կըխօսի: Բնական իրաց ոչ մեր խելքին թելադրելովը համեմատութիւններ հաստատելը, և մեր դատմանը գաղափար և չափ բըռնելու սովորութիւնը՝ իրական և անփոփոխ և բանաւոր համեմատութիւնները մեզի կը մոռցընէ: Խաղցող մարդ մը չամըչնալով՝ իրեն խաղը կորսընցընելու պատճառ իրեն տուփը (խութին) կըդնէ. ուրիշը՝ թշնամին տեսնելը կը պատճառէ. և այլն: Ուրիշները խաղու միայն փոխ առածը ստակ կըդընեն՝ որ բաղդերնին յաջողի. կանալոր խաղէ վաստըկելու ըստակներուն մէկ մասը բարեպաշտութեան գործերու խարճել խստանալով՝ այս խոստումնիքս յաղթելու յաջողութիւնը մը կըբըռնեն. և այլն: Թէ որ շահելու գաղափարը մէկ տկար և կլսակոտ և պարապ մտածմունքներով ցնդած գլխուն մէջ երկար տեղ չնայնէ, առաջկուց ունեցած երկբայութիւնը և կարծիքը իրաւի կը դարձընէ. անկէց ետքը իրեն անանկ կուգայ որ՝ այնքան փափաք ըրած բանին հարկաւ պիտի հանի: Ե՛ւ այս կերպովմըտքին կապվիլը այնքան զօրաւոր կըլլայ որ՝ կորուստը փսլաձուլ տեսած ինչպես խելքը գլուխը չի գար.

ձկքան յաղթվի և կորսընցնէ՝ այնքան աւելի կը բորբոքի և խաղին մէջ կը մտնէ։ Տակիտոս կըսէ որ՝ շատ խռովութեան և շարժման մէջ եղած հոգիները բնապէս աւելորդապաշտութեան աւելի կը միտեն։ ըսել է որ՝ իրենց գլխուն եկածին պատճառ անանկ բաներ կամ խօսքեր կը սեպեն որ՝ այն բանին պատճառ ըլլալը բնաւ յարմարութիւն չունենին։ Ոտտոն կամ անանկ բաները իրենց օգնութեան կը կանչեն, կամ կանխեն գէշ կը զրուցեն։ կամ անոնց աղէկութիւն կը յուսան, կամ կը վախնան։ Բաղդ ըսվածը՝ որ ինքնին մէկ աննշան բառ մընէ, մէկ իրօք գոյութիւն ունեցող բանի մը պէս կապդ խաղցընելուն սրտին։ խաղերը վաստկիլը կամ կորսընցնելը անոր կուտան։ Բաղդ ըսածնիս շատ մը անծանօթ պատճառներուն մէկ տեղ գալով բան մը ընելն է։ յանդգնութիւնը ամէն բան կընէ բաղդին իշխանութեան մէջ։ խոհեմութիւնը բան չի կրնար ընել։ Լաֆլեթ պատմիչը կըսէ որ՝ Ամերիգայի վայրենիները խաղալու ըլլան՝ օր առաջ սաստիկ ծոմ կը բռնեն, որպէս թէ իրենց խեղճ և անիրաւ բաղձանքներուն կատարմանը համար՝ աչքնորդութիւը ուզելով։ Այս խորհրդածութիւններէս եաքը անօգուտ կը համարիմ ըսելը՝ որ խաղրւ մէջ ամէն պարկեշտութիւը և աշնութիւնե վայելելու քաղաքավարութիւնները կը կորսըլին։ մարդ կատիտ և կոշտ և գռեհիկ կըլլայ, խօսքերը կըծու և խայթող կըլլան։ ուրիշին ոչ որպիսութեանը կը նայի և ոչ ունեցած իրաւունքներուն։ ուրիշին խա-

Թերը կը դնուին. իր սիրտին մէջ ծածուկ մնալու բա-
ները՝ անխոհեմութեամբ երեսն կը հանէ. և այլն։

Ճ. Տկար քը պարկեշտութեան և համեստութեան
համբաւ ստանալու կենցաղավարութենէն զատ՝
պէտք է նային որ գանըված ընկերութիւնին քիչ
մը նման համարձակ ըլլայ։ Հեշտութիւն և զուար-
ճութիւն ըսուած բանը անանուն բնութիւն մը ունի որ՝
առանց ուշադիր ատեննիս չի գար. և որոգայթ մը տե-
սածնին պէս կը փախչի, թէ և որոգայթը վարդով
հիւսած ըլլայ. ոչ ժամանակն կանոն կընայի և ոչ
տեղւոյ. առանց խօսքի հաւանութիւն տալով չի խըն-
դար. ուստի երեսաստարկնելուն տալու խրատս այս
է. երեկ այս ինչ առեն ինչըն չեկաւ, կամ երթալու
ժամանակը չեկաւ՝ ինչըն գայկը տէյի հարցըվածի
առերեսն հեռու պըտըտիլ, նոյնպէս անանուն առղաւ
երթալ պէտք չէ՝ որ սիրտդ սիրած տեղը չես կըր-
նար նստիլ, կամ հոն երթալու համար մէկ որոշեալ
ձևով հագուստ մը հագնիլ պէտք է՝ որ քեզի չէյ-
նար, ուրիշը ինչ որ ընդունի՝ ծառայաբար անոր
նմանը ընելու է. վերջապէս՝ քու բնական բարքըդ՝
ներս մտնելն ինքն դրանն առաջը ձգելու, դուրս
ելլալն ինքն՝ նորէն վրադ առնելու է. առանց ըն-
կերութիւններու մէջ երթալ գըտնըվելը երեսաս-
տարկնելուն պէտք չէ։ Ո՛ր տեղ որ քաղաքավարա-
կան կանոնաց ձիշդ պահպանութիւն կուզվի, նրա-
րու գլուխ ծըռելնիլը, ծըռմըռկելնիլը, որովհետև
հարցնելնիլը, ձեռք պադնելնիլը, և ուրիշ սոնց
նման բաներ կան, այն տեղ գըտնըվելուն պէս-

աեղը իրարմէ հեռու կը մնան • մէկուն զգայմունքը մէկալին ինքնասիրութեանը կը դպչի տէյ երևան ելլելու կը վախնայ • ասոր անոր պատուանունները տրուելով անդին մէկնալ առանց պատուանուն կը մնայ պզտիկ կ'ինայ • մէկը կը հրամայէ և անոր հրամայուղ ըլլալը ուրիշներուն ծանր կուգայ • ամէնմէ ասանկ պատուականութիւններու կապված ըլլալով՝ չեն կրնար այն շէնութիւնը և զուարճութիւնը հնարել՝ որ եղբարական կայծակի պէս ելլելն ու ամէնուն մէկէն ծաւալիլը մէկ կ'ընայ • ուստի անանկ կեղծաւորութեան մէջ ուրախութիւնն ու զուարճութիւնը մուխի պէս կը ցնդի, և ասոնց տեղը սասանակ ձանձրութիւն կը տիրէ :

Ե • Համեստ և պարկեշտ կանայք խօսակցութեան տեղը գրուելվինն է՝ երևոտասրդին պէտք չէ անկէց փախչիլ • որովհետև միայն անոնց գրուելած ընկերութիւններուն մէջ կը տրվի արևունին եռանդը (խանդաղիշ ըլլալը) զսպել, և վարմունքին կերպերը շնորհքով անուշցընել, շարժմունքները կոտրել և վայելուչ ձևի խօթել, խօսքը կակուղցընել առանց վախկոտութեան և առանց կտրիճութեան • առանց կասկածոտ վախկոտութեան հաւատարմութիւն, առանց սասակութեան և բռնութեան ըղծտոտութիւն, շէնութիւն, որով պարկեշտութեան պատնէշն ալ չավերվիր • չափով ուրախութիւն, այն ձարտարիկ ուշադրութիւնը որով աչքը ամէնուն վրայ կ'ուշայ, բայց չի ցցցըներ որ ամէն բան ձգելու անունդ կամայը կը-պատէ • այն ազատ և մտերիմ ոտանդ կեցուածքին

որ յանդուգն խորհրդակցութեան չի փոխվիր, ինչպէս որ առաքինները կընեն։ Ինկիլեթեռա հիմա առաջկու չափ իրարու տեսութենէ երթալ չկայ իրիկվընները. և Ջուխթ Ինկիլիզը ասոր պատճառ կը դնէ որ՝ կենցաղավարութեան և խօսակցութենէ ինկլն չի գրանըվիր*։ Ասկէց ալ կոպիտ տեսութիւնը և ընտանութեան կերպը ելաւ, որ իրենք անմեղ ուրախութիւն և ազատութիւն է կըսեն. բայց յիշեալ հեղինակը կըսէ որ՝ «Մեր հիւսիսային երկրներուն մէջ ինքնակար ալ այս սովորութիւնը «քանզի այս երկրներուս այն քիչը քաղաքավա«րութիւնը և համեստութիւնը որ ունինք՝ որպէս «թէ գողտուկ մտած է մեր բնական բերմունքին «դէմ՝ որ բարբարոսութենէ շատկէկ միտեալ (ույ«իւլի) եմք. և մեր մէջը ծնանիլ արուեստուկ է։

ծա։ * Ասոր ալ պատճառը այն է որ՝ երկրին ցըրտութեան համար շատկէկ խմելու միտեալ ըլլալով խմած գլխէն ելլելու խօսքերուն աղէկութենը երաշխաւոր չեն կրնար ըլլալ. կարելի է որ՝ կընիկ մարդ գրանըված տեղ չի վայելելու անհամեստ խօսքեր ալ բերանէն փախչի։

ԿԱՆՈՆ ԺԱ

Կենցաղավարութեանց մէջ խօսելու խօսքի նիւթ։

Ո՛ՆՉ բան որ ըլլայ, թեթեւ կամ ծանր, ցած կամ բարձր, կատակ (շախա) կամ լրաւ, ատոնք ամէնն ալ կենցաղավարութեանց մէջ կըսուին խօսքի նիւթ ըլլալ։ Միայն հարկ է որ հոն գըտնըվուշնելուն հաճոյ ըլլան, և աղէկ բարքի հակառակ չըլլան։ Ասոնց պէս խօսքերուս ալ կը յարմարի բանաստեղծին ըսածը • ‖Ի՛ՆՉ որ աչքը մէկէն կուզենանէ՝ իրաւունքն «ալ այն է օրէնքն ալ ‖։ Երգիծաբան բանաստեղծները կուզեն որ՝ այս խօսքերուս տեսակը քիչ ըլլայ • ուստի

1 • Իրարու, առողջութիւնը հարցընելու՝ ‖ինչպէս ես, աղէկ ես‖ ըսելուն վրան կը խնդան և ծաղրը կընեն • այն չի մտածելով որ՝ աչքն մարդու եվէլք հոգ ընելու բանը ողջութին է • և կեսածը մարաթելը՝ հարիւր տարի անմահ մնալուն տեղը կը բռնէ։

2 • Օդոյն որպիսութեանը վրայ ալ խօսիլ չեն ուզեր • բայց օդոյ փոփոխութիւնն ալ մարդոյս թէ բնական և թէ բարոյական փոփոխութեանը, և արտորէից բերքերուն, և վաճառականութեան բանեցուն շատ կապակ • և շատ անգամ ալ թէ մեծ և թէ

պըզտիկ մարդոց խորհրդածութիւնները և միտքերնին՝ օդոյն փոխվելուն հետ կը վոխվին. և բնագէտները ամէն օր օդոյն ազդեցութեանը յառաջադէմ ըլլալուն կամ ետ գալուն կամ անկանոն ընթացքին վրայ քննութիւններ կընեն։

3. Բանաստեղծներ կան որ՝ արուեստից և վաճառականութեան կամ պատերազմի և հաշտութենէ կամ կառավարութեան և կենցաղագիտութենէ (բօ-ղեթիքայի) վրայ խօսիմք նէ՝ մեր վրան կը խնդան. կարելի է թէ՝ լսանթագին արբանեակները կամ երևակին մանեակը մեր խօսքերուն նիւթ ըլլալը կուզեն։ Եւ յիրաւի կենցաղավարութիւնեանս մէջ լսանթագին և երևակին վրայ ալ կը խօսիմք, և կը փափաքիմք ալ՝ որ ամէն մարդ ամէն տեղ ասոնց վրայ խօսին. ուկմը որ՝ մարդոց միտքը վեր դաղափարներով կը անուցանեն, ուկմը նաև որ՝ անհուն Ամկիանոսի վրայ առանց առաջնորդի պրտըտող նաւավարին շատ պիտանի են։ Բայց երբ որ կեսաս իր քարտը ավետիս Հռոմայեցւոց ամէնուն ալ դայթակղութենէ տալ սկսաւ՝ Հռոմայեցիներուն բերանը բիլ կապեց որ անոր համար չխօսին։ Եւ երբ որ Վեսպասիանոս կայսրը՝ որ հաստատութենէ բարիքը շատ կուզէր, միլետու վրայ տուրք դրաւ նէ՝ խօսիլը արգիլեցաւ էրմի։ Պաղի բան այնչափ մօտէն մեզի կը դպչի որ՝ անոնց վրայ չխօսիլը անհնար է. ինչպէս որ կրակը մկ տեղերնիս էրէ նէ՝ ո՞վ չի կանչելը անհնար է։ Թէ որ այս ըսածներս հակառակ այն ալ մտածեմք որ՝ կենցաղավա-

թուրքեան համար ռկկոեղելուն պատճառը և նպատակը՝ լսօսելով լնդալով ժամանակ անցընելն է, պէտք կլսնանալ որ՝ լնդոյցնուղ բանելը մի տեղէն կուգան նէ Թուղ գան, այն տեանըվելու ընկերութեննէն դուրս չես կրնար ձգել: Հռոմայեցիները՝ Կոստանդ կայսեր համար լսօք ըրած աւերնին լրեննք զլրեննք լնդալէն չէին կրնար զսպել. քանզի կայսրը բազմութեան ռէջ եւած աւերը կը վանար գլուխը շարժելու, նշանակի (իշարէթ) մը ընելու, հազալու, թըքնելու. չըլլայ որ հասարակութիւնը սասնկ բան տեսնելով կայսերը վսյ՝ երես եւլե. քանզի սասնք կայսերական աստվճանին չեն վայլեր կը կսլծէր: Դեմիտիոս ձարտասանը՝ որ Կոստանդ կայսրը Հռոմայու ծերակոյտներուն կարդը լսօթեց, սասնկ ռկ շիտկե շիտակ թըքնել չի դիտցող կայսր մը ձարտասանութեե ռէջ անանկ վարժեց որ՝ աշխարհի պինտ աղէկ ձարտասաններէն ռկկը ըսաւ. և ինչ կրնայ արգելուլ որ հասարակութիւնը ուչ կայսեր վսյ լնդայ և ուչ Դեմիտիոսին վսյ: Առանց տեղեկութիւն ունենալու կրնայ ասոն մարդ պատերազմի և խաղաղութեան վսյ լսօսիլ, ինչպէս որ պատիզպանութիւն չգիտցող մարդ մը նալ կրնայ դըդումի և բողկի վսյ լսօք բանալ. ուսոլ կենցաղավարութեան ռէջ եղած լսօսքերը մաքուր և պարկեշտ վարքի դէմ չըլլալէն ետքը՝ լսօսոլին ոգիտութիւնէն՝ կամ մըտիկ ընոլին ձանձրութիւնէն զատ սահման ունենալու չէ:

4. Բանաստեղծնելուն ըսածին հետևինքսլնէ

դէշ. այդ ըսածնիս հանելէն ետքը կըսկըսին գան-
գատ ընել՝ որ ոչինչ և անպէտ բաներու վրայ կը
խօսին. այս գանգատը ընողները չգիտնար կը ցը-
ցյունեն որ կենցաղավարութեան մէջ եղած խօսակ-
ցութեան նպատակը զուարճութիւնն է: Զուար-
ճութեան աղբիւրները առաջկուց քիչ ևքէն՝ դուն
ինչո՞ւ տակա աւելի կը քննցնես: Բուլղինէլսկին
վրայ՝ որ խեղթութիւններ կընէր, մեծամեծ մար-
դիկ ալ կը խնդային. անոնք առնէն ալ պիտի դատա-
պարտե՞ս մի: Մէկ մարդը ուրքան ծանր մտածմունքներու միտք հոգնեցընէ՝ պարապ բաներու վրայ խօսելը այնքան հաճելի և անուշ կուգայ անոր: Եղբօս պարապ կեցած առեններէրը չէր ամչնար ընկուզ խաղալու. կատոն՝ Արէսեան դաշտին մէջ գնտակ (թօբ) կը խաղար. Բասքալ անուն մեծ փիլիսոփան՝ ոտքի առնան կը կարէր. Մալպրանշ՝ կերակուր կեփէր. Սկեպտիկին և Էլեհոսի համար Կիկերոն կըսէ որ՝ գեղի տուները գայած առեններէն ուղայ կը դառնային: Այս ոչինչ սեպուած բաներըս հարկաւոր զբօսանքներ են, և անոնցմէն ետքը մարդոց մտքին մէջ հետքերնին ալ չի մնար: ||Անանկ է նէ «անուշ խեղթութիւններ ալ չի նետենք, որ մարդոց «կեանքը անուշ պատասխանի պէտ է:

Ջէսթերֆիլտ կըսէ որ՝ կենցաղավարութեան մէջ պարապ և ոչինչ բաներու վրայ խօսիլը՝ խելքը կարճ մարդոց յատուկ է, որ մտածել չեն կրնար և չեն սիրեր: Այս հեղինակին հարցընել կուզէի որ՝ ինքը խորհելու ուզած ատենը կը քնանա՞ր մի: Կեն-

ցաղափարութեան մէջ խօսակցութիւնները թեթեւ
և անպիտան բաներ ըլլան նէ՝ երազի մէջ տեսնըւ-
ած անշարժայար (եաքսայը բէշինէ ուչմազ) գաղա-
փարները կը նմանին. որ խնդալէն զատ պտուղ մը
չունին: Ես պըտըտելով ծուռկըս և ոտվընեըրըս
ցաւ մտաւ, կայնելու ձար չունիմ. դուն ինձի ժուռ
եկուր կըսես: Ի՞նչ կըսես այն մարդուն որ՝ տըխ-
րութիւնդ փարատելու (հրաքըդ տէփ ընելու) հա-
մար Եունկ կէձէլերի գիրքը կարդայ քեզի: Ջար-
մանալի մարդիկ են անոնք որ իրենց առանձնութե-
նեսականին մէջը խելմը առեն ուսման կամ գործոյ
հետ ըլլալէն եաքը՝ կենցաղավարութեան խօսակ-
ցութիւններուն մէջալ դարձեալ անանկ բաներու
վրայ կը խօսին. բայց իրաւունք չունինք անոնք ալ
պախտակելու՝ որ իրենց գործը լըմընցընելէն եա-
քը հանգչիլ կուզեն: Ինչպէս հայկերոյթը թէ որ
առն ախորժակի յարմարին՝ շատ աղէկ հայկե-
րոյթ կըլլայ. ասանկալ կենցաղավարութեան մէջ
գըտնըվոյնելուն առհնուն ալ ուզած խօսքերը խօս-
վին նէ՝ անկէց աղէկ ընկերութիւն չի կըրնար ըլլալ:

Ընդհանրապէս խօսելով՝ բարձր խօսվածքները
կենցաղավարութեան գըտնըվող ընկերներուն առ-
նուն ալ հաճոյ ըլլալ անհնար է. քանզի շատը բա-
րեկամոյ հետ տեսնըվելու և խօսակցութեան տե-
ղերը կերթան նէ՝ քիչմը մըտքերնին բարակ խոր-
հըրդածութենէ ազատ պահել՝ և ելևակայութիւնը
զբօսեցընելու համար է: Ուստի չենք կըրնար Լօք
փիլիսոփային ըրածին հաւնիլ. որ մէկ ընկերութեան

մը ուշ մըտնելով և տեսնելով որ՝ Հալիֆաքս ,
Անկլեզէյ և Շաֆթըսպըրի , երեքն ալ Ինկլիզի մեծ
նախարարները , իրարու հետ կը խաղան , Թուրք գը-
րէչ առաւ ուղ անկիւնը մը անցաւ որ ինչ ըսեն նէ
գրէ : Անկլեզէյ հարցուց Լօքին , ինչո՞ւ կը խնդաս :
Լօք ըսաւ . անոր համար որ ինչ որ ձեր բերնէն
կելլէ նէ՝ գրի կանցընեմ կոր . և Թուրքը ձեռքը
կուսուց . որ խաղցողներուն առջեւն ուղիղ ըսած
խեղճ խօսքերը հոն գրված ըլլալով՝ իրաւ ծիծա-
ղական բան էր : Բայց այս պախարակելըս անտեղի
էր . քանզի այն մարդիկն որ կը խաղան , զբօսա-
նաց համար կը խաղան , հարկ չէ որ տրամաբանա-
կան ձիշդ ձևերով խօսին : Մէկ գեղը առնելու
ըլլանք նէ չենք նայիր որ գոյնը սև է թէ ճերմակ ,
թեթեւ է թէ ծանր , տեսքը աղէկ է թէ գէշ .
շնորհքիվէ՝ թէ չէ . տեսնողները ինչ կըսեն՝ հոգ
չենք ըներ . մեզի առողջարար ըլլալը միայն բաւա-
կան է : Ասոր հակառակ՝ կօձակ կըսէ որ , ‖ Կա-
«տոնի պէս մարդիկ կը գըտնըվին որ կըսեն . ծանր-
«գլուխ մարդը միշտ ախուր և ծանր բաներ պիտի
«խօսի . ուրիշ թէ մարդոյս մարմինը մըսէ չէ ,
«պողպատե (չէլիկէ) է : Ատանկներուն կուզեն որ
«ձանձրութիւնը մեզ խըղդէ . և երբ որ մէկի մը
«ձանձրոյթի տեսնեն՝ այն մարդը ուչ ելլեն գոր-
«ծին աղէկ կուգայ՝ և ուչ ուրիշին : Աղէկը անկոյ
«է որ՝ սովորական կերակուրները ուտելուն մէջ
«տեղը սըզտիկ պատառ մը համեմ (թէուաթուռ
«կամ սալաթա) ուտվի : Զբօսանքի ժամանակ

«տալը կեանքի դէղէ, և թէ միշտ ղբօսանաց եւևէ
«եղուկները, և թէ շարունակ քաղաքական կամ
«խրեննց մասնաւոր գործերուն օրհնած սայլը քա-
«շողները՝ առհասարակ միապէս նիհար և վատուժ և
«ոսկորները դուրս ընկած կը տեսանեմ։

2. ՁԱՆՁՐՈՒԹԻՒՆ ՏԸՎՈՂ ԽՕՍՔԻ ԱՒԱՐԿԱՆԵՐ

Ախտերնուս նեղութիւն և ձանձրութիւն տալով՝ կենցաղավարութեան բուն նպատակին դէմ կըլլան այս տեղ գրելու խօսքերնիս։

Ա. Ճարը չի գտնըվելու գէշութիւններուն վրայ անդադար գանգատ ընել։ Երբեմն կենցաղավարութեան մէջ եղած խոտակտութիւնը գեղեցիկ և զուարճալի բաներու վրայ ըլլալուն տեղը մեկ լալկանի ժողովարան մը կը դառնայ. ոմանք ու լայը կը տնկէ։ Թէ որ հասարակաց քաշած նեղութիւնը մըտքէն հանած ըլլայնէ՝ ուրիշ գեղանըվոյնները նոր պատրաստեր վրան զարնելով՝ անոր մեռքը կը ձըգեն. և եթէ ըլլալիքները տահա գէշցնելով զգայմունքը աւելի կը ծանրացընեն. երբեմն վրայէն շրթային համար խօսիլը՝ զբօսանքէն նիւթ տեսող գերմնեղուն ինչ կըսես. և վերի բաներուն ուսանք իրարմէ ինչմ կը տարբերին։

Առհասարակ ծերերուն յատուկ մէկ պակասութիւնն մը

Նէ , որ անոնց հոգին յոյսի բացվելու տեղ չունի : Այս խելքով են տգէտները , որ մէկ բանը մէկ քանի երեսէն նայիլ չեն գիտեր . միայն գէշ կողմը կը խորհին : Տկար միտք ունեցողներն ալատոնց պէս են , որ իրենց հակառակ թեթեւ բան մը նալ տեսնեն նէ կը մեղկանան : Ումանք այս անքաղաքավար սովորութեանս պատրուակ ունէին՝ ուրիշին քաշածին վրայ սրտերնին ցաւելը պատճառ կը բերեն . ըսել ուզեն՝ հոն չի գրտնըվուղի մը վրայ իրենց սիրտը ցաւելուն համար հոն գրտնըվոզներուն սիրտը կընեղացընեն : Մէշտ ըսածնին սրտնց պէս խօսքեր են . «Պետրոսը յանկարծակի մեռաւ . պօղոսը սպանուեցաւ . հայրը շատ տուղէ . մրսիկը բերքերուն վնաս տվաւ . տուրքերը շատեն . մօտերըս ծեծ պիտի բացվի . ժանտախտը կը մօտենայ կոր» . և այլն : Ինչ կը մնայ որ աշխարհիս աղետքը հասանք ըսեն , մինչպէս որ անցեալ դարերուն մէջ կը խօսէին . և մինչև հիմա քանի որ մէկ հաստատակուռթիւնը գտնված նեղութեան մը վրայ խօսք բլլայնէ՝ ոամիկը այս խօսքերս կըսէ :

Մարդկային կեանցը ընթացքին մէջ մարդու վրայ եկած ցաւերը չհմանալիք ցըցընելն ալ խեղճութիւն է . բայց անոնք մոռնալու չանք չընելը՝ աւելի մեծ խեղճութիւն է : Գալիք բաներուն կրնայինս պարծընել և չի տեսնելուն անանկ դէմ ելլելը անխոհեմութիւն է . բայց ըլլալիքը եղածի տեղ դնել և մըտքերնուս չհանելը՝ ասկէց մեծ անխոհեմութիւն է : Խնամք քիչ անգամ կը պատահի որ՝

Խօսակիցներուն միտքը արթընցնել կըմնայ ըս-
լալ՝ սովորաբար զրուցվածներէն դուրս և օտար
բանի մը վրայ խօսք բանալով։ Յաւին զգայմունքն
ալ կըրնան մեղմացնել՝ կամ բեղուղ բանը ձիծա-
ղական ելեւէն խորհելով և ձիծաղելու բան մը
հանելով։ Ճէնովայի վերջին պաշարման առեն
(Պօնաբարթէին օրը) որ ներսը ուտելիք չկար • և
պահապան զօրքը անօթի՝ ոտքի վրայ չի կըրնալով
կայնիլ, իրենց պահպանութիւնը նստած տեղերնին
կընէին, ոչկը ըսաւ • մինչև Մասէնայ իր ոտքի կո-
շիկներն ալ մեզի չի կերցընէ՝ անձնատուր (թէս-
լիմ) ըլլալ պիտի չուզէ։ Այս զուարճախօսութիւը
ուրիշներուն ալ զուարճախօսութիւն ընելու ձամբայ
բացաւ • և առին մարդ քիչմը առեն անօթութիւնը
մոռցաւ։ Մէկ ֆռանսըզ ճէնէռալը պատերազմի
մէջ վիրաւորվելով՝ ոտքին մէկը կըտրել տալ պէտք

կըլլայ • սպասաւորը սեղեակին մէկ անկիւնը նըստէը կուլայ : Ճչռտալը կըսէ • քեզի ալէկ է որ ոտքիս մէկը պակաս ըլլայ • Թէ քէզ ոտքի աման պակաս կուներնաս լուսդուս տալու : Այս խօսքըս իրեն ուժ մը կըբերէ , որ քաջութեամբ ոտքը կըտրել կուտայ : Կը զարմանամ այն Սպարտացի կընկանը • որ տղուն ոտքին մէկը պակսած՝ պատերազմէն առնանկ եղտ դառնալը սեմանելով ըսաւ • ||Անէն ոտք առնելըդ՝ քուկին քաջութիւնըդ ու փառքըդ միոքըդ կըբերէ || : Այն լինչգեղեցիկ և բարակ խելք է՝ որ բնական պակասութենէն պատճառելու ցաւը բարոյական բանով մը կըմոռցնէ , որ իրեն աւելի պարծանք կըբերէ , և զինքը վեսեմ մէկ կարգ մը կըբարձրացնէ : Առանկ բաները ծնծաղականի դարձընելը խօլութի (զէվզէկութիւն) կըսեպվի • բայց պատուական խօլութիւն է՝ որ մեզմեր ցաւուն ոչը կըխնդացընէ • և մարդըս անատուններին զատելու գլխաւոր և երևելի նշան մըն է :

Անէն մարդ իրմէ աւելի գէշ վիճակի մէջ գըտնըլոլներուն հետ իր վիճակը բաղդատելով՝ կըրնայ միխթարութիւն գըտնել • իր կեանքը հանգիստ անցընել ուզողը՝ իրմէ վերեւուն Թող չնայի • իրմէ վարեւուն նայի :

Ուսումնական մարդը ինքը զինք վախտ ատ ձգած աւեղը խելացի մարդը անէն կարելի բաները մըտքէն անցընելով՝ յուսոյ տեղ կըրնայ գըտնել • և յուսոյ զգացմունքը բնական ուժ ալ կը փոխանի , Թէպէտ այս փոխանութիւնս ինչ կերտալ ըլլալը չեմք գիտեր :

Ասիկա անաստուածները վրան ալ կըտեսանեն։ Ճամբա քալելով հոգնած ձին լճլճանելն (խանձին) մտեներալը լմնանայնէ՝ քալվածքը շուտցընելու ուժ մը կը գտնէ։

Գեղեցիկ և ուրախ երեւակայութիւնմը՝ անապատներու մէջ ալ վարդ կըծնայ բուսցընել։ Եւ ասիկա քիչմը բնական ձիրքալէնէ՝ սովորութիւնը և արուեստով կըծնայ ելլելնալ։ Անմիտ մարդ մը չի կըծնար խելք հասցընել որ ինչպէս վայրենի ծառը պատուաստելով (աշխատիշ ընելով) աղէկ և համեղ պտուղներ կուտայ։ Տկարամիտ մարդիկ կը կարծեն որ՝ մարդուս միտքը չի կըծնար ցաւը յաղթել և անոր տիրելու այս կարծիքնուն՝ ունեցողներուն դէշէ։ Ասոր հակառակ՝ ես մէկը կը ճանչնամ որ՝ ուժով խառնվածք ունէր, և կառավարութենէ գործերու վրայ խօսք խառնելուն համար բանտը դըրվելով՝ թէպէտ քովը պզօսանայ և կարիքը համար գինք պահէ տանելու հրաման չկար, բայց տան և շրջակայքին մէջ միայն մէկ օրմը տխուր և տըրտում տեսնըվեցաւ։ Պաղն հեղինակներուն ըրածին պէս տխուրը գովելը՝ մեր աչքէն երկինքին երեսը գոցող ամպերը գովել կընանայնէ։ Մեզի ինձաս բերող և առողջութիւնիս փըչացնող այնքան պատճառներ կեցած ատեն՝ մէկ մընալ մենք հնարենք որ տահա շուտով փըչինք, ասիկա խելացութիւն չէ։

Ը. Ընհամ բարակութիւններ։

Խօսքերուն և խօսուած բաներուն և խօսուելին մտքին վրայ՝ առանց օգտի և չի վայլած տեղը բարակ խելքեր բանեցընելը՝ մըտիկ ընողներուն մըտքին հոգնութիւն տալէ • և անանկ բաներու վրայ դուն քեզ բարակամիտ ցըցընելըդ անոնց ծանր ալ կուգայ, և ըսածներըդ հաճելի չըլլանար՝ դուն ծիծաղելի կըլլաս։ Իր շուքին վրայէն ցաթկելով անդին անցնիլ ուզողն, ու ամէն բանի պակասութիւն գըտնելու և ստգտանելու (մահանա դնելու) եռանդ ինկողմարդը իրարու նման են։ Անանկ են ամէն մանր խօսքի դէմ խօսք գըտնել խօսիլ • խելացի խօսուածքմը որպէս թէ ապցանուլ (քէլբէթինուլ) քաշել, ատանաւոր յանգերը (քաֆիէներըը) մեղրէմոմով իրար փակցընել • ամէն բառէն երկիմաստութիւն (թէճնիս) հանել • ձանձը և ճպուռը և բողկը գովել, և գէռնիկ և Մաւուոյ և Լասիքայ և Պօռքէլոյի շարադրած խեղճութիւններուն վրայ խօսք բանալ *։

Այնքան բնազանցական խնդիրներ՝ որ անցած աւեներըը սովորաբար մարդոյս խելքը չի հասած բաներուն վրայ կըլլային, թէ որ հակաճառութեան մէջ ինքնասիրութիւն մըտնելով պետանի բանի մը

ծ։ * Այս չորսըս երեւելի երգիծաբան բանաստեղծներ են։

երևոյթք չունենար , հարկաւ մըտիկ ընուլներուն ձանձրութիւն կուտային : Հիւէ խմաստունը ուրիշ կերպ անհամ բարակութեան օրինակ տըվաւ • փիլիսոփայական բարակ մտածութիւններ գրեց թէ մարդուս ի՛ր տեսակ կեցվածքը լրեն բնութեանը աւելի համեմատ է • ոտքի վրայ կայնիլը մի , նասիլը մի , պառկիլը մի , ծունկ չոքելը մի , պըտըտիլը մի • և այս կեցվածքներուս ամէնուն՝ ինչ որ ըլլայնէ՝ շարունակելով պատահելու միւսներուն երկար բարակ ատորագրելէն ետքը խօսքը հոն կը բերէ որ՝ այս կեցվածքներուս ամէնքն ալ փոխն ի փոխը գործածելը՝ մարդոյս բնութեանը ամէնէն աւելի համեմատ է : Անանկ խմաստուն մարդուն՝ այս ամէնուն ծանօթ բանին վրայ խելք հոգնեցընել և ժամանակ անցընել պիտք էր մի : Ասոր համար ժէօֆռէն տիկինը անգամ մը ասանկ գլուխ ցաւցընող կիկերոններուն վրան խօսելով բաւ • ||Անոր խօսած ատենը կուզէի որ անիկայ չհմացած՝ ձեզ պիտի ընէր • անիկայ կը կարծէր որ ես բաներուն մոխկ կընեմ • երկուքս ալ իրարմէ գոհ կըլլայինք :

Ամէնուն բերանը ինկած հասարակ բանը խօսալը՝ նոր և չլսուած բանի մը պէս ծախչինէ՝ անհամ բարակութեան գէշ տեսակն է • քանզի ասով ոգեւորութեան նշան կուտայ • կամ նատողներուն մէկուն կը դըպչի : Տէսբրէօ բանաստեղծը՝ որ ժէօֆռէն տիկինին չափ համբերութիւն չունէր , օր մը Պուռատալուն խօսքերը մըտիկ ընելով , որ բանաստեղծները խեղճ կըլլան տէր անշան և տըր-

տամ հաւեմատութիւններէ կը բերէր, քէչմը դէպ-
չէլով ըսաւ • ‖ Հայր իմ • այս նիւթոյս վրայ զուս-
“ված խելացի խօսքերը առնուն ալ գիտեմ. բայց թէ
“ որ հրամանքդ հետս խնդրելուն հիւանդանոցը
“ գալու զինջանայնէ՝ ուր բանասաեղծին տեղը տա-
“ որ քարոզիչ կընտամ ցըցընել. առն սեռակի մէջ
“ խօսքերնին երեք մսան բաժնող մը ուր մարդ կը
“ գըտնըվին* :

Այս խոնհրդածութիւններէն՝ խելացի կանդնը-
նել առաջարկելը չեն ալգիլեր, որ յանկարծակի ուր
զուարճալի և նուրբ խօսք մը ուրիշ մը լսեելով՝ առն
մարդ իր ուզածին պէս ուր ուր պատասխան կու-
տայ • և ատով մտայ վարժութիւն և զուարճութիւն
մը կըլլան • երբեմն ալ տակէն հոն գըտնըվողնե-
ուրին գովեստալ կելլէ : Մէն դքսուհին տեսնըվե-
լու և կենդաղավարութեան համար՝ տունը ազնուա-
կաններ կը ժողվէր • և շատ անգամ հոն գըտնըվող-
ներուն՝ երկու իրարու նման բան կառաջարկէր, և
իրարմէ ինչմ կը տարբերվին տեսլ կը հարցընէր :
Օրմը Բօլինեաք կարդինալին հարցուց • ‖ Ես ու
իմ ժամացոյցըս ինչմ իրարմէ կը տարբերինք ‖ :
Բօլինեաք շատ ճարտար պատասխան տըվաւ • ժա-
մացոյցըդ՝ ժամանակը մեր միտքը կը ձըդէ • հրա-
մանքըդ մտացընել կուտաս :

Գ • Վայելչութեան կանոնէն և սահմանէն դուրս

ծտ : * Պուռատուլ իր ժամանակի քարոզիչներուն
անունն անուանին էր :

եւան խօսքերը՝ առնուազ մարդուն սիրտը կը նեղացընեն. և վայելչութեանց վրայ առաջկուց խօսած եմք: Այս տեղ միայն այսքանը յիշեցընելը բաւական է որ՝ յատկապէս ասանկ վայելչութիւն սահմանի՝ հոն գլանըվոլնելուն բնութիւնն է: Որովհետև մէկ առաքինութիւն մը ծլքան ընդհանուր խօսքով գովես, և մեղութիւն մը պարսաւես նէ, հարկաւ հոն գլանըվոշնելուն մէկը գոված առաքինութիւնդ չունենալով՝ կամ պարսաւած մեղութիւնդ ունենալով՝ լսածդ խօսքերը վրան կառնէ և կը ժժուալի:

Ճ. Երկար ատեն իր վրայ և իր ըրածներուն և քաշածներուն վրան խօսողին ալ՝ մարդ կը ձանձրացնէ: Ասոր վրայ է գլուխին մէջ յատկապէս ըսելիք ունինք:

3. ԽՕՍՔԻ ՋՈՒԱՐՃԱԼԻ ՆԻՒԹԵՐ

Ինչ որ քաղաքական կրթութիւնէ մէկ մասը՝ ամէն մէկուն բնութեանը և ախորժակին յարմար եւածը խօսիլ կը սահանջէ նէ՝ կեղծաւորութեան մէջը խօսքը շուռմըլ չի հասնի ոչխարն ամէն մէկուն հետ իրեն աւելի հեռատեսութեամբ եղած բանին վրայ, կամ ախրած բանին վրայ, կամ արուեստին կամ գիտութիւնը կամ ախորժակներուն կամ գլուխը եկածներուն

կամ տղոյը կամ կընկանը վրայ խօսելու է*: Բա-
նաստեղծը կըսէ. || Ցաւավարին խօսքն ինծի կըլ-
«ըլայ մըրիկը. երկրագործը եզներու վրայ կը խօսի,
«և զինուորը պատերազմի մէջ առած վէրքերը կը
«պատմէ. հովիտնալ ոչխարներուն քանի՛ գառ ծը-
«նիլը կըսէ: Ամէն օր թէատրօ գայողերնուսասը-
«դին կըրնաս հարցընել թէ երեն ի՞նչպէս կուգայ.
«այս ձմեռ երաժիշտներուն ո՞րը պարգև կառնէ
«աղէկ երգելուն համար. և թէ ի՞րաւ է որ՝ հար-
«իւր աշնուական Ինկիլիզ երնուասարտ Լօնտուայի
«Թէմզը գետը խըղդըվելուն՝ ո՞ւկ գեղեցիկ կին
«մը պատճառ եղաւ || : Ծերը մարդոց կըրնաս հար-
ցընել երեսց տլայութեան ատենը եղած կառավա-
րութեան և քաղաքական և կրօնական սովորութի-
ներու վրայ. որ անունք նոր ժամանակի սովորութի-
ներուն հետ բաղդատելն ալ ո՞ւկ զուարճութիւն մը
կըբերէ: Բայց հիներուն վրան չափազանց գովեստ
լսելու պատրաստ եղիր. և անոր համար պէտք է
պատմածները առնել, ըրած գաւուածները ականջի
ետև նետել: Կըրնաս կամայուկ մը երեն երնուա-
սարդութեան ատենը աւելի յօժարած զբօսանքնե-
րուն և զուարճութիւններուն վրան խօսք բանալ,

ծա: * Բազմութեան մէջ ո՞ւկուն կնոջը վրայ խօ-
սիլը թէ՛ և անուարբեր խօսքեր ըլլայ՝ մեր սովո-
րութիւններուն նայելով ամօթ բան է, զգուշա-
նալ պէտք է. հարկաւ ըլլայնէ՝ հարևանցի մը խօ-
սիլ անցնելու է:

որով խեղճին սիրտը՝ որ անցած զուարճութիւնները և հեշտութիւնները մէկ մըն ալ վայելելու յոյս չունի, գոնէ անցածները միտքը բերելով միխթարվի։ Աղքատ կանանց հետ տանը հաւերուն և լաթ լուալու վրայ կը խօսվի։ Հարուստ կընիկներուն հետ գլխու ծածկի և գլխարկի և կընիկ մարդոց զարդերու վրայ կը խօսրաթվի։ Ազնիւ կանայք՝ որ աչէկ բարքէն զատ կրթութիւն ալ ունին՝ բան ալ սորված են, կըրնան խօսիլ ազատական արուեստներու վրայ։ Իրենց խելքը կըտրելու և տակէն ելլելու խնդիր մը նալ կըրնաս անոնց առաջարկել և պատասխանը ուզել, որ այն ատենը անոր երկու կերպ զուարճութեան պատճառ կըլլաս։ Հէմ խօսքի կը խառնըվին, հէմ քեզի ալ պատասխան տըված կըլլայ։ Աղջիկ մը պատկեր նկարելն իքէն մէկը քովը գնաց և հարցուց։ Երիկ մարդոց պատկեր մի գրել աղէկ կախարժեա՝ կընիկ մարդոց մի։ Երիտասարդի՞ մի՝ ծեր կամ պառաւ մարդոց մի։ Աղջիկը ըսաւ։ Դէմքերնին մէկ դիւրազգածութիւն մը ցըցընէ տէ՝ ուրն ըլլայ նէ մէկ ինձի։ Մարդը հարցուց։ Դիւրազգած կինք ունենալուն նշանները ո՞րն են։ Ասոր վրայ մէկ խօսակցութիւն մը սկսաւ։ աղջիկը զգացմունքէ հասկընալը ցըցընելով, և մարդը բնազանցութիւն գիտնալը հասկըցընելով՝ հակաճառութիւններն երկու ժամ քըշեց։ Ազնիւ կանանց ոչէն շատը կարդալը կը սիրեն։ ասկէց ալ պատճառ կը գըտնես խօսելու, ի՞նչ բան աւելի ազդու և աղվոր եկած է անոնց։ ո՞ր հեշնականին գրվածքը և ի՞նչ տեսակ գինք աւելի ա-

խորհակով կը կարդան • և թէ որ այն հեղինակները դրացնելը դուն ալ կարդացեր և միտքդ պահել ես տէյլ ցըցնելու համար՝ մէկ առարկութիւն մը նալ հանես, հարցընես և պատասխան ուզես նէ՝ անոր երկար խօսելու իրաւունք տրված կըլլաս, և հոն գըտնըվոշնելուն հի՛չ մէկը անիկայ անքաղաքավար չի կըրնար սեպել • որովհետև ամէն մարդ ինքը զինք պաշտպանելու, և ըսած խօսքին թեր կեռնալու և ջատագովելու իրաւունք ունի։

Պըզտիկ աղջիկներուն քանած աշխատգործը (նաղըշը) և գրած գիրը կամ գծագրութիւնը ուզէ որ տեսնես։

Աստղաբաշխութեան հետևողին կըրնաս հարցընել • այն երկինքին կապտագոյն երեսը փայլուղ կետերը ի՞նչ են • ինչո՞ւ համար ոմանք աներևոյթ կըլլան՝ և ոմանք գոյներնին կը փոխեն • ինչո՞ւ է որ մոլորակները ամէնն ալ իրարու նման ընթացք ունին արևմուտքէն դէպ արևելք • ինչո՞ւ համար ընթացքնին մէկ նեղ գօտի մը նէ • պոչով աստղերը բոլոր երկնից ընդարձակութեանը մէջ համարձակ կը պըտտըտան • այս պոչով աստղերը ծրկէ կուգան և ո՞ւր կերթան, իրենց մազուկը և պոչովը ոամիկները այնքան կը վախցընեն։ Կըրնանք ուզել որ երկնային մոլորակ աստղերուն ձամբան մեզի ցըցընէ • երկնքի երես և օդոյ մէջ երևցած հրաշալի բաներուն պատճառը մեզի յայտնէ • ինչո՞ւ կըլլայ ամպը և ծրտուտը և անձրևը • և կայծակին կրակը ինչո՞ւ կը բըռընկի • ամառը օրերը և ձմեռը գիշերները ին-

ջոր երկան կըլլան. արևը ինչո՞ւ ամառը շատ և ձըմեռը քիչ կը տաքցընէ. և այլն:

Տընտեսական բաներէ հասկըցող մարդուն հարցուր թէ ընչից գինեները եվ ընալ պակսելուն պատճառը ի՞նչէ. բատակին այս ինչ տեսակը ինչո՞ւ քիչ է, և ուրիշ տեսակը շատ կը գըտնըվի. և տուքերը ինչ կողմէն մշակութեան և արուեստից վրայ օգուտ կամ վնաս կընեն. ազգային ձեռագործները աւելի յառջել պէտք է մը. ըլլը և ինչպէս դիպուածներու պարտական կըլլայ կառավարութիւնը իր երկրին ներջը գըտնըված գործարաններուն ծաղկելուն հոգ տանիլը: Փիլիսոփայի հետ օրէնքներու վրայ խօսելու է. փաստաբանի հետ՝ կռիւներու վրայ. բժշկի հետ՝ ժամանակին շատ գըտնըված հիւանդութիւններուն վրայ. և այլն: Սակայն չըլլայ որ դուն քու ըսածներուդ վրայ կատղական վճիռ տաս, մանաւանդ այս տեսակ մարդոց քով. քանզի անոնք կրնան հասկընալու բաներուդ սահմանէն դուրս ըլլալ՝ դուն քու վրադ դիւրաւ կրնդդայցընես: Մէկ դերձակը քաղաքական բարեկարգութեանց վրայ գիրք մը շարադրեց տալու Հենրիկոս Դ Փռանսզի թագաւորին ընծայ ըրաւ. թագաւորը գիրքը լի՞նչ բանի վրայ խօսելը հասկընալով ըսաւ. մեծ դերասանակերպութիւն (քանչելիութիւն) ինձի կանչեցէք. չափըս թող առնէ տէ ինձի հանդերձ մը կարէ: Ասոր ըսել չեմ ուզեր որ իր արուեստէն դուրս բաներու աչէկ տեղեկութիւն ունեցող մարդ չի գըտնըվիր, բայց սասանկները նախատ քիչ կը գըտնը-

վին։ ուսաւ չատ դժուշութիւն և շրջահայեցութիւն պէտք է որ մարդ ասանկ բաներու վրայ իր կարծիքը խօսի և հաստատելու աշխատի։

Երբ որ յիմար մարդոյ մը գլուխը վեցար՝ անոնք բանի տեղ չի դնելու արժանի ալ ըլլան՝ և մոխիկ ըլլալու խօսք մը չի խօսին ալ նէ՝ դուն անանկ ըլլալին անոնց մի՛ նմացըներ։ Անոնց յիմարութիւնը թո՛ղ որ ազատ ընդալճակ ի՛նչ ափեզգլփեղ խօսք կըսնայնէ խօսի. ըսածնին պիտի դատես, կամ էտքը պատճառը պիտի հարցընես տէյի ցըցընելով՝ սրտերնին վախ մի՛ ձգեր։ Լամօթ նմաստուն Սպանիացւոյ մը սովրական եղած խօսքին աչէկ խելքը հասած ըլլալով՝ որ կըսէ, || Հինչ ուկ խեղճ մը չի կայ որ՝ խելայկ մարդնալ անկէց խելք մը չի տրվի ||, խելքը կարճ եղած մարդոյը հետ կը տեսնըվէր. և թէ՛ իրեն կրթութեանը համար, և թէ անոնց սիրտ տալով քաջալերելու համար, անոնց խօսքին օգուտ մը քաղել կուզէր։ Ճարտարութիւն մը անոնց աչէկ գիտցած կամ աչքովնին տեսած բաներուն վրայ խօսք բերելով՝ ունեցած քիչ տեղեկութիւննին դուրս հանել կուտար, և ասոր իրենք ալ ուկ դժուարութիւն մը չէին քաշեր. ասով հէմ անոնց խօսքին ուշէն իրեն զբօսանք կը գըտնէր. հէմ խօսքերնին ախորժակով մըտիկ ընելով՝ անոնք իրենց ակնկալութենէն աւելի կուրախացընէր։

4. ԸՆԿԵՐՈՒԹԵԱՆ ՄԷՋ ԾԻԾԱՂԻԼ ՏԸՎՈՂ ՊԱՏՃԱՌՆԵՐ

Կըրնաս ըսել ինծի որ՝ բարեկամիդ տուն կեն-
ցաղավարութեան և տեսնըվելու կերթամ նէ՝ եա
զիս համբերութեան կրթելու համար չեմ երթար,
անոնց զուարճութիւնները գըտնելու կերթամ. և այս
զուարճութիւնը կամ խօսվածքի գեղեցկութեան
վրայ, կամ հոն գըտնըվող մարդոցը վարմունքին և
կերպին վրայ, կամ գեղեցիկ և ազնիւ զգացմունք-
ներու վրայ գտնել կուզեմ։

Անանկ էնէ՝ վերի ըսած կանոնդ մըտքէդ մի՛
հաներ. նայէ որ ըսված խօսքերուն զուարճալի և
ծիծաղելի կողմը բըռնես. և այս ծիծաղելի կողմե-
րըս ոբ գըտնըվելը՝ համառօտ խօսքով ցըցընեմ
քեզի։ Զուարճալի տեսարան մը նէ մարդուս

1. Կրկց փոխվիլը. որով մի և նոյն մարդը
Եպիկուրոսի պարտէզներէն Զենոնի սրահը դու-
րաս կանցնի*. երեք ամիս ջերմեռանդ, երեք ամիս

ծո։ * Եպիկուրոս փիլիսոփայն պարտէզներու մէջ
դաս կուտար. և կըսէր որ՝ մարդոց ծայրագոյն
երջանկութիւնը հեշտութիւնն է։ Զենոն՝ սրահի
մէջ դաս կուտար. և մարդոց ծայրագոյն երջան-
կութիւն՝ առաքինութիւնն է կըսէր։ Անոնց աշա-
կերտները Եպիկուրեան և Ստոյիկեան ըսվեցան։

աշխարհասէր կըլլայ. ալոռոտ քըռչըլոտ ծառոյներն ալ կուզէ ու՝ ազատ մարդու սրտին կրակը իրենց սրտին մէջ ցըցըներն: Հատ մարդիկ կը տեսանենք ու՝ ինչ վարդապետութեան և ի՛նչ կարծեաց վրայ կեներնալիքնին չգիտեն. և առտըվանց գլխուցաւ ըսածնին մինչև իրկուն գերազանց կատարեալ սեպելու միտքերնին կը հաճի. երբեմն իրաւ բանին պաշտպան կը կենան՝ երբեմն սուտին. մի և նոյն մարդը տեսնելով՝ մէկ մը ձակատը կը պագնեն բարեկամութեան նշան, միւս օրը ժանտախտէ պըլըշկած մարդէ մը փախածի պէս քովէն կը փախչին. մէկ օրվան մէջ երկու դրօշակի (պայրախի) նեղբի կը մըտնեն:

2. Մէկ բանէ մը չուզելիք ցըցըներով երես դարձընել: Մէկ կնիքը և զգայմունք մը շատ քով տեսնըվիլ ալնէ՝ զիրենք սասանկ բաներէ ազատ և հեռու ցըցընել ուզըլնեը կան. և իրենց կուգայ ու՝ սասանկ ընելով՝ ռամիկներուն կարգէն դուրս ելած կըլլան. և մէկ բարձր աստիճան մը վաստկելով ուրիշներուն աչքին կերևին: Մուշտ իրաւունքով զրուցված խօսքերու դէմ կը խօսին ու՝ ուրիշներէն զատ եղած երևին. և սրտերնուն մէջը գաղտուկ փափաք մը կը կրեն ու՝ բարակ ընտրողութեան կողմանէ իրենք գլուխ սեպվին, իրենցմէ վեր մարդ եղած չըլլայ. ճշմարիտը միայն իրենք տեսած ըլլան. և աւելի խելք փլնտրըել ցըցընելու տրված են, ռամիկներէն և տգէտներուն բազմութիւնէն հեռու կը պըտըտին. և երբ տեսնեն ու՝ ռամիկ մարդ մը աղէկ մտածեց և բանաւոր խօսեցաւ, իրենք կը շուարին

և անկրաւ և ծուռ կը խորհին. կըսեն որ՝ ռամիկնե-
րուն գլուխը այդպէս գերազանց երկնային խելք չի
կըրնար գըռնըվիլ։ Եւրիպիդես բանաստեղծը ե-
րեք անգամ կարգըվելէն ետքը՝ ես կընկի մարդիկ
չեմ սիրեր տէյի պարծենայնէ ի՞նչ կըսես։ Մինչև
հիմա ըսած խրատներուս հետևելով՝ ըսածը ինձ
կըլլայ պէս պէտք է պարզմտութեամբ մը այն երեք
հատ իրեն չը սիրած կենդանիներուն պատմութիւը
անկէց ուզել. կարելի է որ իրեն համբերութիւնը
վարժելու համար անոնց հետ այդքան ատեր բա-
րեկամութիւն հաստատեց։

3. Ինքնասիրութեան ջանքը, որով ամէն մարդ
իր անձին գաղափարը ուրիշ և պատուական բաներու
գաղափարի հետ կցորդել կուզէ. կամ ինքը զինք
երևելի և հռչակաւոր մարդոց կընմանցընէ։ Մէկը
ուզէ գիրքի մը վրայ խօսք բանայ և աղէկ գիրք է
տէյի գալէնէ՝ անդիէն ուզը կելլայ ես այն գիրքէն
ոևնիմ կըսէ, թէ և բնաւ տեսած ալ չըլլայ, ինչ
գիրք ըլլալն ալ չի գիտնայ։ Անուանի և մեծ մարդու
մը համար խօսիսնէ՝ ուզը ազգականս է կըսէ. ու-
կալը փարիզ կամ Լօնտոնա տեսած կըլլայ, կամ
երկուքը ուզ նաւուս ալ գըռնըված կըլլան. և աս-
կէց իրեն պարծանք կը հանէ առասպելեալ իշուն
նման, որ կուռքը շալկած ըլլալով՝ քանի որ կուռ-
քին երկրպագութիւն ընծաները տեսնէր՝ ինձ
երկրպագութիւն կընեն տէյի կը պարծէր։ Ճամ-
բան շուտ քալելով՝ հանդիպողները հըրմըշտըկելով
Մեկենասին եռանդն հասնիլը Ովրատիոսի պարծանք

մը կուգար • և տես ինքնահաւանութեան վարպետութիւնը, որ զինքը Օգոստոս կայսեր մեծ նախարարին բարեկամ ցըցընելու համար իր պատուոյն կէսը, այսինքն կրթեալ և քաղաքավար սեպված ըլլալը՝ ճամբան քալելն ալ պարապ տեղը աս ան անհանգիստ ընելով վրայէն կը նեռէ կոր: Մինչ պարծենալու նիւթ մը և առարկայ մը պատահինէ՝ չհմպալու մը աղվոր ըլլալը և գեղեցիկ ձայն ունենալուն գովեստը լսելով՝ անիկայ ծովեզերքէն այն մարդուն տունը մինչ տարինք տէյլի պարծող բեռնակիրներուն նման շատ մարդ կը տեսնենք:

Բայց տղայք և նորահաս երիտասարդք լսածներնիս սխալ չի հասկընալու համար այսա՛ լսեմ որ՝ առաքինի կամ ուրիշ կողմանէ պատուաւոր մէկ մարդու մը բարեկամ ըլլալուն վրայ պարծիլը՝ թէ որ նրաւէրնէ՝ վերի լսած պարծանքներուս պէս պարապ բան չէ: Քանզի առաքինի և պատուոյ արժանի մարդ մէկ՝ գովելի մարդոյ հետ միայն բարեկամ կըլլայ:

4 • Ուսումնականութիւն նախապաշարմունքը: Թէ որ տըգէտ մինակ մարդոյ հետ գըտնըվիս նէ՝ այս կողմէն ձնծաղելի բաներու պակասութի՛ չես քաշեր: Քանզի թէ որ մէկ հիւանդութեան մը՝ մէկ ցաւի մը վրայ խօսք բանայնէ՝ շուտ մը մէկը մէկալը կըսկըսին քեզի դեղեր տրվեցընել՝ Կուինդոս Սերենոս բժշկին տրվեցուցած դեղին պէս • որ երեք օրը անգամ մը: բառնալ չերմին՝ Համերոսի Եղնունականներուն չորտրտ գիլքը դեղ է ըսաւ, որ չերմը բըռնելն ալէն՝ հիւանդին բարձին տակը դնելու է եղեր: Կուզես

նէ հիւանդութեանց վրայ խօսքըդ երկընցուր. ուիչէթաները կը շատցընես. և անանկ ուիչէթաները կը գըտնես որ՝ մեռնելու հիւանդնալ կը խընդայ: Ինձի շատ մարդ շատ անգամ հարցուցեր է. խղճահարներուն հետ ինչպէս տեսնըվելու՝ և անոնց կենցաղավարութենէ ալ ծիծաղական ինչ բան գըտնելու է: Այս խնդիրըս էփ աղէկ դժարկեկ բան մըն է. ես կերպը գիտեմ. բայց կուզեմ որ՝ կարգայողը ինք չի մտանէ:

Սանակ խղճահարները՝ որ ամէն պարզ և անտարբեր բաներու ալ մեղք կը գըտնեն, բամբասանքէ շատ հեռու չեն. և ուրքան մարդու վրայ ըսելգտանելի և պախարակելու բան գըտնեն նէ՝ այնքան ախորժելի կուգայ իրենց: Ուսոյ սանկնեերու հետ գըտնըվիր նէ՝ քանի մը մարդու թերթևայնայանքները և անշնաս պակասութիւնները ալ բերելով՝ կըսկըսիր խօսք բանալ. ուկը կըլայ նորաձևը և զարդասէր. ուկալը՝ շատ պըտըտող. ուկ ուրիշը թէատրօն գացող կամ առն իրկուն նուագարան չալել տըվող, երգ մուկ ընող, և այլն: Ան խղճահարը իրեն խղճմտանքին թելատրելովը այս բաներէն ետ քաշվելուն նէ՝ սանք անոր բարկութիւն կըբերեն և սիրտը կը նեղացընեն. շուտ մը դատաւորական աոեան կը նստի. և Հռատամանութիւնը վճիռներ գրելով՝ այն խեղճ մեղաւորները ձեռքով ոտքով դուրս դժոխքը կը վռընտէ: Գիտեմ որ խղճահար մարդը նեղուիլ չգիտեր. ուսոյ կըսկըսիմ այն տեղը միջնորդ ըլալ. ուկը ուկուն

թողուցի կուզեմ՝ ինկ մը ինկալին. նորելուք զար-
դերուն ջատագովութիւն կընեմ. երբեմն թէատրօ
երթալու հրաման կը խնդրեմ. երկնային պարտունակ-
նելուն համեմատութիւնը օրինակ առնելով՝ երա-
ժըշտութիւնը կը գովեմ. թըռչուններուն օրինակովը՝
անուշ եղանակով խաղ կանչելը կարդարացընեմ.
և այլն. ատոնցմով դատաւորին ու առեւնաբանին
ինչ ինկ վէճմը կելլէ. և խօսքը շարունակութիւն կը
գըտնէ. քանզի բանաւոր առարկութիւններըը տեղը
ըլլանէ՝ միշտ խօսակցութէ հոգի կուտան, կեն-
դանի կը պահեն: Եւ ոտվճեաև այն խղճահարին
վիրաը չար չէ, դիւրաւ տաքնալով ինձի կըներէ
որ՝ սրտին էն խորունկները լինչ կայնէ՝ այն ալ
հանկընամ. այն առեւնը աւելորդապաշտութեան վա-
րագուրին տակը սուտ գաղափարներ կը գանեմ, որ
պազի բանաստեղծից գրոց ինչը կարդայերեմ. ատով
այն վարպետ բանաստեղծներն ալ աչքըս կը մըտ-
նեն: Եւ քանի որ խղճահարին տաքութիւնը եվերնայ
նէ՝ ես իմ առարկութիւններըս կամաց կամաց կը
թուլցընեմ. որ զիս հաւանեցուցած և յաղթած ես-
պելով՝ նոր զուարճութիւն մը նալ անկէց խնամայ:
Այս կերպով երկուքս ալ իրարմէ գոհ և իրարու
բարեկամ ըլլալով կը զատվինք:

5. Ինքը ինչ հարուստ ըլլընելու համար ջանք
ընել: Ատոր վրայ առաջ խօսած եմ: Միայն այսքան
խօսիմ այս տեղըս որ՝ ինկ մարդ մը ինչ վիճակի
ինչ է և ինչ վիճակի ինչ երևիլ կուզէ նէ՝ ասկէց
ելլելու ծնծաղականութեան աղբիւրը՝ այս երկու

վիճակիս իրարմէ տարբերին է։ այս մըտքով առնէն առելի ծաղրականը անիկայ կըլլայ որ՝ գեղի կառավերգակ բանաստեղծներուն նման տուր ուտելու հայց չունի, թէատրոն կերթէ կեսարի և Պոմպէոսի նմանութիւնը (թախտիթը) կընէ։

6. Ուրիշէն առնել ծախել։ Ասիկայ երկու կերպ կըլլայ, մէկմը անոնք են որ՝ հիչ մէկ բանի մը վրայ պատրաստ չեն ընել. ուրիշին պատրաստը և գաղափարները առանց ընտրութիւն ընելու իրենց ձեռացընելով կը ծախեն։ Բանաստեղծը կըսէ. ||Ճատերը "կըտեսնես որ՝ իրենցմէ հիչ մէկ վէճրտը տալ "չեն գիտեր. քաղաքի մէջ ասկէց անկէց ատր ա"նոր կարծիք որսալու կը պըտրաստին. լսածնուն "տուն է. չգործածվելի անօգուտ քուրչի մը պէս "մէկդի ձգած են։ Ծուռ և սուտ կարծիքները "մեծ ախորժակով մարիկ կընեն և մտքերնին կը պա"հեն. և իրենց մեծ պատիւ կարծած տեղերնին՝ "այն ջրերով լեցուցած սպունգնին (սիւնկերնին) "կը քամեն. և ուրիշ տեղէ ժողված ջրավայն տեղը "լիճ (կէօլ) մը կը ձևացընեն||։ Երկրորդ տեսակ առնող ծախողները՝ այն սուտ իմաստուններն են որ՝ տասը բան գիտեննէ, հարիւր բան գիտցածի պէս կը վքանան, և յարգութիւն և հարկինք վաստրկելուն շատը՝ քիչմը կարդալ գիտենք տէր պարծենցող կընիկ մարդոց քով կըրնայ ըլլալ։ Կօձձի կըսէ. ||Խանութը ծախող աղէկ ինչք ու"նեննալը խեղ չընեը. անունք ցըցընելը մեծ օգուտ "կըբերէ։ Մարդկան առաջը հարկինք վաստրկիլ

“գիտցող կարդացողներուն ալ կը պատահի՝ ինչ որ
“հարուստ մարդու մը կամ խաղացողի մը կըլլայ.
“հարուստը երեք հազար ըռեալ եկամուտ ունի՝
“հինգ հազար կըսէ. խաղցողը յիսուն ըռեալ վա-
“տկնի՝ հարիւր վաստկեցաւ տէյլ համբաւ կել-
“լէ: Նոյնպէս թէ որ կարդացողն ալ ինքը գինք
“անանկ բըռնել գիտնայ որ՝ ամէնն ալ իրեն հաւ-
“նին, աշխարհի ամէն ինչ գիտցած բանը չկայ տէյլ
“անուն մը նէ կելլէ: Այս զգուշութիւնս ամէն
“տեղն օգտակար եղած է: Իրաւ է որ՝ ժամանա-
“կին և ազգաց սովորութեան համեմատելով՝ ասի-
“կայ գործ դնելու այլ և այլ կերպ կայ: Բայց
“Անտիոքեցիներուն կոպտութիւնը լ՞ինչ կըսես. Դի-
“գինէսին պատըռտած վերարկուին՝ և պարկին
“(հէյպէին) և ձեռքով ջուր խըմելուն և տակառի
“(փըչիի) մէջ բնակելուն և ուրիշ ծուլութիւննե-
“րուն վրայ լ՞ինչ կը կարծես: Առանք ամէնն ալ ի-
“րենց ժամանակին համեմատ՝ իրենց ունեցածը
“ծախելու կերպեր են: Ուստի ինչո՞ւ որ ուրիշներուն
“ընելու սովորութիւն չունեցած ուղիղ բանմը խը-
“րտատալով և ինքը գինք ցըցընելովմը կընէնէ՝
“կուզէ որ ամէնն ալ դառնան իրեն նային. և կա-
“մայ կամայ իր վրան զարմանալ ըսկըսին: Արիս-
“տոփանէս՝ որ ուղիղ խելացի մարդ ըլլալով հա-
“յին քար կամ կարկանդակ չէր ըսեր՝ հայ կըսէր,
“Աթենայինեներուն աչքը բանալու համար՝ քանի
“մի ուսման հետևողներուն խաբեբայութիւնը ձևերը
“անոնց հասկըցընել ուզելով՝ անոնց նմանութիւնը

«Թէատրոն հանեց նիհար, չորցած, հուլի գոյն. գի-
«տես թէ կարդալով կեանքերնին մաշեր է. և սոր-
«վածնին լինչէր. լուն (բերկն) ոլքան տեղ կըր-
«նայ ցաթկել. մժղուկին (սիվրխանէկին) խայթոցը
«բերնին ալ՞ջն է մի՝ պոչին տա՞կն է մի: Հիմա
«Դուռգինէսին ըրած կոշտութիւնները, ակին երե-
«ան գոյնը դեղնած ըլլալը՝ փիլիսոփայութե՛ նշան
«չեն: Հիմա հիչ ակուն հոգը չէ որ՝ կարդացող
«մարդը նիհար և դժգոյն (զապուն և պէնիզսիզ)
«ըլլայ. ամէն գուշնով և մարմնոյ լեցնութիւնով
«ալ մարդ փիլիսոփայ կըրնայ ըլլալ. միայն քիչ մը
«պարծենալ պէտք է որ՝ աշխարհքի ալ ինքը գինք
«ձանչցընէ: Եւ ակ մարդ մը պարծենկոտ ըլլալու
«համար հարկ է որ՝ իրեն ըրածին և ըսածին շատ
«հաւնի. և ակ բանը գիտեմ ոէյի առաջ ինքը
«հաւատալու է, որ սիրտը բերնով ըսածին հակա-
«ռակը չի վկայէ. այն առեն իրեն գիտուն ըլլալը
«ուրիշներուն ալ կըրնայ հաւկըցընել: Անկէց ետ-
«ք՛ը ամէն խօսքի մէջ նեուլի սուտութե՛, դիւշակը
«(պայրաքը) բանալով. և ցըցընէ որ ըսած խօսքին
«բուն արմատը իրեն իմացականութե՛ն մէջն է. բոլոր
«կեանքը այն բանը սորվելու աշխատելով անցու-
«ցեր է: Գիրք շինող հեղինակներն ալ պէտք է
«քիչ մը պախարակել. ըսեն՛ք որ ակը հարցընէ,
«այս ինչ հեղինակին շինած գիրքը քեզի ինչպէս
«կուգայ, պատասխան. ձանձրանալուս չի կըրցայ
«գլխէ գլուխ կարդալ: Տանդէ ինչպէս է. հին
«ակ ըսուցչականքը ուն՝: Ինչպէս

“ե· շատ բարակ կեր է, արուեստ (մարիֆէթ) ծա-
“խեր է։ Գիտեմ ալ որ այնքան Բէթլտրքայի հե-
“տևողներ կան որ՝ սիրտս կը նեղանայ · ինչո՞ւ
“համար պիտի ըլլայ։ Արիսթօ ի՞նչպէս է։ Հատ
“աղէկ · բայց երբեմն ոձը անանկ կ՚ինջեցնէ որ՝
“կարդացողը սիրտը նեղանալէն կը ձաթի։ Թաս-
“սՓ · միշտ մի և նոյն թեքը կը չալէ, փոփոխութիւն
“ըլտարճայընել չգիտեր։ Վերջապէս՝ կըսէ Լէօ-
“բատաի բանաստեղծը · ‖ Կուզե՞ս որ գիտութեա՛յ
“սընտուկիս մը պէս երևիս, միշտ պախարակէ · և կը
“տեսնես որ բազմութիւնը մեծ յարգութի՛ւ տալով
“քովէդ չի զատվիր ‖։ Կըսեն · շատ մա՛րդ է սա ·
“ասկն հելլինականերուն պակասութիւնը տեղովը
“գիտէ։ Փորձենք սըվիկայ։ Այս աշխարհքիս և
“անդի աշխարհքին վրայ խօսք բա՛յ · ինչ հարցընես
“նէ՝ այլ մարդը երկու ոտքի վրայ կըմնայ պա-
“տասխանը տալ · մըտրակներուն ընթացքին վրայ ·
“գլխուն մազը գոռոզ (խրվռճլիս) ընելու կերպին
“վրայ · և թէ որ բաւական արտաութիւն ունի՝
“բոլոր աշխարհի կոշտ և կոպիտ ըլլալը հաստա-
“տելու համար յատուկ ձառ մը պիտի շինեմ ըսե-
“լով խօսքը կը լմընցընէ։ Ատոր վրայ ինչ կար-
“ծիք ունենալը՝ քիչ ատենէն եսքը առնդալ կը
“տեսնէք կըսէ · յատուկ գիւքս կը շինեմ կոր ,
“որ լմընցնալու մօտ է։ Անանկ որ մըտիկ ընծշնե-
“րուն գլուխն ու անկաճը վչխունելով և գիւքն
“խօսքերով և անուններով և ուրիշ կարդացողի վե-
“րաբերեալ հարստութիւններով կը լեցընէ, և ան-

ըլլայ քուկին ըլած հակաճառութիւնդ։

մը չըլլայ. երկու վառեկ լրտարու հետ կուռածն ալ՝ ա
անունց աչքին չերևի. սրտիդ մէջ քնաւ չարութիւն
նէ՝ քաղաքավարութիւնը կը պահանջէ որ խնդալըդ
դոց խեղճութիւններուն վրայ խնդալ ներեսալ
պոց խեղճութիւններուն վրայ խնդալ ներեսալ է
ներուդ վրայ խնդացածին պէս՝ քեզի տալ ուրիշ մար-
Բայց թէ որ ուրիշ մարդոց քու խեղճութիւն-

“աՀն մէկ խօսքը մէյ մէկ գիրք են։

“գրքատուն մընէ տէ՝ կը քալէ. տպարան մընէ, և

“լինչ մարդ է սա. լինչ խորհուրդ գիտութիւն ունի.

“ուզած տեղը անկաճ անկաճի չըտեն իրարու.

“հնար է որ՝ ընկերութենէն զատվելու հրամանը

ԳԼՈՒԽ Ա.

Կեան նիւթըն վրայ։

Ընկերութեան մէջ խաղցըված խաղերը։

1. ԽԱՂԵՐՈՒՆ ՔԱՆԻ՛ ՏԵՍԱԿ ՐՀՀԱՀԸ ԵՒ ՕԳՈՒՏՆԵՐԸ

Ձըմեռվան երկան գիշերները՝ ամէն տեղ նոր և մըտիկ ընելու ալիժան խօսք գըտնելը դժար է. և

խօսակցութիւնը բնաւէս բամբասանքի դիւրաւ կը դառնայ։ Խաղալը՝ պարապ կեղնալով սիրտ նեղացնալէն աղէկ է. խաղալը գէշ խօսք խօսելէն եվելօք շատ աղեկ է. միայն չափ և կանոն պահել պէտք է։ Ֆռանսըզ բանաստեղծ մը կըսէ. «Անկն առեն նեղ-
«եալ է զբօսանաց համար խաղալ. ամէն առեն մարդ
«չի կրնար բանիլ, աղօթել, կարդալ. աւելի աղէկ
«է խաղալ պարապիլ՝ քան մարդ բամբասել։

Խաղերը ընդհանրապէս չորս տեսակի կրնանք բաժնել և չորս կարգ ընել։

1. Մարմնոյն ուժը վարժող. ինչպէս է վազել, ըմբշամարտութիւն (կիւլէշ), բռնամարտութիւն (եումրուք տէօյուշիւ), և այլն։

2. Մտքին ուժը վարժող. ինչպէս է աղեւասակի խաղը (տամա), սատրանջ, թուղթի տեսակ տեսակ խաղերը, և այլն։

3. Մարմնոյն ալ մտքի ալ գործողութիւնները անխտիր թողող՝ և հին ոկը չի վարժող. սանկ են նարտ (թավլու) խաղալը, և ամէն տեսակ բաղդովի խաղերը։

4. Մի և նոյն տեսնի ոչ այլ և այլ տեսնճանաւ մարմնոյ ուժն ու մտքինը ոկէն վարժող, և քիչմը նալ բաղդի հետ կցորդութիւն ունեցող. սանկ են ձիու վրայ գնտակախաղութիւն (թօբ) խաղալ, ոտքով բան նետել և նշան զարնել, և այլն։ Արևելեան գաւառները ամէն երկրի ազգութիւնք ձմեռը թուղթ կը թըւդըննեն (ուչուրմա կը խաղան)։ Թուղթերուն ծայրը՝ թուղթը չի բռընկելու կեր-

պով կրակալ կը վառեն, և վեր թողուած առեն-
նին գլուխը թէ աստղէ՝ կը թուչի: Սիամա թա-
գաւորին պալատէն առն գլշելը թռչուցած թռչ-
թելոյն միշտ երկինքին երեսը կը լսայ. մանաւոյն-
նելը կամ նախատարնելը փոխանակաւ (նէօպէթով)
չուանը կը բերեն: Այս զբօսանքը Իտալիա տը-
պայոյ յայտնացած է ամրուան մէջ ուն օրերը, և
քանի օրերն ալ օրհարսակէն եռքը. և հէմ ուեսու-
թեան զուրճութիւն կուտայ, հէմ մարդոյն անդամ-
ք կը բանեցընէ:

Հաստատակաց կարծիք է, և ես ալ առեն մը այս
կարծիքս հետևեր էի, թէ խաղաւ թռչունը ժե
պարուն հնարեցաւ. առանց պիտոյտ չկայ
Եւրոպայի մէջ. հնարողն ալ եղաւ Ճաքօմին Կռէն-
կօնէռ անուն Փարիզցի պատկերհանը ժե պարուն
վերջերը: Ի յայ 1295 թուականին գրված ձեռա-
գիր գիրք մը գտնըվեցաւ Իտալիա. անոր մէջ կը
գրէ թռչնի խաղալու համար թէ՝ այն առենը Իտա-
լիայի մէջ շատ տարածած էր: Թխուտօսքի, և
Քռուքոյի բառարանը՝ այս բանիս վրայ ըսած
գիրքս վկայութիւն կառնեն: Գուցէ այս ալ սատ-
րանչի պէս՝ ալեւելեան երկիրներէն և Ասիայի մէջ
հնարված բան մը ըլլայ*: Սկիզբը երբ կըլլայ նէ

ծ.ա: * Այս կարծիքս հաստատելու՝ ալեւելեան
ազգայ մէջ տեղեկութիւն մը և պատճառ մը չենք
գիտեր. Եւրոպացին Ասիա եկած ըլլալը մեզի ա-
ւելի հաւանական կերևի:

ըլլայ՝ ասիկայ ստոյգ է որ՝ խաղալու թուղթն ալ ուրիշ անվնաս զբօսանքներուն պէս խղճահար մարդոյ բերանը լինկաս, պախարակելու բան մը եղաւ. կառավարութիւնները սաստիկ պատիժներով արգելեցին. բայց ասոնք այսքան միայեալ թշնամինեբուն ուժին դիմացան, և մինչև հիմա մնացին: Երբ որ փորձը և անտեսական գիտութեանց յառաջադիմութիւնը կառավարութիւններուն տուվեցուց որ՝ արգելելով մարդկ չըլլըլած բաները գործածողներուն վրան տուլք ձգելով՝ պետութենէ գանձուն օգուտ հանվի, անկէց ետքը մինչև հիմա խաղուն թուղթերը օրինքն ալ ձանչցաւ. հաստատուց գանձուն էվ ալէկ եկամուտ կըլլայ ասկէց. թուղթ շինող արուեստաւորներն ալ կը շահին և կապրին. և մարդկան կէս մասին զբօսանքը շատ մարդ ալ անուցանելով օգուտ կընէ: Խաղալ թուղթը՝ աշխարհիս ամէն տեղ գլխաւոր զբօսանաց նիւթ մը նէ:

Առաջին ժամանակներուն թուղթերը թէ տեսքին և շինուածքին կողմանէ, և թէ գնոյն կողմանէ հիմակվաններէն տարբեր էին: Հինները ոսկեզօծ (եալտըզլը) էին, և պատկերները գունաւոր և ըստուերներով անանկ ալէկ շինված էր որ՝ շինելու համար յատուկ վարպետութիւն և աշխատանք կուզէր: Ասոնք գիննալ ատեղ ըլլալով՝ ամէն մարդ չէր կրնար գործածել:

Խաղուն թուղթին գլուխըվիլը՝ զբօսանաց եղանակին մէջ փոփոխութիւն մը խօթեց: Տեսակ տեսակ խաղերը որ առնգմով հնարվեցան, շատ ժա-

մանակ և քիչ ըստակ կուզեն։ Ուսոյ սովորութիւնը
սանոյ գործածութիւնը գէշ ալ տարաւնէ՝ ասկէց
եւած վնասը՝ նարտ խաղալուն վնասեն քիչ է։

Խելքով դառնալու խաղերը՝ որ երկտրդ տե-
սակին կարգն են, մարդոյս մըտքին անմեղ վարժու-
թիւն մը կընան ըլլալ, որ իրաց իրարու հետ զու-
գադրութիւնը կը տորվի։ Ուսոյ յիմար և խելքը
կարճ տղոց ունեցող ծնողացը հաճարձակ խրատ
կուտամ որ՝ իրենց տղոցը սանկ խաղեր տորվե-
ցընեն. յաղթըվելով պըզտիկ լինալը՝ և յաղթած
սոեղը ուրախանալը՝ անոնց խաղացած բաներուն
զուգադրութեան մոտիկ ըլլալու մէկ նշան մը
կըլլայ. և սանկ խելքերնին բանեցընելով կամաց
կամաց կը բացվին։

Ասկէց զատ այս ալ կայ որ՝ կենցաղավարութեան
մէջ խաղ չի գիտցող մարդ մը գըտնըվինէ՝ քանի մը
հոգի ալ իր պատճառաւը այս զուարճութիւնէն և
զբօսանքէն եռ մնալու կը պարտաւորէ։

Սանկ խաղերը կենցաղավարութեան և զբօսա-
նոց մէկ պետանի մատն են տէյի գովեցինէ՝ սոեղ
եռևէն լինալ բան գործ ընելը՝ և մէկ զբօսանոց
համար հնարված բանը կիրքի վոխելը գովել չէր.
ինչպէս որ մէկը գինին օգուտները պատմելով
գովէնէ՝ գինովութիւնը աղէկ բան է ըսել չուզեր։

Աղիւսակ (տամա) խաղալու համար ի՞նչ կըսես։
Քաթիլեօն հեղինակը կըսէ. ||Յիրաւի ասկից
"աղնիւ և խելացի մէկ զբօսանք մը նէ. բայց ինձի
"կուգայ որ՝ միայն մէկ հատիկ պակասութիւնը

«ուն է, որ է՝ խաղը աղէկ գիտնալը. անանկ որ՝ մէկը
«ասկից աղէկ սորվիլ ուզէ նէ՝ հարկ է շատ ժա-
«մանակ խարճէ. և աղէկ գիտութիւն մը սորվելու
«համար պէտք եղածին չափ հոգնելէն՝ կամ պիտա-
«նի մէկ բանի մը աշխատելու պէս աշխատելէն ետ-
«քը՝ վերջապէս սորվածը և աղէկ գիտցածը ինչ
«է. մէկ խաղ մը:

Ուրիշ ինչ և ինչ խաղեր՝ իրենց վայելուչ չափը և սահմանը չանցնին նէ՝ այնքան աղէկ կը սեպվին՝ որքան որ շատ ուժ բանեցընել կուզեն. և մանաւանդ՝ մտքին և հիշողութեան և պատուհին ուժը բանեցընողները: Ասոնց խաղերուն մէջ ամենէն անարգը և ամենէն վնասակարը՝ բաղդախաղերն են:

2. ԽԱՂԱԼՈՒ ԱՏԵՆ ՊԱՀԵԼՈՒ ՔԱՂԱՔԱՎԱՐՈՒԹԵԱՆ ԿԱՆՈՆՆԵՐ

ա. Ձեռքդ անցած թուղթերը գէշ ըլլան՝ կամ խաղը կորսընցընեսնէ՝ երեսդ թթուեցընելով դուն քեզ տլտուա մի՛ ցըցըներ. չէ նէ ուրիշներուն կը հասկըցընես որ՝ պարապ բան մը կըրնայ կոր քեզ խաղալ. և բարեկամներուդ ձեռքէն մէկ երկու փարայ ելլել վասալկելու շատ սէր ունիս:

բ. Խաղուս մէջ ձեռքդ ծանր մի՛ բռներ: Քանզի

ատով կը ցրցլնեա ու՝ հասկնալիքդ ալ ծանր է, ա-
լիշնելուն ալ սիրտը կը նեղացլնեա։

Ֆ. Խաղա ընկերըդ սխալմը ընդնդ՝ հետը շը-
նորհօք խօսելով շնակէ, կամ մի՛ ըներ. ու տըտ-
մութենէ նշանմը ցրցլնելով առաջին կանոնին դէմ
ըլած չըլլաս։ Մ՚խոքըդ բեր ու դուն ալ կըլնաս
սխալ խաղալ։

Ֆ. Ո՛չինչ բանէ առնըվազ մարդու հետ խաղա
նէ՝ իրաւունքըդ անոր հասկցուցած առենըդ մի՛
տաքնար. դըժգոհելու խօսք խօսիլ ամենևին չի վայ-
լեր։ Եւ իրաւունքը քու ձեռքըդ ըլլալը հասկը-
ցնելէդ ետքը՝ քաղաքավար ելևէջովմը բանաս-
տեղծին ըսածը ըսելով, ||Ես զքօսանաց և զուար-
«ճութեան համար կը խաղամ. կամ ուզելը թող
«պատերազմ երթայ. անանկ խաղալս որ կամ մեռ-
«ցնէ կամ մեռնի||, խաղը անոր շնորհէ։

Ֆ. Խաղը վատալնած առենըդ չափազանց ու-
րախութիւն մի՛ ցրցլներ. քանզի գործոյն աստ-
ճանը վերցնելէն ելեր ուրախանալը խելաց կատ-
ճութեան նշան է. յաղթվածին՝ քու ուրա-
խութիդ՝ նրեն խաղը կորսնցնելէն աւելի ծանր
կոծդ. և դէմինըդ նախատելու առաջին առիթանը
կը սեպվի։ Եւ յիրաւի հիչմիկը խաղին մէջ յաղ-
թվիլ չուզեր. չէ թէ շահելու կամ կորսնցնելու
համար, այլ անոր համար որ իրեն պըղտիկութենմը կը
սեպէ. խաղը կորսնցնելուընչվրայ մարդուն միտքը՝
յաղթվածը ամչցնող և խոտք ըսածի պէս ընող
անանկ գաղափարներ կուգան ու՝ ամէն մարդ զինքը

ձարտարի՝ բաղդը բանուկ և յաջող կալուածքին նման կտրտըվիլը այս կալուածքս տուա կը հանէ։ Վօլթէռ՝ թէպէտ խելացի մարդ էր, կամ գուցէ խելացի ըլլալուն համար, Ադամանուն կրօնաւորին հետ քանի որ աղիւսակ կամ պլէատուօ կը խաղար և կը յաղթըվիլէր նէ՝ շատ կը տաքնար կը բարկանար։ կրօնաւորին երեսը տեսնել չէր ուզեր։ Մէկ Աստվածի մը գոյութեան ընդդէմ կռիւ մղելէն ետքը՝ Կոպէռնիկեան տեսութեան մէկ ալիքը և մէկ առուծ մը ստանալուն համար մեռցուց։ քանզի նոյն իսկ իշխանը քանի մի անգամ անոր նեղ նեղեր և չէր կրցեր զսպել։ Ընդհակառակն՝ շատ մը բաներ չի կտրտըվիլ համար, խաղէն ետ քաշուելու կրնան ըլլալ։ ուրիշներ ալ կրծոտ չերեսներ համար կը խաղան, բայց վնաս կը

կրծոտ չերեսներ համար կը խաղան, բայց վնաս կը

ուրիշներ ալ կրծոտ չերեսներ համար կը խաղան, բայց վնաս կը

է։ Խաղը ընտանիքէն՝ ընտանիքը եւեք քիչ դերվելուե ու որ խաղցողներուն ամէնէն սիրքաւոյն ալ կուզը պայծառ՝ վէճերը կրնան վնաս պատճառել։ Ընդհակառակն՝ շատ մը ընտանիք չի կտրտըվիլ համար, խաղէն ետ քաշուելու կրնան ըլլալ։ ուրիշներ ալ կրծոտ չերեսներ համար կը խաղան, բայց վնաս կը

ուրիշներ ալ կրծոտ չերեսներ համար կը խաղան, բայց վնաս կը

Ը։ Անկեղծ մարդը՝ խաղը ան հիչ մէկ խաբեութիւն մը օրինաւոր չի սեպեր, ամօթ կը սեպէ։ Ամէնէն մարդ խաբած չուներ ընտանիքը չուներ որ իր սիրտը և խրճիթները իսկ հակառակ վկայութեան ասյ։ Կը վախնայ որ՝ մանր բաներու մէջ խաբեբայութեան բանեցընել և սուտ խօսիլ չսկսի։ Պէտք էր որ՝ ամէն մէկ սուտ զրուցելուն և խաբեբայութեան դէմ յանդգնութեան սուգանքի պէս՝ խաղէն ետքը կամ չորս խաղ վար ինձնային, բաժ սուտին մեծութեան համեմատ հոն գլուխնիվայնելուն դառնալ տալով։

Ը։ Խաղը ընտանիքէն՝ ընտանիքը եւեք քիչ դերվելուե ու որ խաղցողներուն ամէնէն սիրքաւոյն ալ կուզը պայծառ՝ վէճերը կրնան վնաս պատճառել։ Ընդհակառակն՝ շատ մը ընտանիք չի կտրտըվիլ համար, խաղէն ետ քաշուելու կրնան ըլլալ։ ուրիշներ ալ կրծոտ չերեսներ համար կը խաղան, բայց վնաս կը

քաշեն • երկուքն ալ կենցաղավարութե՛ համը կալ-
ըեն և կը գեշցնեն։

Ը • Խաղալ վատասկված ըստակը առնուն ոչինչ
պետ խարճըլլի • այս կանոնըս պահվին՝ խաղը կու-
սընցնողին սիրտը այնքան չի կոտրիր • և հիչ ոչինչ
քաղել շահախնդութիւն և ագահութիւն չի մնար։

Թ • Խաղալ առհմանեալ ժամանակը՝ կենցաղա-
վարութեան համար առհմանեալ ժամանակին երեք
մասին երկուքէն եվեր ըլլալ պէտք չէ • և աւելի
ծանր և պետանի գործերը ձգելով՝ խաղին նայիլը
խելացութիւն չէ։

Ժ • Հիչ ոչինչ խաղալու համար առնպատրաստ չէ, ոչ
պղպեղով և ոչ ուրիշ կերպով։ Առնկայ խմոտքով ալ
ըլլար։

ԺԱ • Խաղալու թշնամի կամ խաղալու ծուռ աչքով
նայող մարդիկ խաղալու մէջ ընկեր ընելու չէ • այս
կանոնըս պահելը՝ խաղալնիերը շատ անգամ
չի ջանչցնելով պժուար կըլլայ • բարեկ պիտի աչք
և աշխարհի բաներուն ուղիղ տես միտք կուզէ։

ԱՅս կերպով բարեկամաց ընկերութե՛ մէջ խնդ-
„ան գեղեցիկ ժամանակըդ անցուր՝ կըսե բա-
„նաստեղծը • մէկ մասը ուղիղ խոսքեր խօսելով,
„մէկ մասն ալ զուարճալի խաղեր խաղալով որ փո-
„խադարձ ուրախութիւնը չտեսով արթընցնայ •
„բայց ոսկի վատասկեըս փափաքը սունուն սիրտը
„մրոմցուցած չի լեցընէ, և լեզուներն չի կապէ •
„և եթէ խաղը շահելու կտրիճցընելու եկուս-
„քը սիկին չի ըլլար։

[3ո]

A

809

